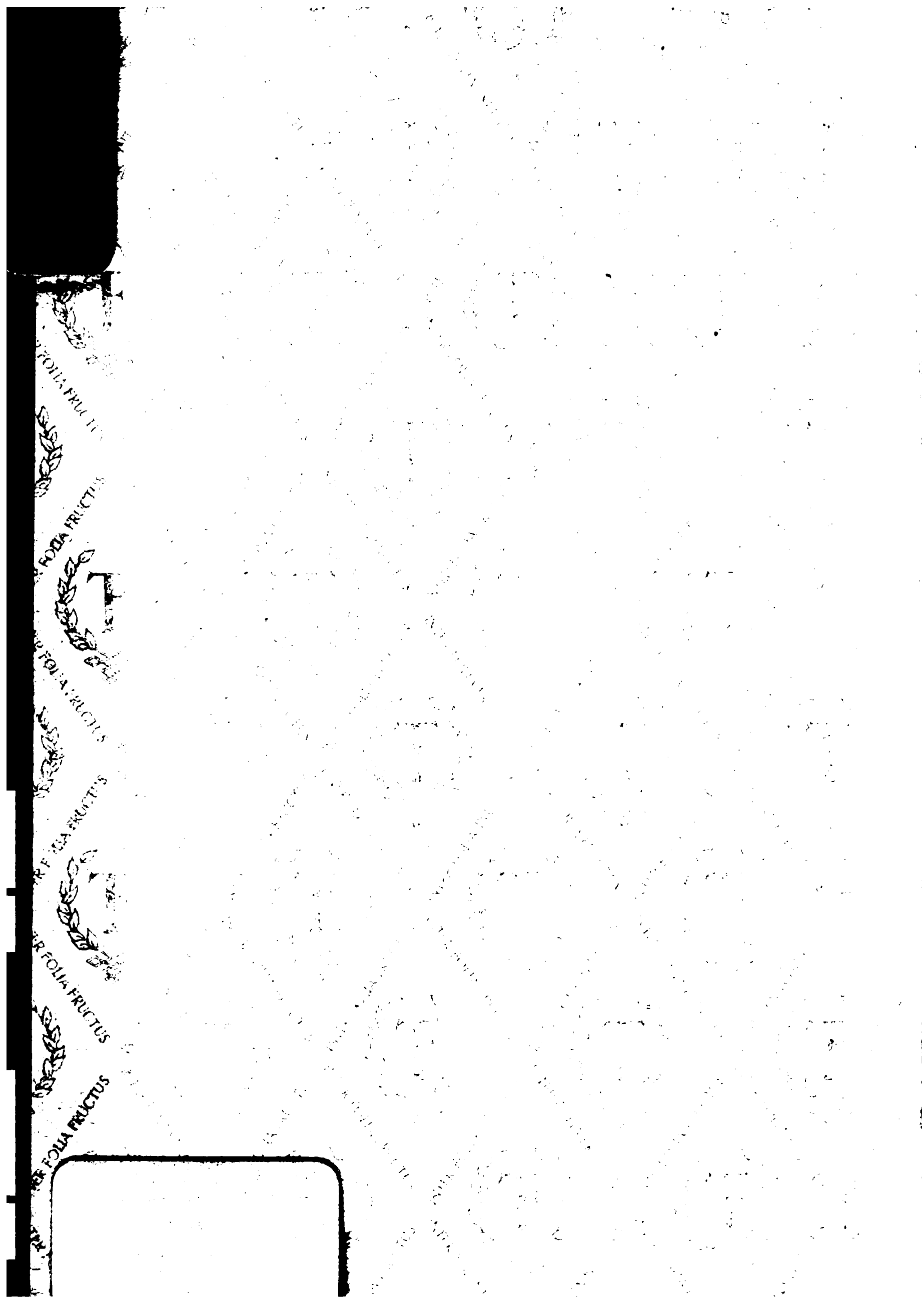

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 07437132 3

FOLIA FRUCTUS

BAJZA JÓZSEF ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

HARMADIK, BŐVITETT KIADÁS.

ÉLETRAJZI BEVEZETÉSSEL ÉS JEGYZETEKKEL

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

BADICS FERENCZ.

ELSŐ KÖTET.

A KÖLTŐ ARCZKÉPÉVEL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGY. IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1901.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BEVEZETÉS.

BAJZA JÓZSEF ÉLETRAJZA.

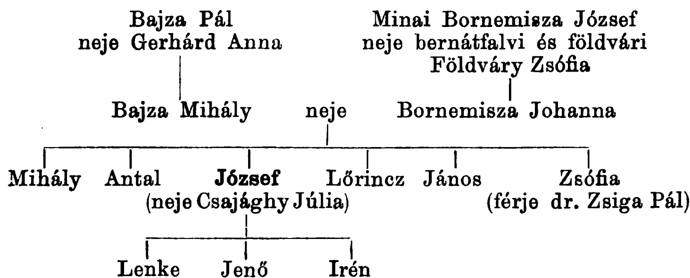
I.

Bajza József a hevesmegyei Szűcsiben, 1804. január 31-én született, ágostai hitvallású, birtokos-nemes szülőktől. Atyja Bajza Mihály, több vármegye táblabírája[1] s deákos műveltségű ember volt, ki a megye több helységében fekvő birtokain szorgalmasan gazdálkodott s gyermekeit gondosan iskoláztatta; anyja, Bornemisza Johanna, révén közeli rokonságban volt a Földváry-családdal is, a mennyiben anyai nagyanyja Földváry-leány volt.[2]

Gyermekeik között József volt a harmadik, ki mélázó, szelid kedélyével, tanulmányaiban pedig értelmi tehetségével mindnyájok közül kivált. Szüleinek külön-válása után ő atyjával és két bátyjával Orosziba költözött; ide fűződnek gyermek- s ifjúkori legszebb emlékei, mert itt

[1] A pozsonyi lyceum anyakönyvi bejegyzése Bajza József atyjáról.

[2] Családi adatok szerint Bajza legközelebbi leszármazását ekkép állíthatjuk össze:

serdült föl, itt töltötte az iskolai szüneteket — sírjában is áldott jó atyja szemei előtt, kinek szeretetét talán legjobban érezte, s azt mindnyájoknál odaadóbb ragaszkodással viszonozta. Jellemében is inkább hozzá hasonlított. Anyjától, a ki kisebb gyermekeivel Szűcsiben maradt, egészen elszokott; ritkán, utóbb körülményeinél fogva évekig sem láthatta, s ha ellátogatott is hozzá, zajoskodó öcscsei miatt nem soká időzött nála, de haza írt leveleiben mindig tisztelettel emlékezik meg róla. Fitestvérei közül — talán az együtt töltött iskolai évek emlékei miatt is — legjobban megfért Antal bátyjával s leggyöngédebben szerette leánytestvérét.[1]

Iskolai tanulmányait a közel fekvő Gyöngyösön, a ferenczrendiek gymnasiumában kezdte.[2] Ugyanitt járt egy osztálylyal feljebb Antal bátyja is. Ez 1816-ban már Pesten a piaristáknál fejezte be gymnasiumi tanulmányait; ő azonban csak 1817. őszén követhette oda s így csak 1818-ban végezett.[3] Mindkét helyen a jobb tanulók közé tartozott, mert az érdemsorozatban rendesen a jelesek

[1] «Leánytestvéremet legjobban szeretem, s ha az nem volna, elhitetném magammal, hogy testvéri szeretet nincsen, — ámbár az egyik bátyámmal jól megférek ...» — írja Toldynak (1825. május 30.) a vagyoni osztozkodás keserűségei közt. (A VI. köt. 45. sz. lev. kihagyott részlete.)

[2] Toldy a *Handbuch*ban (1828. II. k.) azt írja: «Seine Studien begann er 1811. auf dem Gymn. zu Gyöngyös» s utóbb a *Magy. Költők Életé*ben (1871. II. k.): «Köz tanulását 1811-ben Gyöngyösön a ferenczi atyák gymnasiumában kezdte.» Mivel ezt közvetlenül Bajzától tudhatta, az adat hitelességében nincs okunk kételkedni. A gyöngyösi gymn. évkönyveiben Bajza József neve először 1813-ban fordúl elő, a midőn már a II. osztályt végzi.

[3] Pintér Kornél gymn. igazg. 1898. máj. 21-iki értesítése szerint Bajza az V-ik osztályt kétszer járta. Ennek okát, mivel nem bukott meg, abban kell keresnünk, hogy az ő atyját is érzékenyen sujtotta az 1816-iki országos rossz termés. Elég volt tehát akkor egy fiát iskoláztatnia Pesten, Józsefet pedig még egy évre az olcsóbb Gyöngyösre adta.

végén vagy az elsőrendűek elején találjuk.[1] Tanárai közül kettő lehetett rá nagyobb hatással: mindegyik osztályfőnöke s egyszersmind a magyar nyelv tanára volt: Gyöngyösön (két évig) *Dudás Xavér*, utóbb szolnoki igazgató, s rendjének egyik legjelesebb tagja, s Pesten *Horváth Ignácz*, kit tanítványai «a tanulótársak gyöngyének» neveztek, s a kit Széchenyi Ferencz is barátságára méltatott.[2]

Akkoriban jártak a piaristákhoz: Bajzával együtt Klauzál Gábor, ki első eminens volt, egy osztálylyal előtte Vörösmarty, utána Toldy (akkor még Schedel) Ferencz és Kossuth Lajos, s közéletünknek több későbbi nevezetessége. Velök azonban a tartózkodó természetű s nehezen barátkozó Bajza nem itt, hanem az egyetemen vagy még később ismerkedett meg közelebbről. Tanulótársai közül bensőbb s őt sírjáig elkisérő hű barátságot egyedül Toldy Ferenczczel kötött, midőn mint philosophiai hallgató (1818—1822.) vele mindennap találkozott. Egymástól nagyon különböző egyéniségüket mintha az ellentétek föltalálása vonzotta volna s szövetségüket a legnemesebb barátsággá szilárdította az ideális közös törekvés. «Midőn én — úgymond Toldy — vele 1819-ben az egyetemen egy osztályba s az iskola padjain szomszédúl jutván, s a nálamnál csak egy évvel idősb gyermek-ifjúval szívhódító szelíd jósága által ellenállhatlanúl vonzatva, szorosb ismeretséget kötöttem, mely rövid időn belül szenvedelmes barátsággá melegült, legott fel kezdém ismerni azon szellemi felsőbbségét, mely

[1] Gyöngyösön a II. osztályban 55 tanuló közt 12-ik volt jeles osztályzattal; a III. osztályban (1814.) az I-ső félévben 9-ik, a II-ikban 12-ik; a IV. oszt. (1815.) 12-ik és 10-ik; az V. osztályban (1816.) 20-ik és 14-ik; 1817-ben 8-ik jeles. — A piaristáknál Pesten a VI. osztályban (human. in annum II.) 71 tanuló között 17 eminens után 28-ik elsőrendű, a II-ik félévben 24 emin. után 10-ik elsőrendű s a magyarból eminens.

[2] Pintér K. id. h. és Takáts S. értesítése, továbbá a Piaristák pesti gymn. tört. 1896. 342. lp.

korát megelőző nyugodt, biztos itéletben s komoly dolgokra irányozott tanulmányaiban nyilatkozott, a római történetek átérzett és átértett ismeretével pedig meglepett.»[1] Atyja t. i. látván a fiú korán nyilatkozó komoly hajlamait, könyvtárából maga adta kezébe Livius és Cicero munkáit, melyeknek olvasásába aztán annyira elmerült, hogy egész gondolat- és érzületvilágára fejlesztőleg hatottak. A mint Toldy ellátogat hozzá, játék vagy egyéb szórakozás helyett olvasgatnak, de ő csak barátja segítségével érti a római irókat; élénkebb kedélye inkább a francziák felé vonja, barátját classikusaival együtt csodálja, de jobban gyönyörködik Fénélon, Marmontel és Florian érzékeny, könnyed munkáiban. Ha sétálni mennek, útjok akaratlanúl a piaristák háza felé vezet, ott volt az öreg Kiss István könyves-boltja; gyönyörködve szemlélik Virág és Vitkovics, Dayka és Kazinczy, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi szép kiállítású munkáit.[2] Tehát van, sőt Zrinyi munkái azt bizonyítják, hogy már kétszáz év előtt volt magyar irodalom. Milyen fölemelő érzés lehetett ez a két ifjúban — az elnyomatás szomorú éveiben! Megszerzik, olvassák, lelkesednek rajtok. Ez a lelkesedés viszi el őket az öreg Virág Benedekhez is, ki budai magányában éldegélt nagy nélkülözések közt; de ezt ők alig veszik észre, csak buzdító szavait hallgatják szent áhitattal, s megfogadják neki, hogy egész életöket «a nemzeti csinosodás s az irodalom dicsőségének előmozdítására» fogják szentelni.[3]

Az iskolában tanították ugyan már magyar nyelvtant, de irodalomtörténetet még nem. Az egyetemen az orthologus Czinke Ferencz volt előadója, nemcsak Révai rendszerének, hanem Kazinczy nyelvújításának is ellensége, ki Verseghy és legfeljebb még Pápay Sámuel munkáit

[1] Toldy: *Emlékbeszéd Bajza József felett.* (1861.) Összegyűjt. Munk. VI. k.
[2] U. o.
[3] Toldy: *Virág Benedek* (1853.) Összegyűjt. Munk. VII. köt.

ajánlotta nekik. A két ifjú azonban már ismeri Révai tudós munkáit, Bajza kis könyvtárában megvannak Boldogréti Vig László éles vitázó iratai is, ezekből merítik igazabb tudományukat, sőt bátorságukat is.[1] A hevesebb Toldy egyszer nyílt előadáson ellentmond a korlátolt tudományú professornak, s kézirati ujságában is gúnyolódik felette.[2] Bajzát szerény nyugodtsága még visszatartja a támadástól, de alkalmasint őt is, mint «Vörösmartyt a Czinke oktatása tette jottistává.»[3] Bajzát különben a nyelvtannál jobban érdekli a stílus, ezért szívesebben elmulat Gessner *Idylliumai*val, melyet Kazinczy fordításában olvas.[4] Idylli hangulatokban gyönyörködik otthon is, midőn a Mátra susogó erdeiben bolyong, s úgy elálmodozik, hogy csak az alkony veti haza. Olvasmányai s a természet bájai arra indítják, hogy első irodalmi kisérleteit is e nemben tegye. Így készűltek *Idylljei*, melyeket szépen letisztázva kedves barátjának ajánlott, ki a füzetkét haláláig kegyelettel őrizte.[5]

A költők közűl, nyelvének fenséges szépségeivel leginkább Berzsenyi ragadja el, kinek költeményeit jórészt könyv nélkül tudja; de — mint magába tekintő elmélyedéseiben korán észreveszi — melancholikus lelkével rokonabbak az érzelmes dalköltők. «Költői szellemem, a csekély, melyet a természettől nyerék, igen hajlik a subjectivitásra; s ezt bizonyítja az is, hogy sphærámban tetszem lenni magamnak, midőn Daykának *Esdeklésé*t és

[1] Toldy mint III. éves philosophus adta ki első munkáját: *Isokrates erkölcsi intései* cz. alatt (1822) s ennek jegyzeteiben is megtámadja *Czinkét*, mire ez *Trufás levélke egy ifjú módi Magyarhoz* czimű gúnyversben felelt, s ezt lediktálta hallgatóinak.

[2] Czinke F. jellemzését bővebben l. itt a VI. köt. jegyzeteiben.

[3] Irja Stettner Vörösmartyról Kazinczyhoz intézett 1825. nov. 7-iki levelében. (Zádor Gy. lev. Kazinczyval, 1886.

[4] Toldy: *Emlékbeszéd Bajza József felett.* (Id. h.)

[5] Az *Idylleket* l. az I. köt. függelékében; Bajza rá vonatkozó észrevételeit l. 1821. szept. 9-én kelt levelében. (VI. k. 2. sz. lev.)

Titkos búját, Szemerének *Emlékezetét, Titkos vidékét* olvasom.»[1] Ilyen álmadozó hangulatainak már maga is igyekszik kifejezést adni, s egy dal-kisérlete, az *Esthajnal* már Kisfaludy Károly birálatát is diadalmasan kiállta. Tartózkodó szerénysége dehogy bátorodott volna fel annyira, hogy maga vigye el az akkor már hírneves költőhöz; Toldy vállalkozott rá, ki negyven év múlva is élénk színekkel rajzolja a fogadtatást s ennek hatását. «Az egy júliusi estve vala 1822-ben — így beszéli el annak történetét — midőn *Esthajnal* czímű dalát Kisfaludynak én nyujtottam által. A magához nem bízó szerény költő-ifjú félt azt maga megtenni. A szeretet bizodalmával adtam én a híres férfiúnak át a kisded dalt, s lelkendezve siettem megmondani a választ: ‚Ez a fiatal ember egyik elsejévé lesz dalköltőinknek. Ez a festés, ez az érzés, ez a nyelv sokat igérő; az egész oly egyszerű s oly megható! Mondd neki, ifjú barátom, jőjjön, hadd öleljem meg ezért az édes dalért.‚ Bajza sokszor aratott attól fogva dicséreteket, sokszor üllött diadalmakat, de azt az édes boldogságot, melylyel ez itélet töltötte el szívét — gyakori vallomása szerint — nem érezte többé soha».[2] A dal, mely a következő évi *Aurorá*ban némi figyelmet keltett, jutalmúl Kisfaludy kitűntető

[1] Bajza levele Toldyhoz: 1822. szeptember 18. (L. VI. kötet 6. sz. lev.)

[2] Toldy *(Emlékbesz. Bajza felett)* az idézet kihagyott részeiben — úgy adja elő, hogy Bajza «szobájában remény s aggodalom közt» várta Kisfaludy feleletét, a fogadtatás pedig szertelen örömre gerjesztette. Bajzának 1822. szept. 12-én kelt levele (VI. k. 5. sz.) azonban azt sejteti, hogy Toldy téved: nem Pesten és szóval, hanem levélben adta hírül Kisfaludy feleletét Bajzának, s ha ez örült is a kedvező véleménynek, öröme már azért sem lehetett olyan — jellemével sem igen egyező — szenvedélyesen kitörő, mert a bemutatott költeményről maga nem sokat tartott. «*Esthajnal*om ha neked, ha Kisfaludynak tetszik, igen örvendek; előttem középszerű.» Ennyi mindössze, a mit erre vonatkozólag ír. Toldynak e híradó levele elveszett, s 40 év múlva — úgy látszik — összetévesztette e látogatást egy későbbivel.

barátságát nyerte meg a fiatal szerzőnek, ki azt — mint egyszer maga mondja — mindenkor «élete legszebb örömei közé» számlálta.

Ép akkoriban jelent meg az *Aurora* első kötete; gyönyörködve olvassa az új szellemben, új formában s a megújított nyelven írt munkákat; ez lesz az ő iskolája, Kisfaludy az útmutatója. Az újítások ugyan itt is, ott is «szemet szúrnak», s olyan nagytekintetű s művelt ember is, mint gróf Rhédey, — «vakságból-e vagy tudatlanságból» — elitéli Kazinczy «vakmerő nyelvrontását», mert vele együtt sokan azt hiszik, hogy «a nemzeti literatúra még most is ott van, hol egy század előtt volt», s az ily «szilaj ellenkezések» még az ő nyugodt lelkét is fellobbantják;[1] de a derengő hajnal már hinti sugárait s új napot virraszt a magyar irodalomra. Mintha érezné, hogy ennek fölkeltésében reá is szükség lesz, egyre szélesíti olvasmányai körét,[2] érdeklik a készülő munkák, a tervbe vett irodalmi vállalatok, s ezekről foly a két ifjú literatornak levelezése a nyári szünetekben. Az az odaadó baráti szeretet és ragaszkodás, mely ifjúságuk ím ez első ábrándjai között a tartósság sejtelmével teszi szorosabbá barátságukat, később egymás önzetlen támogatásával csak növekedett bensőségben, s nemcsak a két ifjú egymásra hatásában lett termékenyítő, hanem a közügyre vonatkozó törekvéseikben irodalmunkra is irányító fontosságú.

E közben elérkezik a pályaválasztás ideje. Középbirtokú nemes ember akkoriban vagy katonának adta fiát vagy a jogi tudományokat végeztette vele, hogy aztán gazdálkodása mellett a közdolgokban is hozzáértően foroghasson. Antal bátyja már ez utóbbi pályán volt, őt tehát 1821-ben, midőn a philosophiát végezte, katonai pályára szánták. De atyját ezen a nyáron, midőn ő is épen otthon

[1] U. o. 7. és 9. sz. lev.
[2] 1822. nyarán többek közt a régibb folyóiratok *műfordításait*, Horvát István *Gyökeres Nemzetségeit*, Telegdi *Praedicatióit* említi.

időzött Orosziban, roppant kár érte: hat hét alatt kétszer porig égett; nemcsak lakóházai, hanem gazdasági épületei is mind elhamvadtak.[1] Nyakra-főre újakat kellett építtetnie, mielőtt a tél beköszönt. Ilyen körülmények közt dehogy telt a költséges katonai pályára való pénze; Bajza tehát visszament újra philosophiai hallgatónak,[2] a következő évben pedig máskép határoztak jövőjéről. Ő is jogot fog hallgatni, mint a bátyja; nem sok hajlamot érez ugyan e pálya iránt, de azért jól meg fogja tanulni, mert — bizonyára atyja beszélgetései után — az a meggyőződése, hogy «a honi törvények tudása minden használni vágyó honfiúnak hasznos és szükséges, mert a nyelv s a honnak constitutiói akadályozzák a nemzetnek elhunyását.»[3]

Fölmegy tehát Pestre, hova már nemcsak régi kedves barátja, hanem talán az ébredező irodalom is vonzotta. Kisfaludy *Aurorá*ja, (s másrészt a Bécsben megjelenő *Hébe*) támogatására az írók legjava egyesűl; de Kisfaludy még ezek munkáiban is nagyon válogatós, az ifjabbaké még ritkábban üti meg magas mértékeit. A nemzeti nyelv műveléseért való lángolás tehát külön szövetkezésre indítja az ifjabbakat, mint Fábián Gábor, Thewrewk József, Bárány Ágoston, Kovacsóczy, Vörösmarty, Stettner (Fe-

[1] Lev. Toldyhoz 1821. szept. 27. (VI. k. 3. sz.) saját házuk leégése után az ispánéba költöztek atyjával, de három hét múlva ez is kigyulladt, s a szomszédban lakó jobbágyéval együtt leégett.

[2] 1821. szept. 9-én (VI. k. 2. sz.) még azt írta Toldynak: «Jövendőbeli állapotomról néked semmi bizonyost nem írhatok, kivévén annyit, hogy *katona leszek*». — Október végén pedig így kezdi levelét (U. o. 4. sz.): «Eleve elgondolom megütközésedet, midőn — Pesten termek, mint conscholárisod, mint a harmadik évbeli philosophiának hallgatója» ; s idézvén Révait, hogy «sok dolgot feltesz az ember, íme de másképen rendelik azt az egek», a korábbi terv megváltozásának okát személyes találkozásukra hagyja.

[3] U. o. 6. sz. lev. (1822. szept. 18.)

nyéri), Toldy és mások; s hogy készülő munkáikkal mielőbb a világ elé léphessenek, ők is egy almanach vagy folyóirat kiadását tervezgetik, szintén valami szép classikus név alatt.[1] Toldy siet a körbe meghívni Bajzát is, de ezt önbizalmatlansága visszatartja a szövetkezéstől. «Társaságtokba — úgymond[2] — magamat nem igérem, mert így magamat lekötelezném; ti polyglottusok vagytok, én még igen kevés előmenetelt tettem a német nyelvben, inkább terhetekre, mint hasznotokra volnék.»

A mi szabad ideje tehát a köteles törvénytudományi tanuláson felül marad (1822—1823.), azt önmívelésére fordítja. Hozzáfog a német nyelv tanulásához, hogy a fordításokban megkedvelt írókat eredetiben olvashassa s ízlését a gazdag német irodalom termékein fejleszthesse, miként Kazinczy, Kisfaludy és Kölcsey. Az ő példájok után akar indúlni s nem Makáryén,[3] ki — úgymond — «igen helytelenűl gondolkodik, hogy németűl nem tanúl, mintha az, a ki nyelveket tud s bennök könyveket olvas, eredetiségét meg nem tarthatná!» Megfogadja tehát, hogy a jövő iskolai évet teljesen a német nyelvnek szenteli.[4] De a nyelvtan nehézségeivel, magára hagyatva, nagyon sokat küzködik. Az év folyamán alkalma nyílik személyesen megismerkednie s aztán többször találkoznia Kisfaludy Károlylyal, ki megkedveli a komoly törekvésű, eszes ifjút, ez viszont tisztelő ragaszkodással vonzódik a mesterhez, s inkább az ő tanulságos társaságát keresi, mint a kezdő írókét.

Eddigi tanulmányait a históriával bővíti s Livius régi

[1] Kovacsóczy előbb *Psyche*, Toldy később *Hermes* névvel. E tervezés eredménye lett utóbb a Kovacsóczy szerkesztésével 1824-ben megjelent *Aspasia*. (Pesten, F. Landerer Lajosnál.) L. ugyan erre vonatkozólag Stettner levelét Kazinczyhoz 1824. jan. 26. Id. h. 25. lp. és Bajza lev. Toldyhoz, itt VI. köt. 174. lp.

[2] Bajza lev. Toldyhoz 1822. szept. 18. (VI. k. 6. sz.)

[3] Makáry Györgyről l. VI. köt. 41. sz. levélhez írt jegyzet.

[4] Lev. Toldyhoz 1822. okt. 12. (VI. k. 8. sz.)

tanítványa most Istvánffy, Katona, Pray és Virág történelmi munkáiba mélyed, s itélő ereje ezeken annyira élesedik, hogy mikor 1823. nyarán Czövek monographiáit és Budai *Lexikonát* olvassa,[1] már boszankodva látja, hogy amaz nem ért a jellemzéshez, emez pedig sok históriai tudománya mellett «silány kritikájú», mert «a botránkozásig uralkodik íróinknak nagyobb felekezetében a *theoriátlanság»*; s a mint olvasmányaival beszámol Toldynak,[2] nyomban igen találó vonásokkal alkotja meg egy jó biographia elméletét.[3] Bajza mindenben öntudatos ismeretek szerzésére törekedvén, később is, mielőtt valamely irodalmi műfajhoz hozzászól vagy csak igazában élvezni akarja olvasmányait, előbb szeret az elméleti követelményekről tájékozódni; s ha erre máskép nincs alkalma, olvasmányai s elmélkedése alapján maga állítja össze a szükséges jellemvonásokat. Igy képezi magát a fegyelmezett eszéről, szigorúan logikus gondolkodásáról később méltán elhíresült Bajza!

Jogi tanulmányainak folytatására Pozsonyba megy s itt tölti az 1823—24-iki iskolai évet.[4] Mindjárt az első napokban szomorúan tapasztalja, hogy itt az olvasással fel kell hagynia, mert nincs könyvtár, újságokat pedig

[1] Lev. Toldyhoz 1823. szept. 23. (VI. k. 10. sz. és jegyz.): Czövektől *Napoleon*, *II. József. Báthory István* életrajzait olvassa.
[2] U. o.
[3] Úgy látszik, ezek a tanulmányok indították később (1825.) arra, hogy a XVI. századi hős *Pálffy Miklósról* életrajzot írjon — «egy kis figyelmeztetésűl tudósainknak a birographiai fachra»; «ha tetszésemet el nem veszti a munka, írja tovább Toldynak, 50. sz. levelében — majd a Tud. Gyűjt.-nek küldöm későbben.» Ezt ugyan nem közölte, hanem a história később is mindig kedvelt studiuma volt, s Koháryról remek életrajzot írt a saját theoriája szerint.
[4] Lakást az akadémia közelében, a Klarisser-Gasse 149. sz. ház II. emeletén fogadott; «ára, egy magányos szobától, minden koszt stb. hozzávalókkal egyetemben 300 frt.» U. o. 11., 12. sz. levél.

még kávéházban sem olvashat, mert oda menniök tilos. Lelkesedve szemléli a vár büszke falait[1] s gyönyörködik a szép vidékben; de a diákság nem tetszik neki, «culturát annyit sem talál köztük, mint a pestiek közt», nagyobb részük tót, durva és tudatlan, és «mint a mostan tanuló ifjúság mind, úgy ők is, *csak diákok*»; könnyű volna köztük elsőséget nyernie, de őt, ha lelkes professorait, Szlemenics Pált és Tipula Pétert, szívesebben hallgatja is, mint a pestieket, a jogi tudományoknál jobban érdekli az irodalom. Toldyhoz írt levelei[2] nemcsak ez érdeklődésről, hanem buzgó önmíveléséről is tanúskodnak.

A főczél, a miért Pozsonyba jött, a német nyelv elsajátítása volt. Nehezen megy az most is,[3] mert tartózkodó természeténél fogva nem igen keresi a beszélés alkalmait, de annál szorgalmasabban olvasgatja a német munkákat; maga Pozsonyban szerez ilyeneket, Toldyt pedig többször sürgetve kéri, hogy küldjön neki románt, drámát, kritikai munkákat, főkép Lessing *Hamburgi Dramaturgiáj*át.[4] A drámai költészet annyira érdekli, hogy a tilalom ellenére többször ellátogat a német színházba, hol koronkint a jelesebb bécsi s más külföldi színészek is megfordúlnak; összeírja a régibb magyar irodalom drámáit, 1800-ig átkutatja a magyar színészet multját,[5] sőt nagy kedve volna a drámaíráshoz, melyhez már tárgya is van. De csak a tervezgetésnél marad; elakasztja az a szarvas-hiba, hogy le-

[1] «Ezen majestással teljes állású vár («Kevély fokának még most is bámul a szem döledékein») vala az, melyet én több ízben már lelkesedve szemléltem, s büszke falainak, ha tőlem függne, örök időket óhajtanék» — írja Toldynak mindjárt az első hetekben. U. o. 12. sz.

[2] U. o. 11—35. sz. levelek.

[3] Egy véletlenűl kezébe akadt franczia nyelvtant forgatva, látja, mennyivel könnyebb volna ennek megtanulása, de «az a gondolat, hogy az az átkozott német neki szükségesb, abban hagyatá vele.» U. o. 21. sz. lev.

[4] U. o. 13., 14. sz. lev.

[5] U. o. 28. sz. lev.

hessen egy gyilkost tragikai személylyé teremteni? s kedvét szegi az a gondolat, hogy «kivihetésére nincs elég talentuma». Belefog egy elbeszélés irásába is, s mivel az *Aurorá*nál ilynemű munka rendesen a legkevesebb volt, Kisfaludy Toldy útján sürgeti annak beküldését; újra átdolgozza tehát s szinte félesztendőn át tisztázgatja, még sincs vele megelégedve. Mert ő azt tartja, hogy «még az nem szerencsés író egészen, kinek *szép, magas, mély* gondolatok villámként tudnak támadni elméjében, hanem az, ki ezen gondolatokat *szépen, magasan* (exaltáltan), *mélyen* tudja kifejezni.» Ezért minden igyekezete a «szép nyelvre irányúl.» Ezenfelül «ízlést, logikai gondolkodást és mély itéletet» keres az írók munkáiban, s maga is óvakodik, barátját is óvja a gondatlan könnyűségtől.[1]

De Toldy már alig várja, hogy Schillerből fordított *Haramiái*t nyomtatva láthassa. Ennek fogadtatása mindkettőjüket jellemzi. Kulcsár, Czövek és mások hevesen megtámadják a fordítást, nyelvének túlzó újításai s magyartalanságai miatt, miket különben a nyelvújítás hívei is sokaltak.[2] Ez a kedvezőtlen fogadtatás s főkép a nyilvános támadás Toldyra nagyon leverőleg hat: egyszer felelni akar, másszor meg a fenyegetésektől megrezzenve, az irással is fel akar hagyni. Egyedül régi kedves barátja, Bajza veszi védelmébe, bátorítva a csüggedezőt. A hol Toldy a szókat hibás jelentéssel és idegenszerű viszonyításban használja, azokat rendre felsorolva, ő is rosszalja, valamint a Kovacsóczy-féle túlzásokat is;[3] de a józan nyelvújítást a meggyőződés erejével és bátorságával védel-

[1] U. o. 15., 16., 18. és 19. sz. lev.

[2] «Az *Aspasia* prózai darabjai épen oly kemény fenyítéket érdemelnek, mint a Schedel *Haramiái* érdemelnek a Tudom. Gyűjt.-ben» — írja Kazinczy Guzmicsnak 1824. aug. 27. (Levelezések 1860. 58. lp.) Kisfaludy Károly pedig epigrammot ír rája. L. még a köv. lp. jegyz.

[3] U. o. 23. sz. lev.

mezi, mert «czéljok szent és rendületlen».[1] S abból a melancholikus, csendes ifjúból már nemcsak a Kazinczy lelkes tanítványa, hanem a későbbi tüzes polemikus izgékony harczkészsége is kitör. Őt ugyan sem Trattner diktátorsága, sem a nádori tilalom nem fogja elrettenteni az újítástól. «Én — úgymond — ha a nádor százszor fogja is eltiltani az újítást, én leszek a legelső, ki reá nem hallgatok. Engem e dologban senki meg nem rezzent. Ilyen megátalkodott republikánus vagyok én.»[2] Aztán szépen terjed már az újítás; Pozsonyban magok a professorok ajánlják az *Aurorát*, *Hébét* s más jobb könyveket, az ifjúság értelmesebb része már ezek nyelvén szól, s a neologia győzelmét csak néhány öreg úr gátolja, kik «az idő szellemével előmenni restellenek.» Bosszantja az a vakság, hogy ezek az *Öss-anya* fordítását[3] állítják szembe Toldyéval, mely pedig csak azt mutatja, hogy «orthologice is lehet érthetetlenűl írni». Ő előtte «egy értő javallata ugyan többet nyom ezer értetlen kajdászatánál», mégis kedve volna egy éles satirában megcsapkodni őket.[4]

De nincs hozzá ideje, hónapokig a «jus patrium» és a «politia» lélekölő emlézése foglalja el,[5] s csak a félévi vizsgálattal szabadúl meg tőlük egy időre.[6] A tavasz meg-

[1] U. o. 25—26. sz. lev.

[2] «Én senkit sem ismerek nyelvünkben dictatornak, s ha az országgyűlés lenne az, még tán akkor is nyakas fognék lenni»; s ismét: «A censura nincs a nádor hatalmában, ha csak nem usurpálja. Akkor pedig inkább semmit sem irok többé.» U. o. 23. és 26. sz. lev.

[3] *Az Öss-anya.* Szom. ját. öt felv. Grillparzer után P. Horváth Dániel. Pest, 1824. Trattner I. Tamásnál.

[4] U. o. 22. és 23. sz. lev. s valamennyire a 20—28. számú levelek.

[5] Csupán a «jus patrium», mint Toldynak panaszkodva írja — 27 nyomtatott ívnyi; s ezt «nem az fogja legjobban tudni, kinek iudiciuma, hanem az, kinek legjobb emlékező-tehetsége van.» U. o. 17., 22. és 24. sz. lev.

[6] A pozsonyi lyceum anyakönyvi bejegyzése szerint az I. félévben Szlemenicsnél «ex iure civili privato Hung. eminens 45-us», — Tipulánál «ex scientiis Politicis eminens 34-us.»

hozza aztán életkedvét, sőt lyrai hangulatát is. «Előttem most minden virúl, s én oly mély vágyhévvel óhajtanám egy ölelésben az egész természetet átfogni» írja egy szép napon barátjának.[1] S ez a felmagasztosult hangulat a költemény-tárgyaknak egész raját ébreszti föl benne; de a kidolgozáshoz csendesebb hevűletre van szüksége. Költői ihletét maga igen találóan ekkép elemzi: «Arra, hogy én írjak, középszerű hevűlet kell . . . Középszerű hevűletben oly képzelgésbe szoktam merűlni, mely nem ragaszkodik egy valamely tárgynak vizsgálatához egész lángjával, hanem több tárgyaktól középmóddal lelkesíttetve csapong mindenfelé s magától alkotott világokban szárnyal és egy a maga situatiójának pontjától messze lévő tárgyat választ magának, melynek szemléletébe merűljön.» Nem a valót festi tehát, «nála minden ábrándozás, kigondolás, a legszorosb értelemben költemény.»[2] Igy készűlnek versei, melyeket kezdettől fogva elküldözget Toldynak, ez viszont a magáéit küldi el neki, kölcsönös megbirálás végett. Az észrevételeket újból latolgatja, s nem könnyen enged, mert maga is sokáig fontolgatja egy-egy szó vagy kifejezés helyességét: a logikai összefüggés, a stílus és a verselés szempontjából. S még így is ritkán van megelégedve alkotásaival, hiába dicsérik pesti barátai. Őt nem a dicséret buzdítja — úgymond — «hanem egyedül belső meggyőződése, mely eddigelé sohasem volt dolgozásaival kielégítve» ; mert ő «a magasabb ihletű írók sorába igyekszik», s tudja, hogy azoktól még nagyon távol áll.[3] Annál jobban bántja, mikor Toldy az ő híre-tudta nélkül verseiből átad egy csomót Kovacsóczynak az *Aspasia* 1824-iki kötetébe;[4] így jelennek meg ott: *A ligethez* czímű saját

[1] Id. h. 29. sz. lev.
[2] U. o. 29. sz. lev. 80. lp.
[3] U. o. 15., 16. sz. lev.
[4] A kötet jobbadán a fönt elsorolt s még néhány ismeretlen nevű ifjabb író munkáit közölte; de ott vannak Bajzán kívül: Kölcsey *(Dobozi, Bordal)*, Vörösmarty (részlet *Zalán futásá*ból s

nevével, az *Égiháború, Philomélához, Sólyomvár* és *Lantos* (utóbb *A dalnok*) czíműek *Juliusz* álnév alatt. Mikor július közepén meglátja a könyvet s benne verseit, nemcsak a bizalmával visszaélő Toldyra, hanem a gyönge kritikus szerkesztőre is haragszik. Ő «botlás nélkül» akart a maga-választotta ösvényen járni, de ezt most lehetetlenné tette a baráti jóakarat. Különösen elégedetlen az *Égiháború* és *Philoméla* czíműekkel, melyeknek gyengeségein Toldy önkényes változtatásai még rontottak.[1] Ennek többszöri mentegetőzése után is alig tudja megbocsátani a költői nevén ejtett sérelmet: «Igaz — úgymond[2] — nevemet meg akartad kimélni, ámde a te Cajusz vagy Juliuszod vagy micsoda neveket firkáltatok alá, tudatik Kovacsóczy által ... s akkor tudja mindenki.» Kazinczy azonban, míg az Aspasia prózai darabjainak túlzó újitásain megbotránkozik, a költemények nagyobb részében szinte irígykedve gyönyörködik, és «kivált annak a *Juliusznak* dolgozásában lát valamit, a mi idővel ragyogni fog egünkön, mert a Vörösmartyé már is ragyog» — írja Guzmicsnak.[3] Erről a korai elismerésről

néhány dal) Virág Benedek, Szentmiklóssy, Szemere Pál és Toldy is (egy költeménynyel). E gyöngyszemek mellett a többi jelentéktelen kisérlet, a prózai darabokat pedig a neologia legféktelenebb túlzásai bélyegzik. Ezt Kazinczy is megsokalja: «Gyönyörű versezetek vannak benne, de mely oláh czifrájú ez az Aspasia! Mely badar beszéd mindjárt az Előszó. Mi az a *kellemkecs?* az a *szellemgyümölcs?* Kell-e az? Mi vagyunk okai, hogy a Döbrenteiek bennünket *nyelvtörőknek* nevezgetnek» — írja Toldynak 1824. szept. 27-én. (Lev. Kisf. K. körével) (1860) 37. lp.

[1] U. o. 32—35. sz. lev. «Csillogó szavakból összegyúrt valamik», — «czifra szó-zűrzavar és magok sírnak benne a sorok», — «én soha sem fogom mívemnek vallani, annálinkább, mivel a te kényed szerint vannak néhol elszabdalva, néhol megnyujtva», — «szégyenlem őket», — «mért nem adtad ki az *Idylleket* is?» stb. ilyen keserű kifakadásokban ír Toldynak. L. még az I. k. az illető versekhez írt jegyzeteket.

[2] Toldyhoz id. h.

[3] Kazinczy Guzmicshoz 1824. aug. 27. Levelezésök (1860) 60. lp.

Bajza nem tudott, kritikai érzéke és önérzete azonban azzal vigasztalja, hogy az *Aurora* jobbakat fog tőle adni; itt jelent meg tőle 1823-ban az *Esthajnal*, 1824-ben az *Éjjel*, s ide küldötte 1825-re *A holdhoz* czíműt, melyről azt tartja, hogy «előtte minden irottai között legnagyobb becsű».[1]

Pozsonyi tanulása közben egyedül irodalmi dolgozásai és olvasmányai nyujtanak neki örömet. Tanulótársai közt vannak Kis János és Pápay Sámuel fiai, de velök, már csak ortholog nyilatkozataikért sem barátkozik; Gyürky Medárdot és Karácsonyi Imrét tanúltságukért, vagy egymás jó tulajdonaikért becsűli s velök néha az iskolán kívül is találkozik; de szorosabb barátságot velök sem köt, Toldyt neki nem pótolja ott senki. Szíve-lelke csak előtte nyílik meg őszintén, örömével, fájdalmával, aggodalmaival, terveivel egyaránt, csak ők értik meg egymást igazán. Mikor egyszer ez külföldi úti terveiről ír, belőle is kitör a szabadságvágy; szörnyen megúnta már a gyermeki subordinatiót, mely az iskolában korlátozza,[2] s bántja a másoktól való függés, melyhez magán viszonyaiban kell igazodnia. «Nincs is, barátom, nyomorúbb teremtménye a földnek, mint az ember, a kit úgy vezethetne orránál minden csekély környűlet mint egy vakot. Libertas humana!» S aztán így folytatja: «A Genfitóig s Bált-partig menni! Ó barátom, nekem e szókban ég mosolyog s velök minden vágyaimat felverted álmokból. Utazni keresztül Németországon, Tirolon, Schweitzon, keresztül Olasz- s Francziaországokon . . . ha ezt szabad

[1] U. o. 32. sz. lev., a hol leírja a költemény keletkezésének történetét, illetőleg alkalmát is.

[2] «Az átkozott studium-firkálás minden időmet elragadja itthon. Oh bárcsak vége volna már valahára. Alig várom, hogy ezen hátralevő két hónap (— 1824. júl. 1-én írja —) minélelőbb elmúljék. Ha még tovább is kellene tartania, az én szabadságszomjuhozó lelkem egészen el fogna csüggedni ezen utálatos gyermeki subordinatio alatt. U. o. 31. sz. lev.

lehetne csak remélni is! Vagy hogy mindent megmondjak: áthajózni Amerikába, s ott a természetet a maga originálalakjában mind a négy országnak lényein csudálni és ismét egykor visszatérhetni a szülőföldnek határaiba, ez nekem több volna, mint a büszke Britannia koronája!»[1]

Anyagi eszközök híján legfeljebb Bécsig jut el pár napra, hol atyai nagybátyja főbb rangú tisztviselő; előbb azonban vizsgálatot kell tennie. A sok éjszakai tanulásba bele is betegszik, de augusztus folyamán mégis jó sikerrel megállja helyét.[2] Professorairól — bár tudományukért nem lelkesedik — mindig a legnagyobb tisztelettel szól leveleiben, ezek pedig — férfiasan komoly magaviseletéért és talán dicséretes írói törekvéseiért is — viszont őt különböztetik meg többi tanítványaiktól, a pályaválasztásnál pedig jó tanácsokkal támogatják. Ennek gondja már régóta meg-meglepi, mert atyja azt akarja, hogy mindenesetre folytassa pályáját. De vajjon a dicasteriumhoz menjen-e (melytől egyik professora óvja, másik épen oda ajánlja) vagy a megyén keressen patvariát, s otthon-e vagy Pesten, Pozsonyban? Még 1824. július 1-én sem tudja: «mily tagja lesz a polgári világnak, quo fata ferent?»[3] Végre is, miután augusztus utolsó napjaiban Pesten át hazatért, unoka-bátyjához, Földváry Ferenczhez ment joggyakorlatra.

II.

Földváry Ferencz ekkor főszolgabiró volt, de Hevesmegye rendei már az őszi tisztújításon másodalispánná választják, egy év múlva pedig a nevezetes 1825-iki

[1] U. o. 31. sz. lev.

[2] A pozsonyi lyceum anyakönyvi bejegyzése szerint: Szlemenicsnél «ex iure civili class. 8-us, ex iure Hung. criminali eminens 49-us»; Tipulánál «ex scientiis Polit. emin. 38-us, ex iure cambio mercantili et stilo curiali emin. 49-us». Magaviselete mindkét félévben: «cum commendatione».

[3] Lev. Toldyhoz, id. h. 31—34. sz. lev.

országgyűlésre küldik a megye egyik követéül.[1] Bajzát már gyermekkora óta ismerte, mert ő is Orosziban lakott, s korán megkedvelte a komoly törekvésű és szép tehetségű ifjút, ki már mint jurista levelezésben állott rokonával. Mikor tehát tanulmányait végezve hazamegy, Földváry azonnal magához veszi. Ettől kezdve Bajza három éven át az ő oldala mellett megyei szolgálatban áll, s ez idő alatt alkalma nyílt már némi élet- és emberismeret szerzésére is. Főnökét ugyanis minden hivatalos útján követve, sokat jár a megyében, sokszor megfordúl ennek székhelyén Egerben, családi ügyekben vagy mulatság kedveért pedig Nógrádban és Losonczon, néha hetekig elmaradva egy-egy útjokon,[2] és sokat tapasztalva közdolgokban is, melyek épen ekkor voltak nagyobb forrongásban, előbb a kormány törvénytelen rendeletei, utóbb a kihirdetett országgyűlés, a választandó követek és a nekik adandó utasítások miatt. Egészen «elvármegyésedik», a hivatalos stílusba pedig úgy belegyakorolja magát, hogy Földváry szerint «Hevesben alig találkozik, a ki szebben fel tudna tenni valamit papirosra mint ő»;[3] ezért a következő évben őt viszi magával Pozsonyba országgyűlési irnokúl is — Bajzának nem csekély örömére.

Hivatalos elfoglaltsága mellett most már ritkábban jut ideje irodalmi dolgozgatásra; de Toldyval fentartván a levelezést, értesűl mindenről, a mi Pesten történik, ha csak tervezgetés is; Egerben a gyakoribb találkozás és levelezés útján szorosabbra fűzi régi barátságát Makáryval, ki ott ügyvédkedett, olvasgat, birálgat, s a mint a tavasz ismét meghozza költői ihletét, folytatja a versirást. Ez év folyamán írja többek közt: *Széphalom* (Hebe 1826.) *A szépekhez, Fájdalmak* s a méltán elhíresült

[1] U. o. 36—37. sz. lev.

[2] U. o. 36—51. sz. levelek alapján.

[3] «Igaz is — jegyzi meg erre Bajza — hogy én meglehetősen beletanúltam az ő széllyelömlő, szegletes, minden erő nélkül való irásmódjokba.» U. o. 50. sz. lev.

Borének czímű költeményeit, melyek az 1826-iki *Aurorá*ban, továbbá: *A fellegekhez, Dal a vidékhez, Sírhalmok, Emlékezés* czíműeket,[1] melyek a következő években jelennek meg. Terjedő költői hírét is van alkalma élvezni. Jó távol Oroszitól egy szép lelkű leányka «oly szelid lelkesedéssel magasztalta előtte» az *Aurorá*ban megjelent néhány költeményét, hogy nem titkolhatta el szerzőségét s a néhány napi együttlét kölcsönös szerelemvallásra ragadja a rokonlelkű fiatal párt. «Hidd el barátom, — írja Toldynak[2] — soha én míveimért így megdicsőítve senki által nem leszek, mint e lyányka szent ajkai által. Petrarca borostyánja e helyett nekem semmi». Néhány futólagos utczai vagy báli ismeretség után ez a rövid viszony érintette lelkét legmélyebben, de mivel csakhamar hosszú időre el kellett tőle válnia, ez is csak költői ábránd maradt s szép emlékké foszladozott.

Időközben súlyos csapás éri: 1825. január 29-én szélütés következtében hirtelen elhúnyt édes atyja, 54 éves korában. Annyira szerette és tisztelte, hogy fájdalmában alig talál vigasztalást. Keserűségét növeli, hogy csak most tudja meg, mily áldozó jósággal gondoskodott az ő neveltetésükről. «A sorsnak mostohaságai, háromszori porráégés, házassági viszályok, a gazdálkodókra nézve oly sok terméketlen évek stb. javainak jó állapotjából őt nagyon alászállíták, annyira, hogy kényszerítteték neveltetésünkre nagy summákat kölcsönözni, azokat, hogy ha majd termékenyebb évek leendnek, s mi reánk is többé nem kelletik annyit költeni, visszafizetendő. De a halál meggátlá szándékában, s e kötelesség most ránk maradt» — írja Toldynak,[3] ki előtt egyedül nyílt meg szíve ily őszintén. Ha szép tavaszi alkonyattal kisétál a rétre, a hol atyja kriptája domborodott, sokszor elmereng a gondtalan

[1] L. u. o. 46., 49., 50., 51. sz. lev.
[2] U. o. 48. sz. lev.
[3] U. o. 39. és 40. sz. lev.

gyermekkori éveken, mikor még ő élt, s eszébe jut (később még Pozsonyban is) «mint kedvelte őt, mint örült tökéletesülésének, mily gondja volt reá»; ilyenkor fel-felszakad fájdalma, s az élet disharmoniáját látva s magára hagyatva, szinte meglepi a halálvágy . . .[1]

Az élet gondjai tehát súlyosabban fognak reá nehezűlni, mint gondolta, ezért barátjai tanácsán indúlva, a hivatalnoki pályára szándékozik lépni; de aztán pár hónap múlva a megyei követválasztás más irányba tereli figyelmét, s 1825 nyár-utolján azzal a becsvágygyal indúl el a pozsonyi országgyűlésre, hogy «megmutatja a vármegyének, hogy oly diætai cancellistája még nem volt, mint ő lesz».[2]

Szeptember elején már Pozsonyban vannak. A miért ide vágyódott,[3] abban bő része volt: látta a királyi pár fényes fogadtatását s a királyné koronázása ünnepélyeit, a szemkápráztató pompával és gazdagsággal, melyben a mágnások egymást igyekeztek felülmúlni; a gyűléseken alkalma volt látni és hallani a haza legjelesebb fiait, a panaszos sérelmek és kivánságok hosszú sorozatából pedig megismerni az ország bajait, s mindjobban érteni és érezni azok következményeinek súlyát hazánk előhaladásában. Neki már a koronázás fényes napján «a sok pompa és ceremonia közt az a gondolat ötlött elméjébe, hogy mily sokat tehetnének ezen nagybirtokú mágnásaink hazánk gyarapítására, ha bennök a hazafi léleknek csak vala-

[1] U. o. 42. és 45. sz. lev.

[2] Az első választás alkalmával, bár a «jelesebb fejek» mind reá szavaztak, kisebbségben maradt, a min Földváry «szörnyen mérgelődött». A rendek, úgy látszik, méltányolták okait, (különösen azt, hogy Bajza legszebben tudott fogalmazni a megyében), mert a köv. napok gyűlésein akként corrigálták meg a választást, hogy mégis Bajzát küldték el vele Pozsonyba. A föntebbi önérzetes szavakat (tulajdonkép így: «*mint volt volna*») az a bosszúság mondatja vele a bukás után, hogy ezzel sok szép kilátása dőlt volna dugába.

[3] U. o. 50. sz. lev.

mely kis szikrája is lobogna, de fájdalom, ez belőlük egészen kialudt!»[1] — Nemsokára azonban az ellenkezőről fog meggyőződni. Addig is örvend, hogy a magyar nyelv előmozdítását majd minden vármegye utasításúl adta követeinek, s ezek «a nemzeti lélek felébresztésére» épen a nyelv által akarnak hatni.[2] Mindnyájok közül kimagaslik Felsőbüki Nagy Pál, kit a legnagyobb elragadtatással Catóhoz, majd Kazinczy szavaival Homéros hőseihez hasonlít, mert «hozzá fogható férfi az egész országgyűlésen nincs». «Csudákat mível ez az ember itt, s kénytelenek megadni neki az elsőséget még azon követtársai is, a kik különben el vannak önszeretetökkel telve», írja Toldynak 1825. okt. 27-én.[3] Az igazi csuda azonban a nov. 3-iki kerületi gyűlésen történik, midőn Nagy Pál «menyköveket szóró» beszédének hatása alatt Széchenyi István, s a fejedelmi példáját követő főurak hazafias ajánlatai által lehetővé válik a rég óhajtott Akadémia felállítása. A felriadó éljenzés közepett a hazafiságnak ily hihetetlen megnyilatkozásai egészen elkábítják, örömkönnyek közt mondogatja magában Berzsenyi szavait:

Él még nemzetem Istene!
Buzgó könnyeimen szent öröm ömledezz!
Állsz még, állsz szeretett hazám,
Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!

A gyűlés után pedig siet minden barátjának[4] és ismerősének megírni az «örökké nevezetes ülésen» történte-

[1] U. o. 52. sz lev. 1825. szept. 28-ról.
[2] U. o.
[3] U. o. 53. sz. lev.
[4] Részletesen leírja a nevezetes gyűlés lefolyását Toldyhoz írt 54. sz. levelében (1825. nov. 4.), mely e szerint mint szemtanú leírása Akadémiánk megalapításának történetéhez becses s több pontban döntő fontosságú adalékúl szolgál. A levélnek ide vonatkozó részét már egész terjedelmében közölte gr. Lónyay Menyhért az Akadémia 1875-iki nagygyűlését megnyitó elnöki beszédében (L. Évk. XIV. köt. 6—7. lp.) és fontos adatait másokéi

ket, hadd terjedjen a hazában mindenfelé a nagyok dicsősége, s hadd ébredjen remény a szebb jövendőre. «Mondhatom neked — így végzi Toldyhoz írt levelét — hogy Széchenyi igen szép charakterű férfiú; hogy ha czélja nem sikerűl is, neki mégis örök dicsőségűl fog szolgálni». — Itt, e mély hatásban kell keresnünk első gyökereit annak az őszinte tiszteletnek és meggyőződésnek, melylyel később a rokonszellemű nagy reformátorhoz csatlakozva, majd egyforma kiméletlenséggel ostorozzák az avúlt társadalmi és irodalmi balitéleteket s együtt készítik elő a szellemi és anyagi haladás útját.

Az első hónapok mámoros lelkesedését még fokozzák az országgyűlési alkalomra Pozsonyba gyűlt magyar színészek (köztük az «isteni» Kántorné és Megyeri), kiknek pártolásában maga a főherczeg nádor és neje járnak elől jó példával; a műsoron többek közt Körner *Zrinyi*je (Szemere ford.), Shakspere *Macbeth*je (Döbrentei ford.), Goethe *Faust*ja, Schiller *Stuart Máriá*ja, Kisfaludy *Kérő*je és Kotzebue vígjátékai vannak.

Ez a lelkes hangulat azonban nem sokáig tart; megkezdődik a régi rendi országgyűlések nehézkes tárgyalása, a tizenhárom év óta felszaporodott sérelmeknek és kivánságoknak kerületi és országos ülésekben, aztán izenet-váltások- és feliratokban temérdek szóval ismétlése, mi közben elernyed a legnagyobb buzgóság, lehűl a legszebb lelkesedés, annyival inkább, mert az udvar nem jó szemmel nézi a nemzet haladásra vágyódását s «a kormánynak minden törekvése oda megyen ki, hogy emelkedésünknek gát vettessék.»

mellett kritikailag méltatta Szilágyi István: *Adalékok a m. tud. Akadémia történetéhez* cz. felolvasásában. (Értek. a ny. és széptudomány köréből 1876. VI. köt.) — Kazinczyhoz írt leveleiben (L. itt VI. köt. 1. és 2. sz.) is szól a nyelv és Akadémia ügyéről, de nem beszéli el a gyűlésen történteket, mert Kazinczy akkor már tudhatta azokat. Másokhoz e tárgyban írt levelei még lappanganak.

Az Akadémia felállítása iránt mindjárt kezdetben voltak aggodalmai; bár az égész országgyűlést elérzékenyítette a király magyar trónbeszéde, széltében beszélték, hogy fiait is taníttatja magyar szóra, Bajza a kormány befolyása miatt alig merte remélni, hogy megengedjék. A nyelv ügyéért buzgó általános lelkesedésükkel ezt kivívják ugyan a rendek, de a szervezet megállapítására először olyan deputatiót küldenek ki, mely nem sokat ért a dologhoz, s munkálatuk alig használható.[1] Bajza különben, mint az akkori írók közül többen is, azt óhajtja, hogy «a bejövő pénz ne a nyelvmívelésre», hanem «inkább a nyelv terjesztésére fordíttassék» — úgy mint Szepessy püspök kivánta előterjesztésében. Azt hiszi t. i., hogy «egyedül ez azon alap, mely a másik czélnak is idővel szárnyakat fogna adni s az írókat is nagyokra lelkesítené.»[2] — Boszantja az is, hogy a követ urak, a kik az országgyűlés elején olyan meghatóan fejtegették a szegény adózó nép sorsát, nem hogy leszállították volna az adót, hanem még fölemelték, mert az udvar így kivánta, s a nagyobb résznek legfőbb gondja — az udvar kegyeit kiérdemelni.[3]

Ezek s hasonló jelenségek láttára elkeseredetten írja bátyjának: «Az egész diæta nem ér egy fapénzt; az elejét nagy tűzzel vitték, azt gondoltuk, hogy minden reformáltatni és a legjobb lábra fog tétetni, s íme most látszik, mily hamar ellobbant a szalmatűz. Csak úgy van az, a mint én régen hiszem, hogy ez a nemzet már egészen elaljasodott, s nemsokára vagy önnön gyengesége miatt összerogy vagy valamely külső hatalom úgy elnyomja, hogy neve sem marad többé a nemzetek sorában».[4] Toldyhoz írt levelében is csalódottan sóhajt fel: «Azok a sok szép, nagy képzeletek, melyeket én magamnak hazámról és nemzetemről csináltam, s melyek bennem annyi szép

[1—2] Bajza lev. Kazinczyhoz, 1826 ápr. 7. (VI. köt. 358. lp.)
[3—4] Lev. Antal bátyjához, 1826. máj. 28. (VI. köt. 1. sz.)

nagy hevűleteknek ingerei voltanak, mind mind összeomlottak.»[1] S egy év múlva, midőn több mint másfél évi tanácskozás után sem tudják, mikor lesz vége a czéltalan küzdelemnek, ismét ekként: «Boldog, a ki nem tud, nem lát, nem hall! s jaj nekem, hogy egykor melegen buzgottam a közvirágzatért, s most ezeket tudnom kell és látnom és tapasztalnom!»[2]

Mennyi csalódás, mennyi idővesztegetés! S hányan érezték akkor így — épen a legjobb hazafiak közül! A ki tehette, már rég ott hagyta a gyűlést; menne ő is örömest, de nem akarja megbántani Földváryt, pedig azt a gépies irnoki hivatalt — úgymond — más «talán jobban betölthetné mint ő.» Hátha még eszébe jutnak házi körülményei, az osztozás felett anyjokkal czivakodó testvérei, félbe maradt tervei s egyéb kedvetlenségek. Oh hányszor megbánta már, hogy eljött a diætára! Elfásult lelke közönyös, hideg lesz minden iránt; majd emberek közé, mulató társaságokba megy, hogy érzékeit felvillanyozza, s egyszer olyan életúntság fogja el, hogy már-már az elmúlás gyönyörére gondol; de ettől még visszatartja «sok embereknél józanabb philosophiája», sötét gondolatait pedig elűzi, lelkét megnyugtatja Pozsony szép tájainak szemlélete, a lombos erdő, egy-egy szép völgy, melyeknek andalító csendjéhez olyan jól illik a patak ezüst szalagja s a malomház ...[3]

Végre is megint az irodalmi foglalkozás az, mely lelkét más irányba vonja s visszaadja önmagának. A kik a diætán a magyar irodalmat képviselik: Thewrewk, Kovacsóczy, Bors, hiába kötik rá barátságukat, oly keveset tart róluk, hogy szóra is alig méltatja beszédeiket;[4] szívesebben mulat egy-két új barátja: a korán elhúnyt *Plathy György*,

[1] 1826. júl. 2. (L. VI. köt. 175. lp.)
[2] U. o. 77. sz. lev. 1827. máj. 13-án.
[3] U. o. 58. sz. (175. lp.)
[4] Thewrewkhöz s társaihoz való viszonyát l. részletesen VI. köt. 172—174. lp. és jegyz.

a lelkes *Thaly Antal*, a vidám kedélyű *Szemere Miklós* és a szép míveltségű *N.-apáthi Kiss Sámuel* társaságában, kik mindnyájan az országgyűlési ifjúság tagjai s egyformán lelkesednek a megújhodó irodalomért és jobb jövőért.[1] Legjobban leköti azonban szenvedelmesen szeretett régi barátja Toldy, kihez csupán a diæta alatt 30 levelet intéz[2] s tőle még többet vesz. Tőle tudja meg leginkább az irodalmi híreket. De felkeresik már leveleikkel a nagyok is, mert újabb munkái egyre nagyobb figyelmet keltenek iránta.

Még hazulról küldött az 1826-iki *Hebe* számára egy kis görög stílű epigrammát: *Széphalom* szalmatetős kunyhójáról, mely nem ragyog ugyan, de a hazafi «buzgó hálára fakadva üdvezli», mert tudja, hogy «hosszú álom után — hol kele hajnali fény» . . .

És mikor eltűn majd a hajnal, s déli sugárban
E haza fényleni fog: szent lesz előtte nevem.

Kazinczyt, a ki a szerkesztő figyelméből a Hebe megjelenése előtt olvashatta a költeményt, nagyon megörvendeztette az ifjú költő kegyeletes tisztelete. Szokása szerint azonnal levelet ír neki: «Kedves dolog nekem — úgymond — tőled szerettetni, kedves azt látni, hogy a szalmatetős hely általad énekeltetik, s lelkesen, s azon alakban, melyet én minden egyebek felett kedvelek».[3] Bajza szerényen, de önérzetesen felel, hogy rég óhajtott az annyira tisztelt mester ismeretségébe, sőt szeretetébe juthatni, de nem akarta a *hizelkedés* gyanúját magára vonni; majd a nyelvújításnak — Kazinczy levelében érin-

[1] Bajzához való viszonyukat közelebbről l. VI. köt. Toldyhoz írt lev. és a jegyzetekben. Plathy haláláról VI. 189. lp.

[2] L. VI. köt. 52—81. sz. lev., melyek némelyike kettős, sőt hármas is.

[3] Széphalom. 1825 nov. 11. kelettel. *Kazinczy lev. Kisfaludy K. körével.* (1860) 221. lp.

tett — ellenfeleire czélozva, a régi meggyőződés erejével azt írja: «Ügyünk szent, s erős hittel hiszem, hogy győznie kell köztünk is, mint minden, most már felettünk álló nyelvekben s nemzetajkakon».[1] Kazinczy, ki Bajzának az *Aspasiá*ban álnév alatt megjelent zsengéiben is észrevette már a felcsillanó lyrai tehetséget, örömmel vette az őszinte tisztelet és csatlakozás jeleit; s midőn pár hónap múlva az *Aurorá*ban *Borének*ét olvassa, egész elragadtatással írja: «Gyönyörrel olvastam epigrammádat: de bordalodat álmélkodással s örvendék, hogy isteneink elérni engedék nekem az időt, melyben pályánk e lelkes dallal kevélykedhetik».[2] Ez a gyönyörködés azonban nem gátolja meg, hogy benne néhány, neki nem tetsző, szót meg ne változtasson, midőn az Aurorát bírálva Bajza költeményét egészen lenyomatja a Minervában.[3]

Bajza az elsőn kívül még három levelet ír hozzá Pozsonyból, értesítve időnkint a magyar nyelv és az Akadémia ügyéről, s megköszönve az elismerő nyilatkozatokat, de egy axiomaszerű kijelentésében ismét látjuk azt a meggyőződéséhez való makacs ragaszkodást, melyet már Toldyval szemben is éreztetett. «Dalaimnak mindenikéről, sőt minden másról, a mit én adék, s ennekutána is adni fogok, mondhat mindenki, a mit nékie tetszik. Ha jót és elfogadhatót mond, szeretve fogom és köszönettel elfogadni, ha botland, minden azon tisztelet mellett is, melylyel iránta magamat kötelesnek mindenkor érzendem, nem

[1] Bajza lev. 1825. decz. 11. (VI. köt. 1. sz.)

[2] Újhely 1826. febr. 4. Id. h. 223. lp. A *Borének*re — még megjelenése előtt — Stettner hívja föl Kazinczy figyelmét, midőn 1825. nov. 7-én így ír hozzá: «Vörösmarty után Bajza az, kitől ifjú költőink közt legtöbbet várok. Ennek az új Aurorában megjelent *Borének*énél teljesebbet, lelkesebbet ezen nemben nem ismerek.» (Id. h. 57. lp.)

[3] Felsőmagyarorsz. Minerva 1826. II. negyed, 701. lp.

foghatja kívánni, hogy vele magam is eltévedjek».[1] Bajza tisztelete az ősz mester iránt minden őszintesége mellett eddig sem nyilatkozott olyan áradozásokban, minőkhöz az szokva volt, főkép a kezdő írók részéről, bár gyengeségeiről mások előtt is tisztelő kimélettel szólt;[2] de véleményének ilyen hideg, közlése a finomabb tónust kedvelő Kazinczyt — úgy látszik — kedvetlenűl lepte meg, mert nem felelt rá. Utóbb azonban annyi szépet hall Bajzáról, hogy — személyesen is megismerkedvén vele — újra megkedveli; de pár év múlva ismét az igazságnak ilyen — a «társasági tónus»-t nem tekintő — merev vitatása hidegíti el viszonyukat mindörökre.

Pesti barátai azonban egyéb szép tulajdonai mellett épen ezt a szilárd határozottságot becsűlték Bajzában. Különösen nagy hatással volt rá Kisfaludy Károly, kinek szeretetét már rég kivívta, s a ki nemcsak költészetének irányára, hanem jellemének, meggyőződéseinek kialakulására is nagy befolyással volt. Csupán 1826-ban öt levelet ír hozzá Pozsonyba. Nem tegezi fiatal barátait, mint Kazinczy szokta, szavait se nagyon válogatja, mert leveleit nem szánta nyilvánosságra; de melegség, közvetetlenség ömlik el minden során. Az itélet, melyet mindjárt első levelében, Kovacsóczy és társai meg Döbrentei országgyűlési szerepléséről mondat vele «jobb ízlése», s az az önérzet, melylyel a magyar író társadalmi állásáról nyilatkozik, nem téveszthette el hatását, s csak megerősítette Bajzát korábbi véleményében. Sőt az Akadémiáról és a Kazinczynak irottakra is nyilván befolyással

[1] Bajza lev. Kazinczyhoz 1826. szept. 10. (VI. köt. 3. sz.)

[2] Toldynak ekkép ír róla: «Kazinczy recensióját nem láttam, tudom, hogy a dicséretekben nem a legkémélőbb, de nem látva is sokat mondhatnék előtted védelmére. Elhallgatok azonban vele, csak arra kérlek egyedül, hogy légy az erőtlen öreg iránt, a ki már csak botorkázva lépdelhet, kéméléssel; s ezt szeretném mondani az én nagylelkű Károlyomnak is.» (L. VI. kötet 197. lp.)

voltak a szeretett mester szavai.[1] Levelének egyéb részei a maga irodalmi terveivel, főkép az *Aurorá*val foglalkoznak. Itt legutóbb (1826.) három költeménye jelent meg Bajzának, s Kisfaludy «igen sajnálná, ha kedves munkáit tőle elvonná»; sürgeti tehát, hogy küldjön «mentül előbb egy dalt, vagy tizet»[2] — s Bajza küld neki ismét hármat, az *Aurorát* és pesti barátaiknak egyéb munkáit pedig — többszöri kérésökre — híven terjeszti és közvetíti az országgyűlési közönség közt. Tartózkodó, szemérmes természeténél fogva ugyan nehezére esik az előfizető-gyűjtés, főkép mivel a késedelmes megjelenéssel többször zavarba hozzák barátai; de csak megteszi kedvökért, mert az olvasókedv megvolna az emberekben, úgy hogy az *Aurorá*kat száznál több példányban elkapkodják,[3] s Szemere *Élet és Literatúrá*ja, Vörösmarty *Salamon*ja szintén jól kelnek, de már Toldy *Handbuch*jára alig akad előfizető, mert — az országgyűlés vége felé járván — nem bíznak a munka pontos megjelenésében.[4]

[1] Kisfaludy sem óhajtja az Akadémia felállítását: «Inkább semmi, — úgymond — mint nevetséges. Szinte látja a deák urakat feszesen ülni, hideg, idomtalan, elévült rámára ronni a literatúrát, vagy összefűzött francziaságra, mint Dessewffy, mely által a nyelv bizonyosan olvasót veszt» — írja Bajzának 1826. márcz. 11-én. S másik levelében: «Kazinczyval, látom, össze kell kapnom, a jövő Minervában ismét Kovacsóczyval hasonlítgat. Munkámra nézve nem bánom akármit mond, de oly hitvány emberrel egy kategoriába ne tegyen. Barátom uram is ott paradéroz, mint Kovacsóczy társa». — Bajzához 1826. júl. 24-én; Bajza pedig 1826. ápr. 7. és szept. 10-iki leveleiben ír ezekről Kazinczynak. (Kisfaludy lev. l. *Minden Munkái* (1893) VI. köt. 1. és 2. sz.)

[2] Kisfaludy lev. 1826. júl. 24-én. Id. h.

[3] «Nagy Pál Kisfaludy *Aurorá*jából, a tavaliból 70 példányt, az ez éviből közel 120-at eladott» — írja Kazinczynak (1827. jún. 3-án l. VI. köt. 4. sz.), s ezért különösen sajnálja. hogy ez nem most adta ki *Erdélyi Leveleit*, mert csupán az országgyűlés tagjai közül került volna mintegy 150 előfizető.

[4] «Vannak itt emberek, kikben az olvasás szeretete, a magyar literatura productumaira nézve oly nagy, hogy én nagyobbat

A mint időt szakíthat, el-elmélyed: Lessing, Tieck, Schiller, Goethe munkáinak olvasásába; különösen Lessinget és Goethet szereti. «Köszönöm Kölcseynek, hogy ezen nagy ember (Goethe) műveire figyelmessé teve; de köszönöm geniusomnak is, hogy ezen műveket imádnom adá. Nem ismerek semmit, a mi engemet úgy kielégítene, mint ezen csudakézből jött teremtmények» — írja Toldynak.[1] Igy művelt ízlésének aztán természetesen nem tud akármiféle munka tetszeni. Hiába magasztalják péld. pesti barátai Tessedik verseit, őszintén megmondja, hogy ő azokban nem találja meg a dicsért költői szépségeket. «Mondhatsz te is barátom s más is akárki mindent, én mindég csak önszépsége miatt fogom a művet becsűlni, nem másnak javalló itélete miatt.»[2] Hasonló önállósággal és bátorsággal mondja meg indokolt véleményét az akkor megjelent munkákról, akár az Aurorában akár másutt jelentek meg, s akár költemények, akár prózai dolgozatok. Mikor pl. Berzsenyi önvédelmét olvassa (Tud. Gyűjt. 1825. IX. köt.) éles szeme azonnal észreveszi, hogy Berzsenyi theoriája hamis. «Ha ő — úgymond — ezen theoria szerint írta volna verseit, úgy soha nem foghatott vala Berzsenyi lenni. Ismét egy példa nekem arra, a mit én olyan erősen hiszek, s régen hiszek. Az t. i. hogy igen kicsi theoria is alkothat oly poetát, a ki századok csudája lehet, ha tőle

soha sem kivánnék nemzetünkben egyes személytől; de ha prænumeratióval jősz elébe, azt feleli, hogy könyvedet bizonyosan megveszi, ha kijött.» Szó van a levél végén egy colporteurről is: «egy az országban széllyel vándorló könyváros, különös neme a kalmároknak, melyre — ugymond — csak Magyarországban van szükség!» (Bajza Toldyhoz 1827. febr. 26. VI. köt. 70. sz.) Az előfizetési jelentésekkel különben tele vannak ekkori levelei. Az előfizetések hitelét főkép Bors, Kovacsóczy és Gödör L. rontották meg visszaéléseikkel. L. a róluk szóló jegyzeteket a VI. kötetben és Bajza 60. sz. levelét Toldyhoz.

[1] U. o. 80. sz. lev. «Bajza *kézikönyve* Goethe» — írja Toldy is Kazinczynak 1828. jan. 21. (Id. h.)

[2] U. o. 71. sz. lev.

a természet maga adományait meg nem vonta . . .»[1] A miben mások el nem igazodnak, az ő világosságot szerető, logikusan gondolkozó feje oda is értelmet visz,[2] s az ily bizalmas jellegű birálatokkal már régen oly tekintélyt szerzett barátai és ismerősei körében, hogy az Aurora írói már 1826-ban őt szemelik ki a tervezett *Kritikai Levelek* szerkesztőjéül; de Bajza ekkor még hallani sem akar róla, bármily szükségesnek tartja a sok lelketlen író megfékezésére ily folyóirat meginditását.[3]

Bajza nemcsak mások munkáinak megitélésében szigorú; öntudatos, művészi gonddal alkotja a maga műveit is. Érdekesen jellemző, a mint Kazinczynak egy mindkettejöknek tetsző dal érzelmi hatásáról, és Toldynak a saját dolgozása módjáról ír: «Az a csendes érzelem — úgymond amott[4] — az a szívnek mélyéből kelő, de mégis szelíd vágy, melyektől a darab átlehelve van, valahányszor reá emlékezünk, mindannyiszor oly édesen újul meg a szívben, hogy az magát egészen általadja, s örömest adja, a sentimentál bájnak». Kisfaludy *Volna szárnyam* kezdetű daláról szól, de — mint látni fogjuk — a maga költészetét is találóan festik szavai.[5] Toldyhoz pedig ekkép ir:[5] «Belém a genius határtalan gyűlölséget oltott a lelketlen versek iránt, azért válogatom oly szorgalommal a tárgyat, azért töltök napokat egy igen kicsiny darabocska készítése mellett, hogy a gondolatok ezrei

[1] U. o. 56. sz. lev.

[2] U. o. 59—60. sz. lev. Dessewffy olvassa Beregszászi válaszát a Tud. Gyűjt. (1826.), de sem ő, sem Thewrewk nem tudnak rá mit felelni; ő jól tudja, mit kellene, s szinte szeretné őket összeveszíteni, hogy egy kis nyelvészeti villongást támaszszon. Az Élet. és Lit. zavaros előfiz. jelentését is csak az ő szabatos magyarázata teszi érthetővé.

[3] A folyóirat tervezetét és Bajza személyes okait l. 1826. márcz. 16-án kelt 56. sz. lev. függelékében és alább az életrajz III. fejezetében.

[4] Bajza Kazinczyhoz 1826. ápr. 7. Id. h.

[5] U. o. 73. sz. lev.

közül a leghelyreillőbbet választhassam. S azt hiszem, hogy meddig én ezen dolgozás módját követni fogom, addig darabjaimból mindig lélek és szív, hatással fog szólni, habár a sanyarú theoriai postulatumoknak nem mindig lesz is megfelelve. S ezért írok én keveset, s ezért szeretek szenvedelmesen kevés verset írni. Ne hidd, hogy én sebesen dolgoznám verseimet; ott, hol ti darabjaimban talán legszebb rózsákat találtok, én talán a legélesebb tüskék karczolásait érzettem; de az nekem kedves dolog, ha az mondatik, hogy darabjaimon sebes kéz látszik, mert az szép tulajdon volna, ha én azt mondhatnám magamról, hogy mesteri könnyűséggel birok.[1] Toldynak egy németűl írt dalát bírálva, az *egységet* sürgeti: azaz «minden sornak, szavacskának egy bizonyos pont felé való törekvését, minden sornak, szavacskának oly alkalmaztatását és azért való használását, hogy egyetlen egy fő ideát emeljen, miként a festőknél az árnyazatokkal való élés.»[2] Ez az öntudatosság indítja arra, hogy legjobban szeretett költőitől: Goethétől és Kölcseytől is különbözni igyekezzék. Mikor Toldy ez utóbbit és Szentmiklóssyt ajánlja neki követendő példákúl, azt feleli: hogy «egyedül csak lelke sugallatát fogja követni, mert ez a legbizonyosabb út az üdvezületre.» Kölcseyt és őt «a genius különböző utakon vezeti» s a dalnak egy nemében: a természetesnek egyszerű kifejezésében az oly nagy művész, hogy nem meghaladni,

[1] Már 1824. aug. 17-iki levelében (35. sz.) kifejti, hogy «botlás nélkül» akart megjelenni a nyilvánosság előtt, s nem akart Horatius ezen megjegyzése alá esni:

Sic mihi qui multum cessat, fit Chaerilus ille,
Quem bis terve bonum cum risu miror.

Később is ettől félve, követi Kazinczy utasításait:

Úgy kell, a mi nehéz, ha nem érzeti vélem, hogy az volt,
S könnyű, ha simúlt sok faragásra leve.

[2] Lev. Toldyhoz VI. k. 77. sz.

de elérnie is aligha sikerűl; Szentmiklóssy követésével pedig csak hátrafelé menne. Lelki tehetségeinek vizsgálata alapján arra az eredményre jut, hogy majd költői ereje fogytával lesz szüksége azt «theoriai vizsgálatokkal s példányok után való contemplatiókkal edzeni», s akkor a lyrában Goethet és Tiecket fogja választani.[1] Bármennyire csodálja azonban Goethet s akar Kölcseytől különbözni, ennek s általában a német romantikus költőknek borongó érzelgőssége jobban vonzza mint amannak derűltebb classicismusa. Egyéni hajlamai, olvasmányai, élményei, csalódásai, a közállapotok csüggesztő kilátásai mind közrehatnak, hogy mélabús érzelmeivel, sejtelmes vágyaival ő is azok ábrándos világába menekűljön.

Az egyszerűségre törekvést azonban nála úgyszólván csirájában elfojtja rendkívüli érzékenysége a művészi forma iránt; a természetesség is nála inkább a compositio világosságában, a gondolatoknak logikus elrendezésében s a nyelvbeli kifejezésnek bizonyos józan szabatosságában nyilatkozik; kerűli a szertelenségeket, az el nem képzelhető vagy oda nem illő hasonlatokat, szókat, valamint elitéli az elisiókat,[2] mert mindez zavarólag hat a beszéd értelmességére; s nyelve mégis, vagy épen ezért, mesterkélt, s annál távolabb áll a köznyelvtől, mert a nyelvújítás költői virágaival ékesítgeti.

Mivel ilyen nagy műgonddal dolgozik, önként érthető, hogy költeményeit folyton javítgatja, csinosítgatja;[3] és mégis oly kevéssé van velök megelégedve, hogy összes eddigi műveit zsengéknek nézi, melyeknek egyenkint való

[1] U. o. 66. sz. lev.

[2] Az elisio által — úgymond — a jólhangzás nincs elérve, mert sok helyen értelmetlen lenne a beszéd; «s ha józanság-e poetai mívbe az értelmet subordinálni a hangzásnak, itélje meg az, ki minden munkálataiban czélirányos szeret lenni.» U. o. 67. és 70. sz. lev. A többiről majd minden ekkori levelében szól.

[3] U. o. együttesen a 64., 74. és 75. sz., de ezeken kívül majd minden levelében.

közlésébe is nehezen egyezik, arról meg épen hallani sem akar, hogy Szemere az *Élet és Literaturá*ban másokéival összehasonlítva méltassa, vagy hogy Toldy kiadandó *Handbuch*jában az ő életéről és költői hatásáról is szóljon. Sejtette, hogy később még jelesebb darabokat fog alkotni; de el kell ismernünk, hogy — költői irodalmunk akkori állapotához képest — ifjúkori zsengéi közül többet méltán fogadott dicsérettel az egykorú kritika. Leveleiből kitűnőleg már készen vannak nemcsak azok a költeményei, melyek összes versei közt az *Ifjúkor* czímű csoportban olvashatók, hanem a többi csoportból az említetteken kívül az *Isten hozzád, Száműzött* czímű lyrai költemények, s *A dalnok, Sólyomvár, A kék partok* czimű románczok is.

Pozsonyban két teljes évig tartózkodott az országgyűlés idején, előbb némi becsvágygyal, utóbb már csak kötelességből irogatva a megyéhez a jelentéseket, másolgatva a diætai irományokat, s tudósítgatva magánlevélben másokat is a történtekről. Egyhangú életébe az a hónap hozott némi változatosságot, midőn 1826. őszén legkedvesebb barátja, Toldy meglátogatta, mely alkalommal felrándúltak Bécsbe is.[1] Hányszor sóhajtott fel azóta ifjusága szép idejének tétlen vesztegetése felett, míg végre 1827. augusztusában valahára ütött a szabadulás órája.[2] Útközben egy jó napot tölt Toldy szülői házánál, aztán siet haza, hogy czivódó testvérei közé békességet vihessen.[3]

[1] Toldy lev. Kazinczyhoz 1826. szept. 9. «Mihelyt Bécsből visszajövök, hová holnap megyek Bajzával, többet irok»; és okt. 25-én: «E hónap elején fejtém ki magamat Bajza karjaiból». Id. h. 1860. 53. lp.

[2] Bajza lev. Toldyhoz 1827. aug. 12. (VI. k. 81. sz.)

[3] U. o. 84. sz. lev. 1827. okt. 12.

III.

Alig van azonban otthon pár hétig, megúnja a falusi életet. «Neki — úgymond — örök foglalatosság között, s örök mozgásban kell élnie, hogy lelke táplálékot kapjon, s itt nem lel foglalatosságot. Dolgozni nincs ereje, olvasnia nincs mit, rokon érzésűhez s gondolkozásúhoz nem szólhat.»[1] Unalmában nyelvgyakorlatúl lefordítja Kotzebuenak *A megholt unoka* cz. egyfelvonásos vígjátékát s belekezd egy Shakspereről szóló régi æsthetikai munka fordításába, de alig várja már, hogy Pestre mehessen régi barátai körébe.

Földváry és Thaly barátja ajánlatára már Pozsonyban szerzett juratériát Matkovics István kir. táblai protonotariusnál.[2] Október utolsó napjaiban tehát Pestre költözvén,[3] föleskűszik a királyi tábla jegyzőjeűl s az 1828. évi nyári törvényszünetig ott dolgozik Matkovics oldalán. Ekkor ismét hazatérve előveszi négy év óta félretett jogi könyveit, hogy hacsak lehet, az év végeig letehesse az ügyvédi vizsgálatot; de többszöri betegsége és sietős irodalmi dolgai miatt csak lassan halad a tanulásban, kedve sincs hozzá, de mégis egész erővel hozzá kell látnia, — mert az lesz a kenyéradó foglalkozása. Otthon-tartózkodása alatt ugyanis tisztába jött vagyoni helyzetével. A sokfelé osztott apai örökségből reá eső birtokrész oly csekély, hogy akár el-, akár bérbe adja, évi 300 frtnál többet az nem igen jövedelmez; s ebből nemcsak élnie, hanem a reá háramló, mintegy 600 frtnyi adósságot is törlesztenie kell. Az irodalom pedig akkoriban legfeljebb a szerkesztőknek

[1–2] U. o. 83—84. sz. lev.

[3] Pesten egy házban lakott Toldyval, mint ez Kazinczynak 1827. nov. 16-án örömmel jelenti. «Bajza nekem annyi sok évek után ismét vissza van adva. Pesten van most, s velem egy házban, a mi kimondhatatlan boldoggá tesz». Kazinczy lev. Kisf. K. körével. 120. lp.

jövedelmezett valamit, az irókat csak több-kevesebb tiszteletpéldánynyal jutalmazták.[1] Elhatározza tehát, hogy «a literatúrai gondokkal *egészen* felhagyva», a *prókátori pályára lép.*

Azonban «mennél inkább készül komolyan s férfiúi elhatározással lemondani a literatúráról, annál inkább érzi, hogy az nagy erejébe fog kerűlni, olyanba, mintha egy szeretett leánytól kellene hosszú, örök időre bucsút vennie.»[2] Toldy azzal vigasztalja, hogy «épen az a férfiúnak charactere, hogy azt tudja szeretni leginkább, mi politikai existentiáját tartja fenn» ; az irodalomtól pedig azért nem kell bucsút vennie, sőt ha majd «csak úgy lopogatnia kell rá az időt, akkor még több élelmet fog adni» ; de kérve-kéri, hogy még az év vége előtt rázza le a vizsgálat terheit.[3] De Bajzának még jó három hónapi készületre van szüksége s mikor erről 1828. decz. 8-án azzal a hozzáadással értesíti Toldyt, hogy pár nap múlva *Pestre költözik*, ez kitörő örömmel írja meg neki, mily kedvesen vették e hírt barátai, s aztán elérzékenyűlve s a jövő sejtelmével így folytatja: «Nincsen ember azon sok között, ki Bajzát *tiszta aranynak* (Vörösmarty tegnapi szava) ismeri», úgy szeretné, s jövetelének úgy örvendene, mint ő és jegyese.

[1] Ilyenek lévén a viszonyok 1827-ben, Vörösmarty is búcsút akart venni az irodalomtól, s utóbb csak az tartotta vissza szándékától, hogy 1828-tól kezdve megkapta a Tudom. Gyűjt. szerkesztői állását 800 váltó forint fizetéssel. Esemény-számba ment, midőn ugyanő Kisfaludytól egy nagyobb munkájáért 100 forint tiszteletdíjat kapott. Gyulai, *Vörösmarty életrajza* (2-ik kiadás.) 1879. VI. fej.

[2] Bajza lev. Toldyhoz 1828. szept. 26. (88. sz. lev.)

[3] Toldy lev. Bajzához 1828 szept. 29. (Nemz. Muz. kézirattára.)

[4] Ügyvédi vizsgáját csakugyan a vizkereszti terminuskor tette le *dicséretes* eredménynyel, s a vizsgálat befejeztével *1829. ápr. 2-án esküdött fel ügyvédnek.* (Orsz. levéltár: *Protocollum neocensuratorum Advocatorum* 1826—1837. kötet teljesen idézve VI. köt. jegyz. Toldy tehát s utána Bajza minden életirója tévednek, midőn 1828-ra teszik Bajza censurájának idejét.

«Eddig — úgymond — csak azt láttam, hogy ifjuságom jó lelke voltál, most látom, hogy jó lelke és őre léssz férfiúságomnak is, mert a történetek megengedék, hogy életünket egy helyt éljük le ... s látni fogod, hogy a mi szövetségünk gyümölcsözni fog idővel minden remény felett».[1] Ilyen fogadtatás várt Bajzára, midőn 1828. decz. 19-én Pestre érkezett.

Ez őszinte örvendezés megértésére tudnunk kell, hogy Bajza mint táblai jegyző Pesten tartózkodván, nemcsak régi irodalmi ismeretségeit újította fel, hanem ezek utján újakat is kötött; s tanultsága és szerény, bár önérzetes modora miatt mindenki megkedvelte. Kisfaludy Károly ekkor már elismert vezére volt az új irodalomnak; körűle csoportosúltak, mint legszorosabb baráti köre: Helmeczy, Vörösmarty, Toldy és Fenyéry (Stettner). Természetesen azonnal hozzájuk csatlakozott Bajza, s közéjük kell még számítanunk Fâbián Gábort is, ki időközben Aradmegyébe költözött ugyan, de összeköttetését fentartotta pesti barátaival.[2] Még ekkor sürű összeköttetésben vannak Kazinczyval, jó viszonyban Szemere Pállal, Kölcseyvel, Fáy Andrással, és mindnyájoknak kedves találkozó helye Bártfay László háza, ki maga keveset írt ugyan, de alapos ismereteivel s biztos itéletével mívelőleg hatott író-barátaira is, s nagyműveltségű, lelkes nejével együtt[3] két évtizeden át összetartó kapcsa volt a legjelesebb magyar írók társaságának, kiknek köre utóbb egy-két kiváló politikussal (Deák, Wesselényi) bővűlt. A pár évvel az-

[1] Toldy Bajzához 1828. decz. 12. (Id. h.)

[2] Valamennyiről l. a közelebbi adatokat és jellemzést a VI. k. jegyzeteiben.

[3] *Bártfay L.* gr. Károlyi Györgynek előbb titkára, utóbb központi urod. ügyésze volt. Neje, Mauks Josefin, a felvidék legelőkelőbb köreiben forgott s műveltségéről, szeretetreméltó s finom társalgásáról elragadtatva szól mindenki, a ki csak megfordúlt körében. Toldy, *Irod. társasköreink eml.* Budapesti Szemle 1875. és VI. köt. jegyz.

előtt szereplő öregebb írók közül: Virág még élt, mindnyájok tiszteletétől környezve, Budán († 1830. jan. 23.), de Vitkovics már nagyon elnehezedett († 1829. szept. 9.), Horvát István pedig históriai tévedéseibe temetkezett; a tartományi albiztossá lett Döbrenteinek nemcsak Kazinczy ellen forduló orthologus iránya, hanem gőgös egyénisége miatt sem lehettek barátjai. A feltörekvő ifjabb írók közül: Kovacsóczyt könnyelműsége, Thewrewköt léha elvtelensége s egyéb gyöngéi miatt rég kirekesztették baráti körükből.[1]

A közösen vallott magasabb irodalmi elvek és meggyőződések főkép Kisfaludy négy ifjabb barátját (Vörösmartyt, Stettnert, Toldyt és Bajzát) vonják szorosabb szövetségbe, s alkalmat rá alkalmasint a Döbrenteivel és társaival újra mozgolódó orthologia és — Bajza Pestre érkezése (1827) adhattak. Ez az első szövetség a köztük alakúlt *Révai-társaság* volt, melynek indítványozója Révai régi lelkes híve, a mozgékony szellemű Toldy lehetett, elnöke talán Kisfaludy vagy még inkább a nyelvész Helmeczy; *ügyvivő titkára pedig Bajza volt.* A társaság létezéséről csak egyetlen adatunk van,[2] működését is homály borítja, de czélja alig lehetett más, mint Révai nyelvészeti rendszerének és Kazinczy nyelvújításának fentartása és biztosítása, s ezt a czélt csakhamar el is érték mind az irodalomban, mind a nemsokára megalakúlt Akadémiában.

[1] L. Toldynak Kazinczyhoz 1826. jún. 23. (Id. h. 43. lp.) és Bajzának Toldyhoz írt majd minden levele tanúskodik erről.

[2] L. Bajzának, mint «*a Révai-társaság titoknoká*»-nak *Meghívó*ját Vörösmartyhoz és Stettnerhez: VI. köt. Bajza levelei Stettnerhez 1. sz. és a hozzá írt jegyz. Révaival különben többen is foglalkoztak közülök: Toldy már 1822-ben czikket írt róla (J. N. Révai der Grosse, Pannonia 93. sz.) Vörösmarty is 1826-ban a Tud. Gyűjteményben, 1826-ban pedig a magyar nyelv eredetéről értekezett; Stettner Kresznerics szótárát adta ki s ezen kívül is sokat foglalkozott nyelvészettel, Helmeczy pedig főkép a nyelvújítással.

Szövetkezésüket nyilvánosságra hozni nem volt tanácsos, sem az ügy érdekében, sem az akkori politikai állapotok miatt, midőn a felsőség minden club-forma egyesülésre gyanakvólag tekintett. Mindemellett a baráti kör összetartozása s közös törekvése egyre észrevehetőbbé vált,[1] s tagjai 1828 körül az irodalomnak már majd minden ágában vezető szerepre jutottak: Kisfaludy a drámában tűnt ki, Vörösmarty az eposzban, mindkettejök és Bajza a lyrában; ezenfelül Kisfaludy az *Aurorát*, Szemere és Kölcsey az *Élet és Literatúrát* — egymás támogatásával szerkesztik, Toldy és Stettner æsthetikai és nyelvészeti czikkeken kívül egy irodalomtörténeti anthologiát (*Handbuch* I—II. 1827—1828.) adnak ki, 1828-tól kezdve Vörösmarty szerkeszti a *Tudományos Gyűjteményt*. Terök van tehát elég, sőt szívesen látják őket a kassai *Minerva* hasábjain is, melyet Kazinczy és Dessewffy József támogatásával ennek titkára, Dulházy Mihály, szerkeszt.[2]

Bajza már mindegyiknél el volt kötelezve munkával vagy legalább igérettel, nemcsak a szerkesztőkhöz való barátságánál, hanem a jogos várakozásnál fogva is, melyet néhány szép dalával és finom műízlésével keltett maga iránt. Kazinczy is annyit hallott már felőle a kör tagjaitól,[3] hogy midőn az Akadémia szervezése ügyében — 1828.

[1] «Én Stettner, (Kisfaludy) Károly és Vörösmarty — mi szövetséget teszünk, mondta Szemere; ez persze annyit tesz tulajdonkép, hogy a többi literátor ellen» — írja Toldy 1828 decz. 3-án Bajzához (Nemz. Múz. kézirattára). A «többi literátor» alatt közös ellenfeleiken kívül főkép az orthologusok és Döbrentei értendők. Bajzáék azonban még a lexiconi pör idején is tiltakoznak Döbrentei vádjai ellen, hogy ők «obscurans clubot formálnak». L. Bajza lev. Toldyhoz VI. köt.

[2] A *Minervát* a kör tagjai többször fölkeresték, nemcsak Kazinczyhoz füződő barátságuk, hanem a miatt is, mert a kassai censor engedékenyebb volt, mint a pestiek.

[3] «Epigrammádra Bajza mondá ki javalló itéletét először s azóta ez az itélet barátinknál meg nem változott». S alább

február havában — Pestre érkezik, a legelső estén látni akarja, hogy vele személyesen is megismerkedjék.[1] Hazatérte után pedig a kör tagjaival töltött szép napokra visszagondolva, azt írja Toldynak: «Örvendek, hogy látásból is ismerhetem, a kiket már előbb csak érdemeikből ismertem .... A te barátid nekem is tisztelt, szeretett barátim, s Vörösmartyt, Fenyéryt, Bajzát lehetetlen nem tisztelni, nem szeretni. Pesten élni s együtt lenni véletek — irígylendő sors, egyitek másikánál gyújt gyertyát.» S pár hó mulva ismét: «A mi kis Bajzánkat szívesen csókolom.»[2]

Im ilyen s ennyi kedves köteléket volt felbontandó azzal az elhatározásával, hogy végkép lemond az irodalmi foglalkozásról. Ez az elhatározás soha sem esett volna inkább nehezére, mint épen 1828 őszén. Vörösmarty folyóiratába ugyanis — barátja kértére és támogatására — Lessing és Herder nyomán[3] egy értekezést kezdett írni'*Az epigramma theoriájáról,* melynek legnehezebb részeit (Az epigramma nálunk és más nemzeteknél III—V. fej.) 1828 nyarán, otthon, betegeskedve és az ügyvédi censurára készűlve kellett megírnia, hogy még abban az évben közölhető legyen.[4] Ez a munka és a betegség unalma újra kezébe adják Schillert, Goethét és a theoretikus írókat. Így aztán

Kazinczy más művéről: «Művész dolgozá, mondá Bajza. S Bajza kézikönyve Goethe» — írja Toldy Kazinczynak 1828. jan. 21-én (Id. h. 142—3. lp.).

[1] «Ma délben jöttem, s reménylem, meglátlak ma estve Fáy Andrásnál, kinél Szemerével és Bártfayval együtt töltöm első pesti napomat. *Kérlek, hozd el Bajzát* és *Kézikönyved* kijött íveit» — írja Toldynak 1828. febr. 18-án (Id. h. 152. lp.).

[2] Lev. Toldyhoz 1828. júl. 16-ról (Id. h. 155. lp.) és 1828. okt. 31. (U. o. 161. lp.)

[3] Az egyező helyeket kimutatja Pfeifer: *Bajza aesthetikai dolgozatai* czimű dolgozatában. Irodalomtört. Közl. 1900. 3. füz.

[4] Bajza lev. Toldyhoz (VI. k. 87. és 88. sz.). Az értekezés eleje a Tud. Gyűjt. VII. kötetében jelent meg, a vége pedig a XII-ben. Az írás körülményeiről bővebben IV. k. jegyz. 567—58. lp.

«kitisztúltabb fejjel, érettebb itélettel s több német nyelvi tudománynyal, mint mindeddig, még inkább feltüzeltetvén a literatúra iránt: nagyobb szomjúzása támadt benne a művészségnek és tudománynak.» Ezért írta, hogy «a lemondás végbevitele heroismusba fog kerülni.»[1]

Mennyire elmélyedt s milyen eredményeket ért el a theoriában, nemcsak az epigrammáról szóló értekezése, hanem az a levele is[2] eléggé bizonyítja, melyben ugyanekkor a *művészi népdal* elméletét fejtegeti, úgy, a mint költői olvasmányaiból «abstractio és combinálás által a maga fejében támadt». Kisfaludy új népdalai adnak rá alkalmat, melyekkel nincs egészen megelégedve, mert saját theoriája alapján nyelvünkön eladdig a legszebb művészi népdalnak Kölcsey *Hervadsz, hervadsz* kezdetű költeményét tartja. Nincs egészen igaza, de az alkalmilag s csak sebtiben papirra vetett gondolatokban annyi tanulmány s olyan finoman elemző tehetség nyilatkozik, hogy ez időtájt Kölcsey után a fiatal Bajzát kell a legkészűltebb műbölcselőnek tartanunk. Barátai már jól tudják ezt, s nemsokára — minden szerénysége mellett — maga is meg fog arról győződni.

Az epigrammáról írt értekezésében ugyanis a német æsthetikusok s a classikus példák alapján kifejtett elméletet a magyar írók munkáira alkalmazván, szigorú és egyenes itéletével némelyeket magára haragított. Így keveredett polemiába Szentmiklóssyval, ki *Czáf és igazítás* czím alatt védekezvén, azzal a csípős megjegyzéssel végezte nyilatkozatát, hogy «Bajza még nem éredett egészen meg, s felette távol van példányától, Kölcseytől», s hogy «kicsinységünk soha sem tűnik úgy elő, mint midőn nagyot játszani akarunk».[3] Bajza előre sej-

[1] U. o. 88. sz. lev.
[2] U. o. 87. sz. lev. V. ö. Toldy feleletével a *népdalról*, u. o. jegyz.
[3] Megjel. a Tud. Gyűjt. 1829. II. k. A czikket a hozzátartozó jegyzetekkel együtt l. itt IV. k. 575—8. ip.

tette, hogy lesznek ellenkezői, de tudta egyszersmind, hogy «nem mondott olyat, a miért megfelelni nem tudna.»[1] Valóban meg is felelt Szentmiklóssynak: *Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire* czím alatt,[2] olyan erélyesen, hogy — az eddig oly szerénynek s inkább hallgatagnak ismert Bajza — harczias hangjával s vitatkozó készségével barátait is meglepte. S mikor Szentmiklóssy újra válaszolni készűl, a védekezés gyöngeségét látva, szinte «*kedvet kap a versengésre*», a mi különben nem volt természete, hogy aztán ellenfelét «*egészen tönkre tegye*», a mi — úgy hiszi — nem is kerűlne nagy fáradságába.[3]

Im a később elhíresűlt tollharczos két jellemző vonása a kezdőben: éles szeme azonnal észreveszi az ellenfél

[1] Bajza lev. Toldyhoz. (Id. h. 90. sz.)

[2] Bajza felelete először a Tud. Gyűjt. 1829. III. k. jelent meg, de censori törlésekkel, mi annyira boszantotta, hogy Toldy biztatására és utánjárása folytán a *Felsőmagy. Minervá*ban — Szentmiklóssy nyilatkozatával együtt — újra kiadta eredeti teljességében (okait l. Lev. VI. k. 91. sz.). Czíme emlékeztet Lessingnek egyik polemikus czikkére *(Nöthige Antwort auf eine sehr unnöthige Frage des H. G.* stb.), de tartalma természetesen egészen más. — Érdekes véletlen, hogy Bajzának egy névrokona: *Bajza József Ignácz* pozsonyi kanonok és jeles cseh-tót író (élt 1755—1836.) *Nečo o epigrammatich* (Valami az epigrammákról) cz. a. szintén írt egy két kötetes munkát, mely 1794-ben jelent meg, s a mennyiben Bernolákot más tót íróval együtt élesen megcsipkedte benne, ezekkel szintén polemiába keveredett. Bajzára azonban aligha lehetett hatással, mert ha talán tudott is névrokona régi munkájának létezéséről, ezt nem olvashatta, mert tótul nem értett.

[3] Bajza lev. Toldyhoz (VI. k. 92. sz.). Szentmiklóssy 2-ik felelete nem jelent meg nyomtatásban s így Bajza viszonválasza is elmaradt. (L. erről Bajza lev. Kazinczyhoz 1829. nov. 16. VI. k. 5. sz.) Kívüle Thewrewk J. is sértve érezte magát az *Epigr. theoriája* által, s egy csomó epigrammában *(Tíz csapás, Anticyrai tobák)* öntötte ki haragját Bajza ellen; az ő példáján indúlva aztán Szentmiklóssy is így felelt *(Bökversek és eszmék)*. Ezekről l. IV. k. jegyz. 577. lp.

gyönge hadállását, s mint ügyes taktikus, nem elégszik meg az ellenség megszalasztásával, hanem teljesen tönkre akarja verni, hogy ártalmatlanná tegye. Csak az kell még a hadjárat megindításához, hogy a saját ereje tudatából merítsen bátorságot. S igazi tehetsége tudatára is épen ez az előcsatározás ébreszti. «Eddig azt hittem — írja igen jellemzően Toldynak[1] — hogy én tudok igen keveset; minekutána Szentmiklóssy, Kazinczy és Szemere — kik literatorinknak mégis jelesebbjei — oly nagy, oly sűrű példáit adják a nem-tudásnak, azt kell hinnem, hogy bizonyos tekintetben talán én is tudok annyit, mint ők, s talán hármokkal is mernék, s magam is mernék megküzdeni».

Önbizalmának ez a kipattanása nemcsak régi elhatározásában ingatja meg, hanem forduló-pontra juttatja irodalmi működése *irányát is*. Ennek kifejlésére csak újabb alkalom kell, elhatározását addig is otthoni tapasztalásai ostromolják. Az ügyvédi vizsgálattal 1829. ápr. 2-án «dicséretesen» elkészülvén,[2] haza kellett mennie, hogy befejezze testvéreivel az osztozkodást. Egyik birtokukról a másikra jár mérnökével, s míg ez dolgozik, ő Schiller históriai munkáiból fordítgat a *Minerva* számára, s æsthetikai és philosophiai művek olvasgatásába mélyed.[3] Pár évvel ezelőtt még szomorúan panaszkodott, hogy népünknek csak alig negyed része érti nyelvünket s még csekélyebb az, mely olvas.[4] Most Turán járva, Eszterházy herczeg tisztjei közt szokatlan jelenség lepi meg. «A Kisfaludy, Kölcsey és Vörösmarty névnek egész a vakultságig imádói. Figyelmeznek minden literatori mozgásokra s minden legkisebb történetecskét tudnak. Alig győz kérdéseikre felelni, s beszéde oraculum

[1] U. o. 92. sz. lev. 1829. jún. 4-ről.
[2] L. feljebb a 39. lap 4-ik jegyzetét.
[3] A *Népek vándorlása, kereszthadak és középkor* czímű még azon évben megjel. a Felsőmagy. Minerva 1829. III. k. Miket fordít s mennyire haladt a munkában, felsorolja Toldyhoz írt lev. (VI. k. 92. és 93. sz.)
[4] Bajza lev. Kazinczyhoz, 1826. ápr. 7. (VI. köt. 2. sz.)

volt előttük».[1] Örömmel tölti el ez a lelkes érdeklődés. Még sem dolgoznak tehát hiába az irodalom munkásai; van és lesz, ki szavokra figyel, érdemes lesz a nemzeti nyelv ügyét szolgálni!

Alig várja már, hogy visszamehessen író-barátai közé. A mint a mérnök elkészűl munkájával, a maga birtokrészét bérbeadja Antal bátyjának,[2] aztán 1829. július derekán végleg felköltözik Pestre. Siet, hogy még ott érje Toldyt, ki orvosi diplomáját megnyervén, hosszabb külföldi útra készűlt. Neki is van kenyérszerző oklevele, de már nem lesz reá szüksége. Kész irodalmi tervekkel érkezett s most egész hévvel azok megvalósításán fáradozik. Félév múlva — 1830. elején — még egy kisértésnek volt ugyan kitéve Földváry részéről, ki összeköttetései útján szívesen besegítette volna a királyi fiscushoz ügyvédnek;[3] de egyrészt nem következett be a várt személyi változás, másrészt csakhamar kiütött a *conversations-lexikoni háború.* Bajza elemében volt, dehogy akart volna a fiscus ügyvéde lenni, mikor az irodalomnak volt szüksége ügyétvédő harczosokra.

Egyik tervét — Toldy útján — mindjárt másnap bejelenti Kazinczynak s egyben közreműködését kéri. A tervezett vállalatban: *Külföldi Classikus Játékszín* czím alatt évenkint négy drámát szándékozott adni, s ezek sorát Kazinczy kész fordításával: Lessing *Emilia Galotti*jával megkezdeni.[4] Ilyen vállalatot Döbrentei is indított

[1] U. o. 92. sz.

[2] Hozzáírt lev. (VI. köt.) szerint a bérletért évi 350 frtot kapott.

[3] «Luby Bécsbe megy nemsokára referendáriusnak, s helyette Beöthy lesz causarum director, a ki Földvárynak igen jó barátja, s Földváry megigérte, hogy ha akarom, kicsinálja nekem a királyi fiscalatust Beöthynél. Akkor tehát vége fogna lenni a literatúrai pályának» — írja Toldyhoz 1830. jan. 21-én. (VI. k.) 104. sz.) De ez a személyi változás nem következett be, Luby Imre az egykorú Schematismusok szerint a következő években is «causarum regalium director» maradt.

[4] Toldy levele Kazinczyhoz 1829. júl. 18. (Id. h. 167—8. lp.

1821-ben, s 1823-ban, nyilván az ő példájára, ugyanazon fő czímmel adta ki Toldy is *Haramiáit;* de amazt a részvétlenség már a második kötetnél, emezt túlzó neologizálása már az elsőnél elakasztotta.[1] Most kedvezőbbeknek látszottak az irodalmi viszonyok, ébredező szinészetünk pedig még jobban érezte jó darabok híját, mint akkor. Az egy Kisfaludy Károlyon kívül alig volt eredeti drámaírónk, a silány fordításokat pedig avatatlan kezek készítették. Ő tehát az eredeti darabok hiányát külföldi *jeles* művek *gondos* fordításával akarja pótolni, hogy tanulságos példákat nyujtson, de főkép olyanokat kiván választani, melyek egyszersmind *színi hatást* biztosítanak. Ez utóbbit annyira fontosnak tartja, hogy «olyan darabokat, melyeknek kevés játékszíni hatások van, ha egyébiránt classikus művek is, vagy épen nem, vagy csak felette ritkán» szándékozik a gyűjteménybe felvenni.[2]

De a legelső szemle mindjárt meggyőzi, hogy Kazinczyn kívül nincs számbavehető műforditó; nyelvileg hű fordítást Helmeczy vagy Stettner is adnának, de ezek «a költő lelkébe olvadni nem tudnak, pedig neki ez kell inkább, mint amaz».[3] E részben Szenvey fordítása sem elégíti ki, bármennyire magasztalják Kazinczy és a kör.[4] S néki — mint Kisfaludy Károly találóan jegyezte meg — «ki az *Epigramma theoriájá*ban mindent oly stricte vett s a publicum előtt a *kolompot felkötötte,* rossz fordítást adni

Kazinczy, 1827-ben írta Toldynak, hogy ez «legkedvesebb dolgozásai» közé tartozik. (U. o. 63. lp.)

[1] *Döbrentei Gábor Külföldi Szinjátékai.* Bécs, 1821. I. k. *Vétek súlya,* Müllner után. II. k. *A fösvény,* Molièretől. Életrajzi és dramaturgiai toldalékkal. — Toldyé u. a. főczím alatt: Schedel F. J. K. Sz. Első kötet: *A haramiák.* Irta Schiller stb. 1823. Később a germanismusoktól megtisztítva újra lefordította. (Nagy Ignácz Színműtára XI. füzet 1842.)

[2] Bajza *Külföldi Játékszíné*nek (1830.) előszavából.

[3] Bajza lev. Toldyhoz (VI. k. 95. sz.).

[4] Bajza birálatát Szenvey fordításairól l. Kazinczyhoz írt 5. sz. lev. a VI. kötetben, s u. o. a jegyzetekben Szenveyről.

szégyen volna».[1] De Kazinczy már elküldte a kért munkát s igért többet is; Kisfaludy Károly és Toldy szintén megigérték támogatásukat, így mégis csak megindúlhat a vállalat, legfeljebb a *classikus* jelzőt kell a czímből elhagynia. Míg munkák szerzésén fáradozik: a közben a kiadás gondjaival is kell vesződnie. Mert ennek szintén van akadálya; a kör barátjai végre lehetővé teszik, hogy részvények útján maga adhassa ki. Ennyi nehézség után az 1830-iki medárdi vásárra jelent meg a vállalat első kötete: *Külföldi Játékszín* czím alatt, magában foglalva Kazinczy *Galotti Emiliá*ját (Bajza és Stettner gondos átnézése után)[2] és Schrödernek *A gyűrű* czímű vígjátékát, melyet Kisfaludy ajánlatára fordított le, s mindkettőhöz a szerzők (Lessing és Schröder) irodalmi arczképeit csatolta. Több kötet aztán nem is jelent meg belőle: egyrészt, mert ideje s ereje javát ezentúl a kritikai háborúskodás s két folyóiratának (*Kritikai Lapok* és *Aurora*) szerkesztése foglalta le, másrészt, mert az Akadémia mindjárt megalakulása után elsőrendű dolgai közé sorozta a drámairodalom fejlesztését, s míg a színen levő darabok nyelvét kijavíttatta s eredetiek írására jutalmat tűzött ki, másfelől a *Külföldi Játékszín* megindításával a jelesebb külföldi drámák átültetéséről is gondoskodott. Ily körülmények közt Bajza magánvállalata czéltalan versengés lett volna.[3]

Mióta az epigramma elméletével és történetével behatóbban foglalkozott, azóta — jó két esztendőn át, 1829. második felében pedig csaknem kizárólag — német irodalmi termékek forognak kezén: tanulmányból olvassa, stílgyakorlatúl fordítja vagy átdolgozza őket, s egy részöket aztán irodalmilag is értékesíti. Így jelent meg az 1830-iki Aurorában *Rege a hableányról* czímű elbeszélése, mely-

[1] Bajza lev. Toldyhoz (Id. h.).
[2] Bajza lev. Kazinczyhoz (VI. k. 369 s köv. lp.).
[3] L. erre vonatkozólag saját nyilatkozatát az *Athenaeum miatti zajgások* cz. czikkben. (IV. köt.)

nek eredetileg IV. Henrik franczia királyra vonatkozó tárgyát Lüdemann spanyolországi útirajzából vette; maga ugyan nem sokat tartott róla, mert szükségből és hamarosan készűlt, de akkori szegény elbeszélő irodalmunkban mégis figyelmet keltett.[1] Szerkesztői szükségből fordítja le ugyancsak az Aurora számára Tretternek egy még gyengébb elbeszélését.[2] Egy régebbi fordítását: Kotzebuenak *A megholt unoka* cz. egy felvonásos vígjátékát a Minervában (1830. I.) álnév alatt közli.[3] Történeti tanulmányainak is nyomát adja egy-két kisebb átdolgozásban, minők: *Néhány vonás lord Chatam charakteréből* (Tud. Gyűjt. 1830. I.) és *Históriai nevezetességek*[4] (Minerva 1830. III.). Jelentéktelen kisérletek, de jól vannak elbeszélve s csinosan megírva, a mi elég érdemök; s ezért csak sajnálnunk lehet, hogy *Pálffy Miklós*nak még 1825. nyarán írt életrajzát is ki nem adta.[5] Egyéb fordításait és compilatióit

[1] Leveleinek reá vonatkozó helyeit, l. a II. k. jegyz., a később ez ügyben kelt polemiát pedig *(Zschokke és Bajza mint plagiariusok)* a IV. kötetben.

[2] «Tretter elbeszélését szörnyű sietve kell Károlynak fordítanom, mert nincs kézirata» — írja Toldynak 1829. aug. 24. (VI. k. 96. sz.) s ismét: «Az elbeszélés, melyet Tretter az Aurorába írt s én fordítottam, szörnyű rossz; de Károly kénytelen felvenni, mert nincs mása». (U. o. 97. sz.)

[3] 1827. okt. 12-én írja Toldynak: «Unalmamban s gyakorlatúl a német nyelvben fordítottam Kotzebue vígjátékát egy felvonásban: *A megholt unoka.*» (VI. k. 84. sz.) A Minerva 1830-iki I. kötetébe egy kis történelmi dolgozatot igért *(Néhány vonás lord Chatam charakteréből)*, de ezt Vörösmarty kérte el a Tud. Gyűjt. 1830. I. kötetébe; amoda tehát hamarjában nem tud mást küldeni, mint azt a régebbi fordítását. Mindenesetre újból átnézte, de Kotzebueról — mostani dramaturgiai ismereteivel még kevesebbet tartott mint azelőtt, s ezért rejtőzött a *Rejtényi László* név alá. (L. a II. köt. Függelékében s a szerzőségre nézve a hozzátartozó jegyzetekben Toldy levelét.

[4] Itt I—IV. fejezet; l. Összegyűjtött Munkái III. k. *A lőporösszeesküvés, Különös Utasítások, Schwarzburgi Katalin, Egy furcsa ministeri tanácskozás* cz. alatt.

[5] L. feljebb a III. 17. lp. 3. jegyzetét.

később a *Társalkodó*ban (1832. I.)[1] értékesítette. Feltünő azonban, hogy költeményt ez időtájt egyáltalán nem írt. De annyira el volt foglalva más irányú munkáival, hogy sem hangulata, sem kedve nem volt a versíráshoz.[2]

Annál szorgosabban dolgozik e közben másik nagy tervének: egy kritikai folyóiratnak megalapításán.

IV.

A század első tizedeiben — Révai nyelvtani rendszere és Kazinczy nyelvújítása ügyében — szenvedélyes viták folytak, de rendszeres irodalmi kritikánk még sokáig nem volt. Kazinczy és barátai, valamint utóbb az Aurora-kör tagjai leveleikben és magánérintkezésök alkalmával elmondják véleményöket egymás munkáiról, gondoskodnak egy-egy kötet nyilvános bírálatáról is a hazai s koronkint a szomszéd német irodalom folyóirataiban; de ezek legtöbbször csak az ismertetés keretében mozognak, melyet buzdító elismerés vagy egy-egy jóakaratú észrevétel kisérnek. A míg a nemzeti nyelv művelése hazafias szolgálat számba ment, nagyobb volt az öröm egy-egy új tehetség feltünésén, mint annak a szüksége, hogy a kiadott munkák a műízlés követelményeinek is megfeleljenek. Ez az oka, hogy Kazinczy egyetlen őszinte szavával Kisfaludy Sándort, Kölcsey első rendszeres bírálatával Berzsenyit s mindkettejök Csokonai szigorú megitélésével ennek barátait nyilt ellenségökké, a kritikát pedig jó időre népszerűtlenné tették. Kisfaludy Károly, mikor

[1] L. a jelen kiadás III. kötetének végén és a jegyz.

[2] «Az Isten tudja, hogy fogok-e én még valaha verset írni, annyira nem érzek most semmi vonattatást magamban iránta. Lehet, hogy nem kimerültségem, hanem valami egyéb az oka, a mi idővel talán változni fog; de jelenleg legalább így érzek, így gondolkodom, s minek volna azt elpalástolni», — írja Toldynak 1829. jún. 13-án. (VI. k. 93. sz.)

az *Aurorát* pártfogó gyámságot sikerült leráznia, gyakorlatilag juttatja érvényre æsthetikai elveit: baráti körének társalgás közben valóságos æsthetikai leczkéket ad, minőket ezek nem hallottak Schedius egyetemi előadásain,[1] — és visszautasítja az ezeknek meg nem felelő munkákat, akárkitől származtak.[2] De azt meg nem akadályozhatja, hogy ezek másutt ki ne adják, vagy ezeknél rosszabbak is meg ne jelenjenek. Nagyobb baj is volt: bizonyos tekintetben visszafejlődés jelei mutatkoztak; 1826. körül a *Tudományos Gyűjtemény* sokkal alantabb áll, mint megindulásakor, az 1825-ben megindúlt *Felső-magyarországi Minerva* sem versenyezhet a Döbrentei régi *Erdélyi Museumá*val. De mikor maga Döbrentei sem a régi már! Akkor a világirodalom remekeihez mért kritikával, s kényesebb ízléssel válogatták a közlendőket s a nyelvújítás mellett kardoskodtak; most Döbrentei Kazinczy ellen foglal állást s az orthologus Kulcsár István és Thaisz András a szövetségesei. Úgy látszott, hogy ezt az áramlatot akarta továbbfejlésében megakadályozni Szemere Pál, midőn Kölcsey társaságában, 1826-ban megindította régen tervezett æsthetikai és kritikai folyóiratát: *Élet és Literatúra* czím alatt, s azért eleinte az Aurora-kör tagjai is támogatták. Itt jelent meg Szemerétől Körner *Zrínyi*je, Kisfaludy Károlytól a *Leányőrző,* melyek Kölcseynek egy-egy magvas értekezés írására nyujtanak alkalmat; de jött aztán benne

[1] L. Toldy, *Irod. társasköreink emlékezete.* Bpesti Szemle, 1875.

[2] «Kisfaludy az *Aurorát* önkényesen dolgozza . . . A mi darabokat tőlem a *Hebe* felvett, azok Kisfaludynál hevertek, és minthogy nála a próbát meg nem ütötték, Igaznak küldém» stb. — írja Vitkovits Kazinczynak 1823. jún. 14. (Vál. levelei, kiadja Szvorényi 177. lp.) Ugyanígy panaszkodik Fáy is, hogy egy elbeszélését visszautasította Kisfaludy, Kazinczyhoz írt alkalmi költeményének pedig a czímét változtatta meg. Lev. Kazinczyhoz 1827. nov. 26. (Akad. kézirattár.) Takács Juditnak (L. Stettner lev. Kazinczyhoz, id. h. 25. lp.) s Bajzának (l. lev. Makáry-hoz VI. köt.) szintén visszautasítja egy-egy költeményét.

Döbrenteitől, Horvát Istvántól és sokaktól sok minden, a szerkesztő szeszélyes ötletei szerint. Szokása volt a czikkeket mindjárt bírálattal közölni, ugyanazon thémát többféle formában feldolgoztatni, az íróknak egy-egy tárgyra vonatkozó, bárhol megjelent véleményét egymás mellett adni, a mi első tekintetre több oldalú, tárgyilagos megvitatásnak látszott, de valójában színtelenné, sőt elvtelenné tette a folyóiratot.[1] Így, midőn 1829-ben a kritikáról mondott véleményeket közli. Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Fáy András, a három legérzékenyebb író mellett, Kölcseyt és Bajzát is megszólaltatva. Amazok azt hiszik, hogy a kritika a szabályok korlátaival lenyűgözi, elfojtja az igazi tehetséget, mely csak a maga útján nyilatkozhatik nemzeti zamattal és eredetien; Kölcsey viszont azt mondja, hogy «a kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek philosophi studiuma, mely nélkül a legelső rangú zseni is gyakran megbotlik».[2] Amazok szerint a recensiók-

[1] A szerkesztő ingatag szeszélyét a folyóirat czíme is elárulta: 1826—7-ben *Elet és Literatúra* volt, a III—IV-ik kötet 1829-ben *Muzárion* főczímmel, négy évi szünet után (1833.) *Muzárion, új folyam 1. füzet* jelzéssel jelent meg

[2] Kisfaludy Sándor, a nemesség költője, így ír: «Az író-népet szabad respublicának tartom, azért abban sem vallásbeli különbséget, sem dictaturat, sem despotismust nem esmerek; de nemességet, sőt mágnási rangot igen is, melyet a léleknek, szívnek, elmének, nyelvnek ereje, hatalma, tehetsége, gazdagsága, míveltsége, lángja és sugára ad. Én senkinek vezére vagy majma lenni sem nem akarok, sem nem tudok.» (Muzárion 1829. IV. k. 14. lp.) Fáy András a *Házi rostában* többek közt azért panaszkodik, hogy a recensiókban «nem hideg fontolás és jóakarat, hanem pártos elmésség és alacsony gúny hordozzák a zászlót», s Kisfaludy Sándorral együtt azt tartja, hogy «a zseni sok regulák közt kalitkába zárt oroszlán»; az idegen minta után járt kritikától félti a nemzeti zamatot és eredetiséget. (U. o. 84—5. lp.) Kölcsey Lessinget idézi: «Némelyek a kritikát gyalázva azt mondják, hogy az elfojtja a zsenit: én pedig azzal hízelkedem magamnak, hogy valamit nyertem általa, a mi közel jár a zsenihez.» (U. o. 23. lp.)

ban «hideg fontolás és jóakarat» szükséges; az Aurora-kör emberei pedig azt mondják, hogy nem kímélet és buzdítás, hanem vessző kell a tudatlanok és ízléstelenek elriasztására.[1]

Ilyen czélból Kisfaludy Károly és baráti köre már 1826-ban tervezték egy kritikai folyóirat megindítását, s szerkesztőjéűl Bajzát óhajtották megnyerni; de ez, bár nagyon szükségesnek tartja a folyóiratot, s ennek egész tervrajzát is megalkotja, akkor még hallani sem akar arról, hogy ő legyen annak kiadója. Oda anyagi függetlenség és tudomány, olvasottság, nyelvekben való jártasság kell, s nála mind e föltétel hiányzik; javakkal nem bír, és így szükségképen rászorúl az emberek kedvezéseire; és — úgymond — «ki fog kezességet magára vállalni, hogy ha én a nemzet gyűlölségébe esem, nem fogom szerencsémet annyira eltemetni, hogy oly sorsra jussak, mint szegény Kölcsey».[2]

Három év alatt azonban sokat változtak a viszonyok. 1829. nyarán Bajza már azzal a szándékkal jött vissza Pestre, hogy egészen az irodalomnak fog élni; birtokrészének bérbeadása után megvolt az anyagi függetlenség alapja is, az epigramma-polemia eloszlatta a készűltség iránti aggodalmát, sőt kedvet ébresztett benne az irodalmi versengés iránt; irodalmi viszonyaink pedig napról-napra szüksé-

[1] «Míg mi ízlés, lélek nélkül költünk, hagymázban fordítunk, míg a tudatlanság, vakság, félszegség tanítói méltóságot usurpál, várhatunk-e szebb jövendőt? Miért kímélet, sőt még buzdítás az ilyennek? . . . Hogy a rosszat szaporítsa, mely a legbuzgóbb hazafit is elijeszsze a honi literatúrától» stb. — így ír Toldy a Minerva 1828. IV. kötetében.

[2] Bajza lev. Toldyhoz (1826. márcz. 16.), függelék. (VI. k. 167—169. lp.) Kölcseyről, ki Berzsenyiről és Csokonairól írt szigorú birálatai miatt gyűlölt névvel vonúlt vissza magányába, azt a hírt hozta neki Thewrewk, hogy «pöreinek ügyésze annyira kiszegényítette, hogy most a legnagyobb nyomorúságokkal küzködik.» U. o. 165. lp. L. Még Kölcsey panaszos levelét Szeméréhez, Összes Munkái a VIII. köt. függelékében.

gesebbé tették a rendszeres kritikát. Ezért most a Külföldi Játékszín mellett maga szorgoskodik legjobban a *Kritikai Levelek* megindításán. A *Vezérszót* hozzá már készen hozta magával, s feltüzeli a kör minden tagját az írásra, hogy még azon év őszére kiadhassa az első füzetet — még pedig Kassán, hol szabadabb a censura, mert az első kötetben a «nagyhírűek»-et fogják ütni, hogy «a dolog lármát okozzon».[1] Bizalmát maga iránt növeli az epigramma írása óta mind jobban terjedő tekintélye; egyre-másra jönnek hozzá a fiatal írók (köztük Szalay László), hogy mondjon itéletet munkáikról s adjon nekik tanácsokat.[2] 1829. őszén azonban egyideig Vörösmartyt helyettesíti a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésénél, aztán négy hétre haza kell mennie családi ügyekben;[3] s a tervezett lap ügye az alatt nem haladt előbbre: Kisfaludy beteg, Stettner henyél, Vörösmarty sem kész, sőt maga is csak fejében hordja még a készítendő bírálatot. Kisfaludy különben is tartóztatja mind a két vállalatát, míg kiadandó lapjaira: a *Jelenkor* és *Társalkodó*ra, meg nem kapja az engedélyt, holott semmi összefüggésben sincsenek.[4] Az újabb irodalmi kiadványok pedig egyre sürgetőbbé teszik terve megvalósítását. Az *Uraniá*ban megjelent munkák

[1] «A jövő novemberi vásárig kijő a *Kritikai Levelek*ből egy kötet; én Fáy *Báthory*ját recenseálom, Kisfaludy általdolgozza az általad is ismert *Vezérszót*, Vörösmarty recenseálja Ballát, Stettner egy kritikai értekezést ír a magyar grammatikákról. Én tüzelem fel őket . . . A kiadó én leszek, Kassán fog kijönni, mert az igen szabad lelkű censor, a ki ott van. A költséget Forgó adja és Rudics a kiadásra» stb. — írja Toldynak 1829. aug. 24. (VI. k. 97. sz. s még bővebben a 98. sz.)

[2] «Már valami hatan jöttek hozzám munkákkal, hogy mondjam itéletemet s adjak nekik tanácsot. Ezt az ember egyszer-kétszer örömest teszi, de többször tenni megúnja» — írja Toldynak 1829. okt. 8. (VI. k. 98. sz.) Többször elmegy hozzá Szalay László is, s meg is fogadja tanácsait. U. o. 95. és 98. sz. lev.

[3] U. o. 99. sz. lev.

[4] U. o. 97. és 100. sz. lev.

láttára — 1830. jan. 12-én — ekként ír a külföldön utazó Toldynak: «Literaturánk nem előre megyen, hanem viszszafelé, s most felette hasznos volna szüntelen persiflirozni, és úgy persiflirozni, hogy az egész nemzet figyelmessé tétetnék az ügyre. *Ez a beteg nyugalom nem ér semmit,* csak örök álmot fog maga után hozni».[1] S mintha már éreznék a közel jövőben kitörendő vihar szelét, a kör belső tagjai: *Bajza, Vörösmarty, Stettner, Helmeczy* — *Bártfay*nál töltvén az új év első napját, ezt azzal teszik emlékezetesebbé, hogy eddigi baráti viszonyukat a *te* szólítással fűzik szorosabbra s ebbe a távollevő *Toldyt* is belevonják.[2]

Bajza ugyanabban a levelében, hol ezeket hírül adja barátjának, értesíti egyszersmind arról a tervről, hogy Wigand egy magyar *Conversations-Lexikont* készűl kiadni 12 kötetben. A vállalat a közszükségnél fogva akkora elterjedésre számíthatott, hogy a legjobb írók is szívesen támogatták volna.[3] Kisfaludyt utóbb meg is hívta Wigand, de ez csak barátaival együtt akart a dolgozótársak közé lépni, ezek, s különösen Toldy meghivásáról azonban lebeszélte őt *Döbrentei.*[4] A lexikon íróit még nem ismerték,

[1] U. o. 103. sz. Az *Uraniát* Szeder Fábián (benczés tanár) adta ki Esztergomban. Az 1830-ikiban, melyre Bajza czéloz, többek közt Czuczornak egy gyönge elbeszélése, Guzmicsnak egy még gyengébb drámája *(Árpád Pannonhegyén, Horvát István után)* jelent meg.

[2] Bajza lev. Toldyhoz a nevezettek aláírásával. (VI. k. 103. sz. végén.)

[3] U. o. Bajza tulajdonkép két tervről ír: Forgó úgy *hallja*, hogy Wigand «egy magyar encykl. *folyóirást* fog kiadni», maga pedig a Conv.-Lexikon első hirdetését már *olvassa.* Mivel amannál hír szerint 50 forint honorariumot fog fizetni, Bajza tréfásan azt jegyzi meg, hogy akkor írva fogják tönkre tenni, mert egy maga összeír egy év alatt 600 frt árát. Lehet, hogy a két terv összeolvadt, bár Wigand a Tud. Gyűjt. versenytársául később Thaisz András szerkesztésében megindítja a *Sas* cz. folyóiratot.

[4] U. o. 1830. márcz. 1-én. (VI. k. 105. sz.)

de egyelőre elég volt tudniok, hogy az a Döbrentei intézi a vállalatot, a kit a nyelvújítás ellen fordult elvei, Kazinczy iránt tanusított hálátlansága, sértő gőgje és egyéb jellembeli gyöngesége miatt a kör tagjai már régen gyűlölték,[1] s mostanában annyival inkább, mert minden áron ő akart az alakulóban levő Akadémia titkára lenni, s ha ezt a czélját a mágnásokkal való összeköttetései révén sikerül elérnie, annak — úgy hitték — egész irodalmunk kárát vallja; azért ők a fiatal, de mind világirodalmi tájékozottsága, mind finom modora miatt alkalmasabb Toldyt szerették volna oda juttatni.[2] A személyi okokhoz csakhamar tárgyiak is járultak, Fenyéry (Stettner) előleges kérdéseire ugyanis Wigand neve alatt Döbrentei, s a szerkesztőűl előretolt kezdő író, Cserneczky akként feleltek s a mutatványúl közölt czikkek olyanok voltak, hogy elég okuk volt a vállalat irodalmi sikerén kételkedniök, s másrészt elég anyaguk a vita megindítására. Míg a kör orvosbarátja, Bugát Pál, az «*agyvelő*»-ről egyre szélesebb mederben folytatott s többszöri viszonválaszszal élénkített orvosi és nyelvészeti vitát kezd Balogh Pállal, Fenyéry pedig Döbrentei munkáiban apróra kimutatja a nyelvi, fordítási és logikai hibákat:[3] addig Bajza: *Figyelmeztetés pesti könyv-*

[1] Döbrentei bűnlajstromát l. Kazinczy lev. Guzmicshoz 1830. jún. 29. (Id. h. 227—229. lp) és magához Döbrenteihez intézve is 1830. nov. 30. (Lev. Kisfaludy K. körével 191—193. lp.)

[2] Toldy jelölése Bajza eszméje volt, ki azt még a conv. lex. háború kitörése előtt 1830. jan. 1-i levelében ekkép tudatja Toldyval: «Minapában az a vakmerőség szállott meg, hogy Károlyt reá vegyem, hogy téged Széchenyinek az Akadémiához secretariusul ajánljon. Károlynak az idea igen tetszett, oly tűzbe hoztam, hogy ő minden lehetőket el fog követni iránta. A plánum vakmerő, de nem lehetetlen kivinni, ha az ember azt meggondolja, hogy Széchenyi, ki Döbrenteit akarta secretariusnak, napról-napra inkább kezd idegenkedni Döbrenteitől s Kisfaludy s Helmeczy felé hajlik». (VI. 102. sz.)

[3] A Convers.-lexikoni pörben megjelent összes iratok jegyzékét, valamint a pör fejlődésének és hatásának részletes ismertetését l. a IV. k. Bajza dolgozataihoz írott jegyzetekben.

áros Wigand Ottó tudományi s mesterségi közönséges tárára czímű czikkében olyan élesen bírálja a készülő munkát, hogy hetekig ez a közbeszéd tárgya.[1] Bár Döbrentei nevét sehol sem említi, mindenki tudta, hogy ő a «bujkáló szerkesztő», ki neki személy szerint ugyan nem vétett, sőt csak nemrégiben leereszkedő szívességgel kérte látogatását;[2] de Bajza nem tudta őt becsűlni, irodalmi elveit és befolyását pedig egyenesen károsaknak tartotta.

Bajza előre tudta, hogy «sok ellenséget fog magának csinálni», de azzal nem gondolt, mert megnyugvást egyedül abban keresett, «ha lelkiismerete mondhatja, hogy igaz ügyet védelmezett». Valóban Döbrentei mögött egész tábora sorakozott az orthologiának, s megbotránkozásukban, melylyel Bajza támadását fogadták, nem csupán Döbrentei személyét féltették; viszont a neologia hívei míg nem titkolható kárörömmel nézték a gőgös ember bátor leleplezését: elveik védelmében szinte óhajtva vívták a tüzes harczot, hogy ellenfeleiket végkép leszorítsák a térről.[3]

Bajza elemében érezte magát, s örvendezve írja Toldynak, hogy kitört a háború: «Most minden író valamely felekezetnek párthíve, s oly élet, oly mozgás, részvétel még alig volt a magyar literatúrában, mint most van», s ha a Döbrenteianusok «oly bátran mernek a síkra kiszállni,

[1] Bajza lev. Toldyhoz 1830. apr. 9. (VI. k. 107. sz.)

[2] «Minap szerencsétlenségem volt Döbrenteivel megismerkedni. Igen nyájas volt hozzám és invitált magához», — írja Toldynak 1830. jan. 12-én. (VI. k. 103. sz.)

[3] Bajza — 1830. márcz. 1-én — ismertetvén a pör állását, s megemlítvén, hogy Döbrentei és Wigand mennyire haragusznak Toldy és Bugát újításaiért, így folytatja: «Ezekből láthatod, hogy már most ki kell tűznünk a zászlót s világosan clubot formálnunk.» (VI. k. 105. sz.) Kazinczy is nyiltan pártjukra áll, nemcsak a Guzmicshoz és Toldyhoz írott leveleiben, hanem az egyenesen Döbrenteihez írottban is (1830. nov. 20.), hol szemére lobbantja hibáit. (Kazinczy lev. Kisfaludy K. körével, 191- 3. lp.)

mint mi, úgy *ennek a conversations-lexikoni pörnek végkép elhatározó befolyása lesz a magyar literaturára».[1] Bajza nem csalódott. Először is sikerült megszólaltatni a «bujkáló szerkesztőt», de felszólalt mellette Cserneczky és Thaisz András is, mindnyájan főkép Bajza ellen, beteg hiúsággal, irigységgel vádolva s a legdurvább czímekkel illetve őt. Bajzát azonban nem ismerték, midőn azt hitték, hogy ilyen módon elhallgattatják. Sőt «örömmel fogadta a megtiszteltetést», mert most már kedve szerint elbánhatott velük. «A mit én — írja Toldynak — nekik erre feleltem, abban nincsenek ők ily szép czímekkel megtisztelve, de azt hiszem, hogy ezerszer jobban szerették volna, ha *szamárnak, bolondnak* stb. neveztem volna őket, mert a miket mondok, sokkal jobban fog nekik fájni, mint az olyanok».[2] Ez a *Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations-Lexikon ügyében,* mely 1830. május havában jelent meg, s melyben visszautasítván Cserneczkynek azt a hazug vádját, mintha ők is tervezték volna egy lexikon kiadását s most irigységből akarnák Wigandét elnyomni: ízekre szedi és czáfolja főkép Döbrenteinek minden szavát, kérlelhetetlenül szertefoszlatja álfényű nimbusát, s «nemes tűzzel és nemes gorombasággal» úgy megalázza dölyfösségét, hogy Döbrenteit teljesen elnémítá.[3] Széchenyi azt mondta, hogy «az valami szörnyű, a mit Bajza Döbrenteinek felelt, de tökéletesen igaz és czáfolhatatlan»;[4] Kazinczy Döbrenteihez való viszonya miatt nem akar ugyan beleavatkozni a pörbe, de nagy elégtétellel olvassa Stettner és Bajza híradásait[5] s nem leplezhető örömmel újságolja meg a történteket Guzmicsnak, Kis Jánosnak. Szemere magának szerette volna az «agyonzúzás» dicsőségét, de Fáyval s másokkal együtt titkon

[1] Bajza lev. Toldyhoz (VI. k. 107. sz.) 1830. apr. 9-én.
[2] U. o. VI. k. 108. sz.
[3] Kazinczy Kishez. Levelezésök 1842. II. 302. lp.
[4] Bajza Toldyhoz. (Id. h. 109. sz.)
[5] L. Stettnerhez írt 47—52. sz. leveleit. Id. h. 137—148. lp.

örvend a bálvány ledöntésének [1] s egyre-másra érkeznek a vidéki levelek, pártjuk, tekintélyük növekedéséről adva hírt.[2] Széchenyi pedig akként fejezi ki elismerését Bajza iránt, hogy április 14-én maga vezeti be a Casinóba.[3]

Döbrentei most gr. Dessewffy Józsefet kéri fel a maga védelmére, azt hivén, hogy ennek tekintélye majd javukra fogja eldönteni az ügyet. De csalódtak. A gróf nem békítőleg vagy legalább komolyan, hanem gúnyos kicsinyléssel szólt Bajza fiatalos elbizakodottságáról, tudományáról s főleg neologizáló nyelvéről. Mindenki megütközött a védelem ilyen módján s Kazinczy, bár a grófhoz való régi barátsága valami félreértés miatt meghidegűlt, sietve kéri Bajzát és Fenyéryt, hogy polgári érdemeire és családjára való tekintettel kiméletesen bánjanak vele.[4] Bajzát is nagyon bántotta, hogy az a «tiszteletreméltó ember, ki a haza gondjaiban őszűlt meg», belevegyűlt «a Döbrenteiek charaktertelen és Thaiszok neveletlen seregébe» ; kimondhatatlanúl sajnálja, hogy a gróf «vastag feleletére» úgy kell válaszolnia, hogy soha sem fogja elfelejteni, mert majd megmutatja neki, hogy «nemes vagy báró, gróf

[1] U. o. 108. sz. és Kazinczy lev. az idézettekhez.

[2] «Fábián Aradból, Rudics Bácsból, Helmeczy Törtel tájékáról, s néhány Károlyhoz, Vörösmartyhoz és Stettnerhez írt levelek azt a hírt mondják, hogy mi egész félelmes auctoritást szerzettünk magunknak ezen pör által» — írja Toldynak 1830. jún. 19. (VI. k. 109. sz.)

[3] L. Stettner lev. Kazinczyhoz 1830. ápr. 15-ről. Id. h. 135. lp.

[4] «Olvasád *Zajbaj*-t (Dessewffy munkáját)? Kelletett-e egy országszerte tisztelt férfinak e perbe beléavatkozni? Illett-e egy ily férfinak oly alacsony ironiákra, sarcasmusokra, s arra a nem lelkes anagrammai elnevezésre sülyedni? S mi lesz abból, ha az a lelkes, tüzes ifjú (t. i. Bajza) magát elragadtatni engedi», írja Guzmicsnak. Lev. 232. lp. Az izenetre vonatkozólag l. u. o. és Kishez id. h. «Engem éjjel-nappal bánt az a gondolat, hogy a mi Bajzánk mit fog tenni G. D. J. úrral. Szivesen óhajtom, hogy a gróf meg légyen kimélve . . . ; de (Döbrenteit) illő lesz hajon fogva vonni elő rejtekéből» stb. írja Stettnernek 1830. júl. 27. Id. h. 149—150. lp.

vagy herczeg, írói világban egyféle jussal bír, elsőségeket itt nem a születés vagy hivatal oszt, hanem az ész».[1] *Észrevételek a Conversations-Lexikoni pörhöz gr. Dessewffy József ellen* (1830 okt. 25.) czímű feleletében mindenekelőtt elválasztja a polgári pályán fénylő érdemes férfiút az írótól, kinek silány munkáit nevetségessé teszi, s míg gúnyos támadásait önérzetesen utasítja vissza, a gróf és a lexikonisták elveit olyan félelmes dialektikával morzsolja szét, hogy a polemia következményei jóval messzebb vágtak a pör határainál, s Bajza nevéhez nemcsak a nyert ütközet dicsősége, hanem az az érdem fűződik, hogy a neologia győzelmét biztosította s a születési vagy társadalmi előkelőség helyébe az ész tekintélyét ültette. Ettől kezdve barátjaival együtt ő szabott irányt irodalmunk fejlődésének.

Az mellékes volt, hogy Döbrentei koszorúját megtépdeste, azt sem akadályozhatta meg sem ő, sem társai, hogy az Akadémia titkárává legyen;[2] fontosabb volt, hogy ezentúl a lexikont — úgy miként Bajza óhajtotta — «több szorgalommal s nagyobb gonddal» kezdték dolgozni, mert tudták, hogy «minden betűjökre árgusi szemek vigyáznak».[3] Ezt a szigorú őrködést a *Kritikai Lapok* megindításával kiterjesztette az egész irodalomra. Ezentúl tehát nem lesz elég sem a jószándékú hazafiság, sem az előkelő születés vagy magas polgári állás; az irodalom köztársaságában mindenki annyit fog érni, mennyit munkája ér,

[1] Bajza lev. Kazinczyhoz (1830 júl. 6.) L. VI. k. 9. sz.) Bajza ilyen tekintetben már jóval régebben is nagyon democratikusan gondolkodik: «A literatura örök respublica s benne önkény hatalmakat nem gyakorolhat.» Toldyhoz 1825. decz. (VI. k. 55. szám.) Utóbb pedig a Társalk. 1832. I. *Az írói respublicáról* külön czikket ír.

[2] «Széchenyi maga is mondotta, hogy nem ismer Toldynál alkalmasabbat a titoknokságra . . . csakhogy nehéz lesz kivinnie (fiatal) kora miatt» — írja Bajza. (VI. k. 107. sz. lev.) Toldy t. i. akkor alig volt még 25 éves.

[3] Bajza Toldyhoz 1830 ápr. 9. (VI. k. 107. sz.)

s ez a munka nemzeti és művészi czélokat szolgálva, csak az igazi tehetség és tudomány által hivatottak munkája lehet. Az a kérlelhetetlen szigorúság, melylyel Bajza ezeket az elveket hirdeti, még sok polemiába fogja keverni, de a csatározásban csak fegyvere élesedik, maga nem fárad el soha.

Ezt a harczot Bajza szinte egyszerre kezdte és vívta a nagy Széchenyivel, s míg az az avult politikai balítéleteket és társadalmi bajokat ostorozza, ő az irodalom kufárai között üt szét, s e kiméletlenséggel együtt készítik elő az új Magyarország felé vezető utat, a szellemi és anyagi haladás útját. Az irodalom és politika kapcsolata és egymásra hatása soha sem volt bensőbb s következményeiben fontosabb, mint épen ez időszakban.

Előbb Kazinczy és Fáy András, utóbb Kisfaludy Károly és köre már évek óta egyengették Széchenyi útját az irodalomban, s ezért sehol sem fogadták olyan őszinte örömmel a *Hitelt*, mely 1830 elején jelent meg, mint épen e körben s itt is kivált a vele rokonszellemű Bajza. Nagy érdeklődéssel olvassa a «sarcasmusokkal telt munkát; ismertetést ír róla a Gyűjtemény számára, és dicséri, mert igen méltó is, hogy dicsértessék; a ki tehát a *Hitel*re haragudni fog, az ő ellene is mind felzúdul».[1] Másik pörre is van tehát kilátása. Sokkal önérzetesebb bátorság hevítette Bajzát, hogysem külső élesztésre szüksége lett volna; de nem lehetett rá hatástalan annak tudata, hogy az irodalomban fegyvertársai vannak, s a társadalomnak oly kimagasló alakja, mint Széchenyi, hasonló fegyverekkel küzd.

Mindez csak sietteti régi tervének megvalósítását, hogy

[1] Bajza lev. Toldyhoz 1830 márcz. 1. (VI. k. 105. sz.) A Tud. Gyűjt. 1830. évfolyama azonban sem Bajzától, sem mástól nem hoz ismertetést a *Hitel*ről. Lehet, hogy Bajza a Conv. Lexikon pörével lévén elfoglalva, a már késznek jelzett ismertetést nem fejezhette be, s így utóbb már csak a *Taglalat* és *Toldalék* ismertetése kapcsán szólhatott róla a Krit. Lapok I. füzetében.

mind a várható támadások ellen a maguk akadálytalan védelmére, mind elveik kifejtésére és állandó hatásuk biztosítására, külön közlönyük legyen. Hozzáfog tehát a munkához s a Dessewffy ellen írt válasz már a *Kritikai Lapok* első füzetének toldalékáúl jelent meg. (1831 januárban.) Nyiltan vagy álnév alatt képviselve volt benne az egész kör: Fenyéry magyar nyelvészeti munkákat, Toldy egy művelődéstörténeti munkán kívül a Pyrker-Kazinczy-féle *Szent Hajdan Gyöngyeit* birálja; de legmunkásabb maga a szerkesztő, ki a *Vezérszón* kívül kemény birálatokat ír az ellenpárt három emberére: Szentmiklóssy *Bökverseire*, Thewrewk József *Balogh János életrajzára*, s a Wigandnál Thaisz szerkesztésében megindult *Sas* czimű folyóiratra; a *Figyelmeztetések* rovatában Dessewffy *Taglalatjáról*, Szalay Lászlónak a *Muzárionra* írt észrevételeiről, egy névtelennek a Hitelhez írt *Toldalék-észrevételeiről* s Fogarasi Jánosnak egy daláról ír; a *Töredékek* rovatban eredeti és fordított kritikai észrevételeket közöl, végül a *Kritikai Pályaágak* czím alatt egy csomó kitünő epigrammát köt bokrétába, különösen Kisfaludy Károlytól (13) és Vörösmartytól (6).

A megjelenésben időhöz nem kötött folyóirat irányát a *Vezérszó* mondja el, melyben Bajza kiméletlenűl leleplezvén a költői és tudományos irodalmunkban dúló félszegségeket, önbálványozó korlátoltságot és tévedéseket, kijelenti, hogy e bajokon csak «meg nem kérlelhető, kemény, részrehajlatlan, de igazságos kritika segít». «Ki kell irtanunk — úgymond — a hizelkedés, a szolgai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk az útat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni». Nagyon örvend, hogy az írók pártokra kezdenek szakadni, mert «az ellenkezés és küzdelmek köszörűlik az elmét, erőben tartják a lelket — s legczélirányosabb eszközei a tudományos haladásnak», mely nemzeti közügy.

E villámló szavak akkori irodalmi viszonyaink között ép úgy az új világrend hirdetői voltak, mint más téren Széchenyi szavai, s ép oly tisztítólag is hatottak. Guzmics Izidor, Döbrentei heves tisztelője, a közhangulatot fejezi ki, midőn a *Kritikai Lapok* első füzetét olvasva, így ír Szemere Pálnak: «Az új kritikusok, kikben én munkás lelket, sok igazságot látok, keményebben veszik a dolgot, semhogy továbbá is csak kényünkre enyeleghessünk a literatura pályáján. Meg kelle lenni ennek; a viszont bizalom egy kissé gondatlanokká tőn bennünket; a keménység gondosságra kiált».[1]

V.

A ki legjobban örült volna a Krit. Lapok megjelenésének, Kisfaludy Károly, már nem láthatta meg azt: 1830 nov. 21-én elhúnyt, barátjainak végtelen szomorúságára. «Árvaságra jutottunk! pásztor nélkül való nyáj lettünk! Oda van tanítónk, vezérünk, s a legjobb, leghívebb barát! És a literatura!» — írja Toldy Kazinczynak, ki gyászfátyolt köt e hír hallatára. A veszteség súlyát «érezni látszott egész Pest; oly népes temetést, oly gyászt a város még nem látott».[2] Fiatal barátai közül talán legmélyebben épen Bajzát sújtotta Kisfaludy elhúnyta, ki őt már legelső találkozásuk alkalmával megkedvelte, utóbb közelebbről megismervén, szeretetével sokak felett megkülönböztette, s e kitüntetést Bajza is oly benső szeretettel és ragaszkodással viszonozta, minővel Toldyn kívül senki iránt sem viseltetett.[3] A mester és tanítvány viszonya

[1] Kazinczy és Guzmics lev. (1860.) 1831 ápr. 12-én.
[2] Toldy Kazinczyhoz 1830. nov. 26-án. Levelezésök 189. lp.
[3] Toldyhoz írt levelei mindenütt tanúskodnak erről. Véleményét ugyan a mesterrel szemben is kimondja, viszont Kisfaludy visszautasítja egyszer Bajza költeményét (L. lev. Makáryhoz), de ez nem változtat egymáshoz való viszonyukon.

volt az, mely kölcsönös becsülésen alapúlt. Kisfaludy sokat tartott fiatal barátja tehetségéről, munkáiról, s ízlésében, ítéletében annyira megbizott, hogy betegsége idején rábízta legféltettebb kincsének: az *Aurorá*nak (1831.) szerkesztését is, s neki szánta ezt egészen, ha őt jövőre politikai lapjának szerkesztése foglalja el. Bajza át is vette a mester örökét, az ő akarata szerint, de már a kör megbízásából, politikai lapját pedig utóbb Helmeczy Mihály indította meg. A vezér elhúnyta nem tágította meg a kört összefüző kapcsokat, sőt szorosabban egyesűlnek tagjai: emléke megörökítésére (síremléke és mellszobrának felállítása által) s szellemének ápolása- s fentartására: munkáinak kiadása s a nevéről nevezett társaság megalapítása által.

Ez összetartásra annál nagyobb szükség volt, mert a *Kritikai Lapok* megindításával régi barátaik közül többeket elvesztettek. Ezek közé tartozott legelőször is Kazinczy, ki a *Szent Hajdan Gyöngyei*nek birálatáért nemcsak a névtelenűl támadó Toldyra neheztelt, hanem Bajza iránt is elhidegűlt folyóiratának kiméletlen szigorúsága miatt, különösen a tőle annyira tisztelt Pyrker irányában.[1] Bajza mindig őszinte tisztelettel viseltetett a nyelvújítás ősz vezére iránt; ez a tisztelet azonban — mint már feljebb láttuk — soha sem nyilatkozott lelkes áradozásokban, sőt Toldyhoz írt leveleiben a már hanyatló író ítéletének gyöngéire sem húnyt szemet.[2] Az Aurora-körrel való bizalmasabb összeköttetését is leginkább a vele sok tekintetben rokonlelkű Toldy tartotta fenn sűrű

[1] Panaszát különösen Guzmicshoz és Kis Jánoshoz írt leveleiben mondja el. (1831 márcz. 11. és máj. 4.) L. idézve IV. k. jegyz. 589—90. lp.

[2] Mindjárt, midőn első levelét veszi, így ír Toldynak: «Kazinczy azt írja Igaznak, hogy «Kovacsóczy nagy dísze ügyünknek». Az öreg úr egy idő óta gyakran szokott botlani, de azért ne vélje, hogy ott, a hol ő talán akarva is botlik, mi utána botlani fogunk.» 1825 decz. VI. k. 55. sz.

levélváltással, melyekben mindenről értesíti.[1] Bajza nem szerette az olyan hizelgő bókokat, melyekre Kazinczyt lelkesedése leveleiben és társalgásában egyaránt elragadta, s tartózkodó természeténél fogva azok viszonzásához sem értett; a személyes találkozáskor azonban őszinte tisztelete jobban fölmelegűlt s ezzel és szép készűltségével még jobban megnyerte a munkáiban addig is gyönyörködő Kazinczyt. Ezentúl a *Külföldi Játékszín*, a conversations-lexikoni per és a *Kritikai Lapok* ügyében többször váltanak levelet, de míg a perben örömmel látta Bajza «nemes tüzét», Dessewffy és Pyrker megtámadásakor utóbb az elvi álláspontok merev szembeállítása elhidegíti viszonyukat. Bajza előre megírta Kazinczynak, hogy a Kritikai Lapok első füzetében két fordításáról (egy pindarosi óda és a Szent Hajdan Gyöngyei) birálatot fog közölni: «nem kedvezőleg, de igazságosan.»[2] S midőn Kazinczy ezt rossz néven veszi s ellenbírálatot ír,[3] félreértések kikerűlése végett megírja neki, hogy a szigorú czikket az ügy érdekében közölte, mert «szükséges prózában hasznos volt megmondani, hogy verses munkát és felette adni nem szerencsés gondolat; hogy született magyarnak (minő Pyrker egri érsek), kit költői s lingvistikai tehetséggel oly bőven áldottak meg istenei, idegen, kivált a német nemzet nagy terjedelmű literaturáját gazdagítani akarni hazafiútlan tett».[4] Szól még a Kritikai Lapok irányáról, Kazinczynak a körre tett megjegyzéseiről; de az igazságnak rideg vitatása csak fokozza a kölcsönös elhidegedést. Bajza még egyszer felel, ragaszkodván elveihez, de másrészt kijelentvén, hogy «ha levelében

[1] L. «Kazinczy lev. Kisfaludy Károlylyal s ennek körével». 1822—1831-ig együtt 122 levelet váltanak. Bajza 1825—1831-ig mindössze 12 levelet írt Kazinczynak. L. VI. kötet.

[2] Bajza lev. Kazinczyhoz 1830 decz. 30. (VI. k. 10. sz.).

[3] Tud. Gyűjt. 1831. II. k. s utóbb lenyomatva Krit. Lapok II. füz.

[4] Bajza Kazinczyhoz 1831 márcz. 10. (VI. k. 11. sz.)

oly valami áll, a mivel Kazinczy fájdalmát ingerlé, kész érte bocsánatot kérni, kész engesztelőleg nyúlni azon tiszteletes kéz után, melyet a magyar nyelv dicsőítésére kentek föl az istenek, s melyet ő örömmel vall útmutatójának, vezérének s mesterének».[1]

Kazinczyt azonban ez őszintén érzett és nemes megadással írt szavak már nem tudták kiengesztelni. Egy hónap múlva megírja *Pannonhalmi útját*, s ebben a kör «pártos czimborasága» és a *Kritikai Lapok* «gázolásai ellen» a legkíméletlenebb szavakban tör ki: «Nem hon és mesterség szerete az — úgymond — a mi embereinket e dúlásokra ragadozza, hanem szilaj tűz, neveletlenség, éretlen gőg» stb.[2] Azért szánta el magát — mint barátainak írja [3] e kemény leczkéztetésre, hogy meggátolja e kritikai irány tovább terjedését és jövőre csendesebben viseljék magukat. De csalódott; a támadásnak csak a lexikonisták legyőzött tábora örvendett, a Kritikai Lapok haladt tovább a megkezdett úton és irányban. Mire azonban II-ik kötete (1833 márcz. 16-án) megjelent, Kazinczyt már elragadta a halál (1831 aug. 22.) Bajza — mint Kazinczynak megígérte [4] — felelt a támadásra, de úgy — hogy az igazság védelmezése mellett az elhúnytnak engesztelő áldozatot nyújtott. Kiadta a *Szent Hajdan Gyöngyei iránt* váltott *levelezésöket,* s *Nyilatkozatát Kazinczy vádlataira* és

[1] U. o. 1831 márcz. 17. (VI. k. 12. sz.) Ez egyszersmind utolsó levele Kazinczyhoz.

[2] Kazinczy *Utja Pannonhalmára* stb. (1831.) 44—50. lp. E részt s a pör történetét egész terjedelmében l. IV. köt. jegyz. 589—597. lp.

[3] Guzmicshoz, Kishez, Bártfayhoz. Lásd idézve IV. kötet id. h.

[4] A *Pannonhalmi útat* Kazinczy Szemere társaságában személyesen adta át Toldynak és Bajzának; amaz «tűzbe jött, kifakadt, vádolt», Bajza nyugalmasan végig olvasta a támadást, s «elvégezvén, ezt mondá, ismét hihetetlen nyugalomban: Én felelni fogok», — írja Kis Jánosnak 1831 máj. 4. (Levelezésök II. 372. lp.)

utóbb (IV. köt.) *Halála iránt*,[1] az elhúnyt kéziratai alapján kijelentvén, hogy «a mit Kazinczy a *Pannonhalmi Út* czikkelyében monda, azt *nem saját lelke sugalmából és meggyőződése szerint, hanem mások izgatásából mondotta*»; s midőn ennek forrásáúl azt a gőgös irígységet jelölte meg, mely eddig monopolizálván a kritikát, nem tűrhette el, hogy valaki versenyt fusson vele vagy épen túlszárnyalja: nevének említése nélkül is mindenki azonnal ráismert *Szemere Pál*ra.[2]

Ez a czélzás aztán nyilt összeütközést támasztott közöttük, mely azzal kezdődött, hogy Szemere a Trattner-Károlyi czég megbízásából Bajzáé mellett egy Pseudo-*Aurorát* adott ki, a *Muzárion* új kötetében (1833.) pedig nemcsak az új kritikai irányt támadta meg egyes allegorikus közleményekkel, hanem egyenesen Bajza ellen fordúlt az *Epigr. theoriájá*ból és a Krit. Lapok *Vezérszavá*ból kikapott mondatokat bírálgatva, sokszor érthetetlenűl homályos szókeverékben, de érthető gúnyolódással csipkedvén.[3] Bajza azzal felelt, hogy a Krit. Lapok IV. kötetében (1834.) megbírálta a *Muzárion* egész folyamát, onnét kezdve, midőn *Élet és Literatura* czím alatt megindúlt, s e közben kifejti egy folyóirat helyes szerkesztésének elveit,

[1] Valamennyit és a rájuk vonatkozó jegyzeteket, hol a «Pannonhalmi út» érdekelt lapjai és a levelezések is idéztetnek, l. IV. k. 589—597. lp.

[2] Kazinczy Guzmicsnak maga megírja (1831 ápr. 21-én), hogy a *Pann. út*at Péczelen, Szemere házánál írta, — «ennek szertelen örömére s *követvén az ő baráti vezetéseit*» stb. Bajza e vallomásról nem tudhatott, de Szemere ilyen hatására annál biztosabban mert következtetni, mivel Kazinczy kéziratában hiányzottak az illető helyek.

[3] A III. részben *Czél* cz. alatt (99—146. lp.) párbeszédek a kritikus, szerző, íródeák, könyváros stb. között; a IV. részben *Apotheosis* (147—150. lp.) Habar, Irigység, Durvaság, Hálátlanság, Hír párbeszédei; az V. részben *Allegoria* a kritikáról, a XXX—ILV. részekben (412—461. lp.) Bajza dolgozatainak persiflirozása.

mondhatnók *elméletét*, olyan találóan, hogy az ma is irányadó lehet s kitünően jellemzi Bajza szerkesztői talentumát. Mindenesetre része volt a birálatnak abban is, hogy Szemere megszűntette a Muzárion további kiadását; de a Pseudo-*Aurora* szerkesztését még folytatta.

Bajza ugyanis attól fogva, hogy Kisfaludy *Aurorá*ja (1831.) végén Toldy a kör nevében a közönségnek is bejelentette Bajza szerkesztővé választását, két éven át akadálytalanúl adta ki annak újabb évfolyamait (1832—3.), mint szerkesztő-kiadó mindegyikre külön szerződést kötvén Trattner-Károlyival. Az 1834-ikire nézve azonban Kiliánnal, a Kritikai Lapok kiadójával szerződött. A régi kiadó magát tartván tulajdonosnak, folytatni akarta az *Aurora* kiadását, s ennek szerkesztőjéűl *Szemere Pált* szólította fel. Hiába tiltakoztak ez ellen Kisfaludy régi munkatársai, Bajza Auroráját tartván az igazinak, megindúlt a Szemeréé is; midőn pedig egy erdélyi czikk Bajza jogait védve, Trattner-Károlyi eljárását «nemcsak igazságtalannak, hanem károsnak» is bélyegezte:[1] Horvát István az ekkor már általa szerkesztett Tud. Gyűjteményben elmondja az Aurora alapításának egész történetét, közli a szerződéseket, s arra a következtetésre jut, hogy Bajza jogbitorló. Milyen tájékozatlanság volt ez időtájt az írói tulajdonjog felől, elég bizonyíték Kölcsey levele, ki így ír Szemerének: «Az Aurora nem privilegiumos folyóírás, és így azt hiszem, *Aurora* nevű almanachot akárkinek is szabad kiadni, mint gyermekét a cs. k. felség nevére is akárki keresztelheti».[2] Bajza a Krit. Lapok V-ik kötetében (1834. toldalék) felelt Horvátnak: *Melyik a valódi Aurora törvény és józan ész előtt?* czím alatt. E polemikus czikke méltán sorakozik az előbbiek mellé mind érvelésének nyomatékánál, mind hatásánál fogva. Bár a bevezetésben csak a maga személyi ügyének nevezi a harczot, ehhez is

[1] Nemesapáthi Kiss Sámuel az Erd. Nemz. Társalk. 1834. 4. sz.
[2] Munkái X. k. 402. lp.

pontos irodalmi érdek fűződött: ez lévén nálunk a törvény által nem védett írói tulajdonjog ügyében az első folemia, mely a közvélemény előtt ismét Bajza diadalával végződött, a mennyiben Szemere a második kötettel (1835.) abbahagyta a Pseudo-Aurora szerkesztését, és így Bajza akadálytalanúl folytathatta a magáét. Horvát István pedig úgy járt Bajza kezei között — mint Döbrentei és Dessewffy. Az a tekintély, melyet Horvát régebben nyelvtudományi készűltségével és történeti búvárlataival szerzett, az utóbbi években őstörténelmi fölfedezései és nyelvészeti elkalandozásai miatt már megingott, s ebben főrésze volt Bajzának, ki a Krit. L. III. füzetében tréfás, de csípős megjegyzésekkel gúnyolta egy-pár czikkét. Midőn ezekre Horvát a Tud. Gyűjteményben (1833.) felelt, Bajza két lesujtó tartalmú czikkben állította pellengérre a tudomány gőgjét Horvátban,[1] ugyanakkor midőn az Aurorához való tulajdonjogát is oly fényesen megvédelmezte. Szemere, kit csak közvetve érintett a vita, utóbb megbékélt Bajzával és a kör tagjaival, de Horvát soha, sőt ez is hozzájárúlhatott zárkozott magába-vonulásához.

Mindez azonban még csak egy része annak a tevékeny működésnek, melyet Bajza nemcsak mint szerkesztő, hanem mint író is kifejtett a Kritikai Lapokban. Mellőzve itt könyvbirálatait és kisebb jelentőségű polemiáit, melyeket Almási Balogh Sámuellel, Pál öcscsével és a Krit. Lap. antikritikusaival *A személysértésről, A névtelenség s álnévről* vívott:[2] csak két nagyobb dolgozatát említjük még meg. Ezek egyike: *A román-költésről*, vagyis a regényköltészetről írt elméleti tanulmánya, melyben a német æsthetikusok (különösen Jean Paul) nyomán[3] az eposz-

[1] *Levelek a Krit. Lapok III. füzete iránt* és *Emlékeztető Horvát István számára.* (Krit. Lapok V. k. 103—143. lp.)

[2] A Krit. Lapok II., III., IV. és V. füzetében. L. valamennyit Összegy. Munk. IV. k. a rájuk vonatk. jegyzetekkel együtt.

[3] Forrásait kimutatja Pfeifer: *Bajza aesth. dolgozatai.* Irodtört. Közl. 1900. 3. füz.

és drámához való viszonyában fejtegeti a műfaj sajátságait, a jellemfestést a cselekvénynél is fontosabbnak tartván. Csak töredékes fejtegetés, melylyel ébredező szépprózai elbeszélésünk fejlődésére kivánt irányítólag hatni, később — nagy regényíróink felléptével — több tekintetben módosúlt is, mind a maga, mind az irodalom felfogása: mégis akkori szegény æsthetikai irodalmunknak egyik tartalmas termékeűl kell tartanunk, mely méltán sorakozik az *Epigramma theoriájá*ról írt tanulmánya mellé. A másik ismét polemikus irányú, melyet *Dramaturgiai és logikai leczkék* főczím alatt a «Magyar színbirálók», különösen a Rajzolatok és Honművész felületes színi jelentései ellen írt a Krit. Lapok utolsó (VII.) kötetébe, miután előbb már a Társalkodóban is felszólalt ellenük. Bajza, mint tudjuk, kora ifjúságától fogva mindig nagyon érdeklődött a színészet és drámairodalom iránt. Ebbeli tanulmányait (főkép Lessing és Goethe) most akként értékesíti, hogy e téren is ellenőrző, irányító szerepet vállal, s a birálókat komolyabb és rendszeres kritikára szorítva, a színbirálatot irodalmi színvonalra emeli s hatásában eredményesebbé teszi.[4]

Im, ekként működik Bajza mint kritikus pályája első felében. Eredeti eszméje kevés van, de a mit latin és német olvasmányaiból maga elvont s a mit mestereitől, a német æsthetikusoktól tanult, mindazt gyakorlati érzékkel tudja viszonyainkhoz és hasznunkra fordítani. De ha kiemeltük is e téren való készűltségét: legközelebbi példaképével, Kölcseyvel összehasonlítva mindenesetre el kell ismernünk, hogy ezt szélesebb s kivált philosophiai tanulmányai mint műbírálót mélyebb és eredetibb felfogásra képesítették; véleményének egyenes kimondásához megvolt erkölcsi bátorsága is, míg azt nyugodt elmélkedésben tehette; hiányzott azonban jelleméből az az izgékony harczvágy és szivósság, mely Bajzát nemcsak tüzes és

[4] L. Valamennyit az V. köt. és jegyz.

kíméletlen polemikussá, hanem ki nem fárasztható ellenféllé tette; Kölcsey tudós műphilosoph, Bajza fegyelmezett eszű és ízlésű kritikus, kit éles szeme és félelmes dialektikája inkább a hadakozásra, mozgalmas szelleme pedig a hirlapírásra képesítettek. Kölcsey munkái maradandóbb becsűek lesznek, de Bajza működésére szüksége volt a kornak, s harczainak jelentőségét irodalmunk története örökíti meg.[1]

Bajza, míg a Kritikai Lapokban az irodalom fejlődésén éber figyelemmel őrködött, másrészt maga is tevékenyen dolgozott, s az írók javát igyekezett együtt tartani az *Aurora* támogatására. A mint átvette ennek szerkesztését, külön levelekkel kereste föl a jelesebb régi dolgozótársakat, mint Kölcseyt, Berzsenyit, Czuczort, Horváth Endrét stb., kérve közreműködésüket,[2] s értesítette a közönséget, hogy az almanach szerkesztését folytatni fogja ugyanazon elvek szerint, a hogy «dicső emlékezetű alapítója szerkesztette volt. Irói — értve a jelesbeket — szintazok lesznek, kiknek munkáiktól az eddigleni kötetek fényöket vették».[3] Míg ekként a régi és újabb jelesek munkáinak egybegyűjtésével az *Aurorát* régi magas irodalmi színvonalán tartotta: szerkesztői gondja a külső kiállítás díszét még fokozta. Attól kezdve, hogy Kiliánnál adta ki (1834—1837.), minden tekintetben s minden évben szebbek lettek a kötetek, nagyobb lett a formájuk, jobb a papirosuk, hibátlan a nyomásuk s különösen szépek az

[1] V. ö. Beöthy Zs. *Bajza emlékezete.* Vas. Ujs. 1886. 51. sz.

[2] Bajza lev. Horváth Endréhez 1831 jan. 24. (VI. k. 419. lp.) A többiek másokhoz vagy Bajzához intézett leveleikben szólnak a felszólításról. L. többek közt Berzsenyi levelét Bajzához 1831. ápr. 5. a Nemz. Muz. kézirattárában.

[3] «Jelentés az Aurora folytatásáról». 1831 ápr. kelettel és Bajza aláírásával Magyar Kurir 1831. I. 40. sz. A jelentés végén felszólítja «Magyar- s Erdélyországnak *egyéb* iróit is, kik a szépliteratura pályán munkálnak, hogy az ügyet, mely a nemzeté, dolgozásaikkal elősegítsék.»

aczélmetszeteik, úgy hogy ezekkel a közönség ízlésére is fejlesztőleg hatott.[1]

Az *Aurorá*nak is, mint a Kritikai Lapoknak, maga a szerkesztő volt legszorgalmasabb s egyik legjobb dolgozótársa. Itt jelentek meg ez időben írt összes szépirodalmi és önálló becsű történeti munkái, még pedig 1832-ben: hét eredeti és két fordított költeménye, továbbá *A vándor* cz. elbeszélése és *gróf Koháry István* életrajza; 1833-ban: két költeménye s *Ottilia* cz. elbeszélése; 1834-ben: négy eredeti és egy fordított költeménye; 1835-ben: 12 eredeti és egy ford. költeménye, továbbá *Coriolán s a háborgó Róma* cz. történeti dolgozata; 1836-ban hét, s 1837-ben négy eredeti költeménye.

Eredeti és fordított költeményeit 1835-ben összegyűjtve külön is kiadta ilyen czímmel: *Bajza Versei.*[2] Ezek költői becsét és irodalmi hatását röviden és találóan kifejezte Vörösmarty abban a jelentésében, melylyel a kötetkét az Akadémia azon évi nagy-jutalmára ajánlotta: «Nagy-jutalomra ajánlom Bajza verseit, mint oly tüneményt a lyrai költések sorában, mely érzelmeinek melege, gyengédsége, az előadás egyszerűsége s tisztasága által magát minden egyebek fölött megkülönbözteti. Ide járul azon különös csín, mely az egész gyűjteményt bélyegzi, s bízvást állíthatni, hogy ezen csínt, mely most a legújabb e nemű versezeteken feltünő, egyenesen Kölcsey s Bajza verseik gyűjteményének köszönhetni».[3] Vörösmarty ítéletéhez egészben ma is hozzájárúlhatunk. Bajza költeményei nagyobbára érzelmesek, az ifjúkoriak nem mentek némi érzelgéstől sem; saját, melancholiára hajló természete is hajlott arra, ol-

[1] A régi forma 16-odrét volt, Bajza ezt 12-edréttel cserélte föl; a kiadás csinosságáról szólva, a *Rajzolatok* birálója (1837. I. 4. sz.) megemlíti, hogy az 1837-iki Aurora angol aczélmetszvényei, melyeket nálunk Bajza hozott divatba, 1300 frtba kerűltek.

[2] Pest, 1835. A 2-ik (az elsővel teljesen egyező) kiadása 1842.

[3] Vörösmarty jelentése. «A nyelvtudományi osztály részéről» 1836. szept. 4. kelettel a M. Tud. Akadémia levéltárában.

vasmányai (Matthisson, Salis és Hölty) csak ápolták e hajlamát és kedvelt példaképei (Goethe és Kölcsey) sem óvhatták meg attól. Költészete középhelyet foglal el Kazinczy classicismusa és Kisfaludy K. s még inkább Vörösmarty romanticismusa között; egyénibb amannál, de Vörösmartyhoz képest halvány és általános.[1] Nem használja a mythologiai képeket, de még nem elég nemzeti. Mindemellett, bár lyrájának kevés húrja van, ezeken a szerelem és hazafiság érzelmei annyi gyöngédséggel, kifejezésben és versformában olyan csiszolt szabatossággal jelennek meg, hogy költeményeit széltében gyönyörködve olvasták, többet megzenésítve énekeltek, s az ifjabb költőknek — Petőfi előtt — leginkább ő volt a mesterök. Az Akadémia 200 aranyát azonban még sem kaphatta meg. Az a párt, melyet kritikáival magára haragított, ismét felütötte fejét, s mivel a Lexikont, mint társaságban készült munkát nem lehetett jutalomra ajánlani, Bajza verseit plagiummal vádolták; Helmeczy és Bajza ugyan bebizonyították az ellenkezőt,[2] de Döbrenteinek sikerült az akadémiai közvéleményt akkép hangolni, hogy a jutalmat megosztva sem kaphatta meg Bajza, mert az 1836-iki nagygyűlés azt egészben egy mathematikai munkának itélte oda, *Bajza Verseit* pedig dicséretre méltatta.[3] Az ifjabb írók egyike

[1] Bajza ifjúkori költészetének jellemzésére nézve l. Péterfy J. czikkét a Budapesti Szemle 1882. 69. sz.

[2] Stancsics a *Kritikai Értekezetek*ben a Conv. Lexikonnak javasolja kiadatni. (L. Krit. Lapok VI. füz.) Kovacsóczy Bajza verseiről a Lit. Lapokban (1836. 22. sz.) azt írja, hogy «nem mind eredeti az, mi eredeti öltönyegben díszelg». Erre Bajza *A hírlapi csevegőknek* cz. alatt felel (Társalk. 1836. 51. sz.), mire Kovacsóczy a Lit. Lapokban (33. és 35. sz.) igyekszik rábizonyítani Bajzára a plagiatorságot, de Helmeczy (Társ. 78. sz.) kimutatja, hogy Bajza gyanusított versei előbb jelentek meg, mint a forrásokúl jelzettek.

[3] Az akadémiai bizottság *Bajza Versei* és Nagy Károly *Arithmetiká*ja közt akarta megosztani a jutalmat, de a nagygyűlés négy szavazat-többséggel az egészet az utóbbinak itélte.

úgy fejezte ki e felett való örömét, hogy Bajza *Apotheosisára* paródiát írt,[1] de a párt káröröme nem sokáig tartott.

Elbeszélést Bajza mint Kisfaludy korában, most is inkább szerkesztői szükségből írt; érezte, s ezt leveleiben többször ki is fejezte, hogy a novella-írásra nincs igazi tehetsége. Novelláiban az érzelmesség s a lovagvárak romantikus kalandjai felváltva jelennek meg, de egyikben sem segiti valami leleményes képzelet. Az *Aurorá*ban csak *A vándor* és *Ottilia* czíműeket adta ki; ezeken kívül kettő: *A fekete lovag* régebbi és *Kámor* töredékűl, s mindkettő kéziratban maradt.[2] Hogy azonban az elméleti fejtegetésen kívül gyakorlati útmutatással is szolgáljon, s különösen, hogy kiszorítsa irodalmunkból az érzelgős tartalmú, széles és nem jellemzetes előadásban adott elbeszéléseket: a külföldi irodalmak jelesebb termékeiből lefordít egy kötetre valót: *Pillangó* czímmel (1836.) *Széplaky Erneszt* álnév alatt.[3] Kettős törekvése nem is múlt el hatástalanúl; legalább széppprózai irodalmunk épen ez időtájban kezd föllendűlni mind a kisebb, mind a nagyobb fajokban.

Történeti tárgyú munkái közül az a két tanulmány a legbecsesebb, melyek az Aurorában jelentek meg; mind *Koháry életrajzát*, mind *Coriolánt* a jellemzés erején kívül a szerkesztés arányossága s általában az előadás művészete tűnteti ki. Kisebb értekezései nagyobbrészt önállóan dolgozott compilatiók, a *Társalkodó*ban jelentek meg, melyet 1832. I. felében ő szerkesztett, sőt jóformán maga írt;[4] ugyanitt több társadalmi czikket is adott, me-

[1] Frankenburg Adolf paródiáját az Aurora-pör miatt még egyre duzzogó Horvát István adta ki Trattner-Károlyi *Koszorújában* (L. I. k. az Apotheosishoz írt jegyz.)

[2] Ez utóbbiak először Toldy adta ki Bajza Összegyűjt. Munkái 1861-iki kiadásában. (L. III. k. és jegyz.)

[3] A kötetben 9 elbeszélés van, különösen Washington Irwing, Bulwer és Scott Walter munkái. (L. II. k. és jegyz.)

[4] Toldy szerint «valamennyi névtelen czikk övé».

lyek közül a *Párviadalról* irott annyiban figyelmet keltett, hogy b. Wesselényi Miklós külön czikkben felelt rá.[1] Történelmi átdolgozásokat és ismertetéseket adott még a *Tudománytár*ban (1834—5.) is.[2] Készült egy *Magyarok történetét* is írni, de ez csak terv maradt; [3] de megjelent egy nagyobb fordítása: *Az Éjszakamerikai Egyesült-Országok Történetei* (1836. 2 köt.) Velenczei Gábor álnév alatt.[4]

Munkássága révén korán bejutott az Akadémiába: 1831. tavaszán levelező s 1832-ben rendes taggá választatván a történeti osztályba.[5] S bár szerkesztői és egyéb írói munkáival nagyon el volt foglalva, ideje jó részét, koronkint egész erejét, annak szentelte. Többször volt tagja a drámabiráló bizottságoknak, jelentéseket írt a birálatra hozzá küldött kézirati, leginkább történeti tárgyú dolgozatokról, a különféle pályamunkákról,[6] és évekre szóló

[1] L. II. köt. jegyz.

[2] A *Tudománytár*ban Széplaky Erneszt álnév alatt: *A japán birodalom, Francziaország 1833-ban* (IV. k.), *Peru legújabb zendülése* (VI. k.)

[3] Toldy írt neki ez iránt, s erre felelve, késznek nyilatkozik a munka megírására, kivált ha nem compendiumot kell írnia «mert itt keveset lehet beszélni a factumokon kívül», de legalább három évet kivánt reá. Úgy látszik ezen múlt aztán a dolog. L. Bajza lev. Toldyhoz 1830 ápr. 9. (VI. k. 107. sz.)

[4] Herrmann (Lardner utáni) fordítása szerint, Pest 1836. Két kötetben. Toldy szerint «csak részben az ő fordítása», s úgy látszik, ezért adta ki álnév alatt.

[5] Már az első alkalommal «csak egy hajszálon függött, hogy rendes tagnak nem választották a philosophiai osztályba»; ugyanis Szalay theol. professorral volt candidálva s mindketten 13 szavazatot kaptak két ízben is, így aztán a szeptemberi gyűlésre halasztották az ügy eldöntését. Részletesen leírja ezt Antal bátyjához írt lev. 1831 máj. 7. (VI. k. 5. sz.) Rendes taggá — a Tud. társ. Névkönyv szerint — 1832 márcz. 10-én választatott.

[6] Az Akadémia levéltárának adatai szerint többek közt: Kazinczy munkáinak kiadásáról, *Polyklet utazása, A kép* (ford.) *Emlékezet Itáliára, Schröck közöns. históriája, Nagy Péter,* Kazinczy *Minna v. Barnhelm* (ford.), Eschenburg *Archaeologiája* (ford.).

fáradságos munkát vállalt magára az Akadémia megbizásából társaságban készitett *Magyar és Német Zsebszótár* irásával.[1] Ugyancsak az Akadémia megbizásából Toldyval együtt kiadták *Kazinczy Ferencz Eredeti Munkáit* (1836—45.) öt kötetben: az I. Költeményeit, a II. Utazásait, a III—V. Leveleit foglalta magában. — Tevékeny részt vett végül a *Kisfaludy-társaság* alapitásában. (1836—37.)

Ez a sokoldalú elfoglaltság azonban még növekedett, de egyszersmind hatása is nagyobb lett — a következő évtizedben.

VI.

A Széchenyi fellépése után megélénkült társadalmi és politikai élet már Kisfaludy Károlyban azt a becsvágyat keltette, hogy annak ébrentartására, s ha lehet — irányítására, politikai lapot szerkeszszen. A lap (*Jelenkor* s szépirodalmi melléklete a *Társalkodó)* — mint láttuk — Helmeczy kezére jutott; de, jóllehet a régi lapokhoz képest több tekintetben haladást mutatott s Széchenyivel való összeköttetése tekintélyt is szerzett neki: nem elégitette ki a kör tagjait. Pár év óta — Széchenyi könyveinek s az 1832—36-iki országgyűlés szabadelvű vitáinak hatása alatt — elérkezettnek látták az időt, hogy bátrabb fellépéssel, határozottabb irányt jelölve, vezető befolyással legyenek a közvélemény alakulására, s így azokat az elveket, melyeknek sikerét az irodalmi téren már-már biztositották, a politikában is érvényre juttassák. A Krit. La-

Hertelendy G. élete, Hrabovszky külf. utazása, Biringer *Róma tört.*, Pecz *Világhist.*, Rosty *Fejérvár ismertetése,* Bárány életírások, Hoblik *Valkói Amazon* stb. munkákról ír jelentéseket.

[1] A szerkesztőség Antal Mihály, Bajza, Bugát, Toldy és Vörösmartyból állott, s a munka 1832-től 1838-ig tartott.

pok éles támadásainak elnézése remélniök engedte, hogy most már itt is szabadabban szólhatnak.

Az alkalom megjött. A bécsi *Magyar Kurir*, melyet Szacsvay Sándor még 1787-ben alapított, s mely azóta Decsy Sámuel, Pánczél Sándor s végre 1827-től fogva Márton József szerkesztésében jelent meg, 1834. végén megszűnt. Igaz, hogy régi tekintélye lehanyatlott, előfizetői megfogytak, de joggal hihették, hogy ügyes szerkesztő kezében újra föl lehetne támasztani; ezért ketten is folyamodtak engedélyért, hogy folytathassák: Csató Pál és Bajza József. Amaz már néhány alapos értekezéssel s egy-pár csinos szépirodalmi dolgozattal szerzett jó nevet, munkatársa volt Bajza folyóiratainak is, tagja az Akadémiának s még ekkor nagy tisztelője a Bajza, Vörösmarty, Toldy triumviratusának, mert ezek barátsága révén remélt valamire vergődni.[1] Bajza kétségkivül magasabban állt, mind irodalmi sikerek és tekintély, mind befolyás és megbizhatóság tekintetében, s így méltán remélte, hogy lépésének sikere lesz. 1835. elején már a lap anyagi ügyeinek elintézéséről gondoskodik,[2] de még egy év múlva is csak úgy áll az ügy, hogy erősen bizakodik kedvező elintézésében,[3] annál inkább, mert Földváry Ferencz Bécsben melegen ajánlotta egy-pár referendáriusnak.[4] Végre is —

[1] L. Csató leveleit Bajzához. Figyelmező 1838. 45. sz. és több idézetben a VI. köt. jegyzeteiben: Bajza lev. Csatóhoz.

[2] Fáy András hagyatékában van egy kötelezvény, melylyel Vörösmarty és Toldy kötelezik magukat, hogy ha Fáy András «azon kezeskedés következtében, melyet Bajza J. mellett vállalt, ha ez a bécsi Magyar Kurir privilegiumát megnyerné, maholnap kénytelen prænumeratiói pénzek visszafizetésekor kezessége értelmében ezen visszafizetéshez járulni», — egész vagyonukkal felelősséget vállalnak. L. egész terjedelmében idézve VI. k. jegyz.

[3] L. Bajza 5. sz. lev. Stettnerhez 1836. jan. 3-án: A «Kurir ügye még mindig függőben van; de a mint most állanak a dolgok, hihetőbb, hogy én nyerem meg mint Csató.»

[4] Bajza 1836-ban máj. 10-én bátyjához írt levelében tisztelete kapcsán megköszöni neki a közbenjárást. A levél kivonata. Főv. Lapok 1889. 81. sz.

egyikök sem kapta meg az engedélyt, hanem Balázsfalvi Orosz Józsefet bizták meg, hogy a conservativ irányú *Hirnököt* megindíthassa. A kormány alig várta már az országgyűlés berekesztését; az onnét hazatérő ifjuság lelkes tüntetést rendez Pesten Széchenyinek és Wesselényinek,* a mi csak sietteti a kormány terveinek végrehajtását, melyek csakhamar kiviláglottak: többek elfogatásában s a szabadelvű eszmék elnyomásában. Az idők enyhűltével aztán Kossuth indított lapot, olyan irányban, mint Bajza tervezte, de ennek kialakulására mégis nagy hatással volt Bajzának az a szerkesztői munkássága, melyet 1837-től kezdve kifejtett.

Bajza ugyanis — politikai lap indítására nem kapván engedélyt — társaival együtt a tudományos és szépirodalom fejlődésére kivánt nagyobb befolyást gyakorolni, mint eddig az évenkint egyszer megjelenő Aurorával s a nagyobb időközökben kiadott Krit. Lapokkal tehette. A szorosan vett szaktudomány művelésére maga az Akadémia nyujtott teret a *Tudománytár* kiadásával; de ez keveset hatott a nagyobb közönségre. Pedig az az olvasóközönség, melyet épen ők neveltek az Aurorával, nem elégedett meg többé az évenkinti kötettel; olvasó kedve megbirta már a heti közlönyöket is. Így keletkeztek egymás után a *Regélő* és *Honművész* (1833.) s a *Rajzolatok* (1835.) czimű divatlapok, melyek a szépirodalom művelésén kívül ismeretterjesztő czikkeket is hoztak, s szemmel tartották főkép a magyar szinészetet, de egyiket sem úgy, hogy a magasabb czélokért küzdő triumviratus, főkép ennek szerkesztőkritikusa, Bajza, megelégedhetett volna vele. A Krit. Lapok utolsó kötete 1836-ban már jóformán egészen az említett lapokkal áll vitában. Hat évi küzdelem után joggal megkövetelhették, hogy «műkedvelői ügyetlenség, ízlési zordonság és stilisztikai kontárkodás» ne tegye koczkára

* U. o. Bajza élénk rokonszenvvel beszéli el e tüntetéseket, A közlés óta mindkét levél eredetije elveszett.

a kivívott eredményeket. Azért, midőn Bajza az 1837-iki Aurorával elkészűlt, minden előkészületet megtettek, hogy 1837. elején megindíthassák heti lapjaikat: az *Athenaeumot*, mely ezentúl magába olvasztotta az Aurorát, s a *Figyelmezőt*, mely a Kritikai Lapok helyébe lépett. Amannak feladata volt: «népszerűen, koronként tüzetesen, tudományos közlések által a közönséget reáltartalmú olvasásnak nyerni meg, ez által benne új szükséget költeni, s így az Akadémia derékhadának portyázó seregűl szolgálni; de egyszersmind akkori szépirodalmi lapjaink iránytalan gyarlósága mellett egy szépirodalmi rész által az olvasókat nemesb ízlésű gyönyörökhöz szoktatni»; a Figyelmezőnek pedig: «a kritikát úgy kezelni, hogy az ismertesse a figyelemreméltó jeleneteket, tüzetesen tárgyalja a tartalmat, a nélkül, hogy a formát elhanyagolná; polemiát csak vég szükség esetén folytasson, visszaigazításokban a dologra szorítkozzék, s általában oly hangot állapítson meg, mely a gyenge idegűeket is hozzá édesgesse a kritikához.»[1]

Toldynak ekként megállapított előrajzát mindhárman elfogadták, s úgy intézkedtek, hogy mint kiadó-szerkesztő mindkét lapon *Vörösmarty* és *Toldy*, s mint szerkesztőtárs *Bajza* neve álljon; de az *Athenaeumot Bajza*, a *Figyelmezőt Toldy szerkeszsze*, s amabból hetenkint két, emebből egy számot adjanak ki.[2]

Az 1836. deczember 1-én kibocsátott előrajz után 1837. jan. 1-én megindúlt az Athenæum; bevezető czikkét: *Gondolatközlés s annak eszköze* czím alatt maga a szerkesztő, Bajza írta, [3] szólván benne a folyóiratok s hírlapok

[1] Toldy, *Emlékbeszéd Bajza József felett.* Id. h. 23—24. lp.

[2] «Az Athenæumot Bajza szerkesztette; a kéziratok birálatában Bajza és Vörösmarty jártak el, véleménykülönbség esetén Schedel döntött.» Greguss Á., *Toldy Ferencz félszázados irod. munkássága* (1871.) 19. lp.

[3] Az 1. szám többi czikkei: *Berzsenyi emlékezete* Vörösmartytól, Mutatványok Jósika *Könnyelműek* cz. regényéből és egy értekezés: *Az emberi erő növekedése és fogyása* cz. alatt.

fény- és árnyoldalairól általában, majd a magyar viszonyokról s végül saját czéljaikról. Azzal vádolják a journalistikát, hogy a tudománynak és ízlésnek többet árt mint használ; de Bajza kimutatja, hogy azért fajúlt el, mert «nagyobb részint csak vásárilag űzték, s a szerkesztők és kiadók kezdetben nem nyúlnak elég készülettel a dologhoz, később pedig igen is könnyűnek veszik azt, a mi épen nem könnyű». «Nálunk pedig — úgymond — jelenleg semmire sincs oly nagy szükség, mint oly napi és heti lapokra, melyeknek szilárdabb jellemök és komolyabb arczok legyen, s tudományt és művészetet férfiasabb lélekkel fogjanak fel.» S az «Athenæumnak épen az leend kitűzött czélja, hogy a léleknek nemesebb és hasznosabb táplálékot nyújtson, s az olvasó-közönséget tudomány- és művészetben szilárdabb becsű dolgok megkedvelésére édesgesse. Tanulságosat és gyönyörködtetőt akarunk egyszersmind nyujtani . . . mert csak az jár igaz úton, ki széppel köti össze a jót» stb.[1]

Bármily tiszteletreméltó volt e törekvés, bármily igazak e szavak: voltak, kik még megindulása előtt árnyékot akartak vetni a vállalatra, hogy a lapot és szerkesztőit támadva és gyanusítgatva, a közönséget elidegenítsék tőle.[2] Volt okuk tartani mind a versenytől, mind az állandó ellenőrzéstől. Kétkedéssel fogadták az első számokat még a jobbak is. Szemere Pál mindjárt a bevezető czikknek érvelésén megütközik : «Az Athenæum — írja Kölcseynek[3] — fennyen hirdeti, hogy a tudományoknak a művészetekkel karöltve kell járniok. Igen, igen! De amazoknak lábalniok, ezeknek pedig szárnyalniok kell. Fájdalom, mi együvé keverjük a két különbözőt. Azonban ne szólj szám s nem fáj fejem, — csak magamban suttogok, mondván: rák módra haladunk!» Kölcsey is aggodalmaskodik, midőn

[1] L. Összegyűjt. Munk. IV. köt. 193. lp.
[2] L. az *Athen. miatti Zajgások* bevezető sorait. U. o. 385. lp.
[3] 1837. jan. 9-én. Munkái (Szvorényi kiadása). III. k. 276. lp.

így felel neki:[1] «A journalistikának tudományos életben és a művészségre (tehát a költészetre nézve is) hideg barátja vagyok. Tudományoknak ez út örök felületességre, költészetben örök készületlenségre, hamarkodásra vezet. Egyedül politikai pályán lehetne a journálokat nyomósan használni. Ez utolsót nem tehetjük, és így az út csak a rosszra van előttünk nyitva. Azonban mit tegyünk? Hatni kell, a hogyan lehet, az idő mindennek mestere.» Ezeket az aggodalmakat Bajza mind ismerte, s már előre megczáfolta, de a meglevő bajokból nem azt következtette, hogy hát hagyjuk magára a hírlapírást a rossz úton. «Ha az emberi észnek ez igen nagybecsű találmánya, a journalistika, azzá fajúl, a mivé nem kellene: akkor épen az következik, hogy értelemmel, észszel nyúljunk a dologhoz s tettel ügyekezzünk *ellenhatni*, nem pedig az, hogy magunkat tőle elvonjuk. Ha kárhozatosak ezen intézetek, czélszerű dolog-e őket saját szerencséjökre hagyni? Nem okosabb, üdvösebb-e, s nem kötelességök-e közügy és tudomány barátinak fonák befolyásaik ellen munkálni?»[2]

S az a komoly buzgóság, melylyel Bajza e munkához látott, az a tapintat és ízlés, melylyel munkatársait megnyerte s közlendőit megválogatta, csakhamar megkülönböztette lapját a többitől. Alig három hónap múlva már ezt írja a bizalmatlan Szemere Kölcseynek:[3] «Annyi tagadhatatlan, hogy az Athenæum minden tudományos folyóirataink között legtűrhetőbb», bár még mindig azt tartja, hogy hasznosabb volna csak a szépliteratúra körében maradnia. A közönség pedig azzal fejezte ki megelégedését, hogy az előfizetők száma már az első évben meghaladta az ezeret; a mi akkori viszonyaink között igen tekintélyes szám volt.[4]

[1] 1837. jan. 20-án. Munkái, X. köt. 457. lp.
[2] *Gondolatközlés* stb. id. h.
[3] 1837. márcz. 20-án. Id. h.
[4] Bajza *Végszó az Athenaeumhoz* czimű czikkében. IV. köt. 557. lp.

Az Athenæum kitűzött programmjához képest egyik felében felölelte az összes tudományokat, a szépirodalmi részben pedig eredeti és fordított novellákat, kisebb költeményeket, színbirálatokat és vegyes apróságot közölt. Bajzának nem csekély gondot adott, hogy hetenkint kétszer megjelenő lapja számára használható czikkeket szerezzen, melyek mind a tárgy érdekességével, mind az előadás és nyelv gondosságával kielégítsék a «mívelt rendek»-et, a szépirodalmi részben pedig fentartsa az Aurora magas színvonalát. S ebbeli törekvése nem is maradt eredménytelen. Mindjárt az első évben a tudomány és szépirodalom legjelesebb képviselőivel találkozunk a munkatársak közt; a szerkesztőség első rangú tagjain kívül ott vannak: *Szlemenics Pál, Bugát Pál, Tarczy Lajos, Vállas Antal, Warga János, Péczely József, Szontagh Gusztáv, Szenczy Imre, Kazinczy Gábor,* továbbá *Czuczor* (értekezésekkel és költeményekkel), *Kölcsey* (Parainesis és törvényszéki beszédekkel), *Fáy András, Jósika,* az ifjabb szépírók közül: *Gaal József, Erdélyi János, Kovács Pál, Eötvös József, Csató Pál, Kúthy, Tóth Lőrincz, Vajda Péter,* — hogy csak az ismertebbeket említsük. S ez a díszes névsor évről-évre szaporodik; 1838-ban *Fogarasy J., Pulszky Fer., Vásárhelyi Pál, Horváth Mihály, Jerney János, Lugossy József,* az ifjabb költők közül *Pap Endre, Vachott Sándor, Sárosy Gyula, Sujánszky, Spetykó, Nagy Ignácz* lépnek fel; s ezekhez járulnak 1839—40-ben *Brassai Sámuel, Szabó István, Húnfalvi, Henszlmann, Briedl Fidél, Jászay Pál,* továbbá *Kemény Zsigm., Garay, Lisznyai, Nagy Imre, Riskó Ignácz,* 1841-ben *Lauka* és *Remellay Gusztáv, Szelestey László, Szemere Miklós, Tompa, Vidor Emil* (Kerényi) s 1842-ben *Petőfi, Gyulai Pál* és mások, kiknek legnagyobb része mindvégig hű munkatársa marad.

Olyan előkelő írói társaság ez, minőt addig egyetlen folyóirat vagy hirlap sem tudott maga körül egyesíteni. Hatását, mely egyre mélyebb és általánosabb lett, fokozta

mind az irók, mind a közönség szemében, hogy a mit pár évvel azelőtt a Muzárion szerkesztőjének ajánlott, maga is szigorúan követte: «*elvek és systema szerint*» szerkesztette folyóiratát, s ennek kezdettől fogva határozott «*charaktere és szelleme*» volt. Ugyanilyen elvek szerint készült a hetenkint egyszer megjelenő *Figyelmező*, mely minden számottevő munkáról véleményt mondva, állandó ellenőre volt az irodalomnak. — E nagy jelentőségű kettős működéshez járúlt, hogy a szerkesztők mindhárman rendes s igen munkás tagjai voltak az Akadémiának, 1835. óta Toldy titkára is, Bajza pedig utóbb igazgatója a Pestmegye pártfogása alatt épűlt s 1837. augusztusban megnyilt magyar színháznak. A nemzeti irodalom és közügy terén kifejtett tevékenységeért Bajzát társadalmilag is kitűntette a közvélemény, midőn Bihar-, Borsod- és Hevesmegyék táblabírájukká nevezték ki.[1] Vörösmarty pedig ekkor már országosan elismert legnagyobb költője a nemzetnek. Mind e körülmény eladdig példátlan tekintélyre emelte az *Athenaeumot* és *Figyelmezőt*; az ifjabb íróknak nem lehetett nagyobb becsvágyuk, mint amott munkáikat felvétetni, emitt elismerő buzdítást nyerni. S ennek nem is állták útját a szerkesztők. Bajza minden szigorúsága mellett nemcsak hogy szívesen juttatott teret azoknak, kikben a tehetségnek némi felcsillanását látta, hanem ezenfelül temérdek dolga közepett is valami türelmes jóindulattal adott nekik utasításokat olvasmányaik megválasztására s tehetségök tovább-fejlesztésére nézve.[2] A feljebb közölt névsorból látjuk, hogy a következő évtizedekben hírre kapott írók majdnem mind ott vannak, sőt legnagyobb részük itt jelent meg először a nyilvánosság előtt.

[1] A M. Tud. Társ. Névkönyve 1838-ra.

[2] Elég e részben Bajzának Ormós Lászlóhoz intézett levelére hivatkoznom (l. VI. köt. 422. lp.), egyebekre nézve pedig alább Petőfihez való viszonyára.

Némelyeknek azonban sehogy sem tudott tetszeni az athenæistáknak egyre növekvő tekintélye. A kiket Bajza sokféle polemiáiban valaha megtámadott, azokat a közös gyűlölet már előbb egy táborba vonta. Az öregebbek utóbb vagy félrevonúltak (mint Horvát István, Döbrentei és Dessewffy), vagy őszintén megbékéltek (mint Szemere Pál és hívei); [1] a divatlapok fiatal munkatársai azonban, kik már Bajza *Verseinek* az akadémiai nagyjutalomtól való elütését is oly kárörömmel szemlélték, való és képzelt okok alapján úgy hitték, hogy a mióta a triumviratus valóságos hatalommá fejlődött az irodalomban, miattok nem érvényesűlhetnek. Legmunkásabb tagjai voltak az ellenpártnak: *Kovacsóczy, Frankenburg, Munkácsy, Kunoss, Stancsics, Hazucha* (az *X et comp.* színi bírálatok szerzője), *Garay, Vahot Imre* és *Csató;* az eleinte alkalmi, utóbb rendszeres támadások színhelye pedig a *Tud. Gyűjtemény* és *Hasznos Mulatságok,* a *Rajzolatok,* a kassai *Liter. Lapok,* s később a pozsonyi *Hirnök,* a *Századunk, Szion* és *Természet.* Támadásaikban szemökre vetik a triumviratus tagjainak a Kazinczyval, Szemerével, Horvát Istvánnal folyt vitáikat, s felhordják a maguk kicsinyes sérelmeit, a valót kiélezve gúnynyal, ráfogással, gyanusításokkal s vádjaikat abban összegezve, hogy «kíméletlenek, pasquillansok, pártosok, részrehajlók», kik most nem akarják tűrni «az oppositiót és ellenőrködést», a miknek szükséges voltát régebben magok annyit vitatták.

Bajza és társai sokáig szótlanúl tűrték az apró támadásokat, legfeljebb egy-egy személyi vonatkozású kisebb helyreigazítást közölt Bajza, a maga nevé-

[1] Az akadémiai gyűléseken és Bártfaynál mindjobban megbarátkozván velök, 1838. jan. 1-én már ezt írja Kölcseynek: «Bajzaschedelvörösmartyékkal nem úrszolga és szolgaúr, hanem te-ismerős, te-frigyes vagyok. *Életem egyik legszebb keresménye!*» (Szemere Munkái III. k. 282. lp.) A fiatal b. Eötvös J. és Szalay L., kik régebben Szemere és Kazinczy pártján álltak, szintén munkatársai az Athenæumnak.

ben.[1] Midőn azonban Csató Pál is hozzájuk csatlakozott s a *Hirnök* hirlapi *Szemlé*iben egyre élesebb támadásokat intézett ellenük, ezt többé nem hagyhatták szó nélkül. Csató eddig, mint ezt Bajzához írt levelei kétségtelenűl bizonyítják, — szívvel-lélekkel az Aurora-körhöz látszott csatlakozni. Bajza folyóirataiban mindenkor szívesen adott helyet az eszes és jó tollú író munkáinak, de állhatatlansága miatt sem ő sem társai nem biztak benne eléggé; azért sem az akadémiai jegyzőségre, sem másfelé irányúlt törekvéseiben nem támogatták. Csató ekkor a csalódás keserűségeivel s a megélhetés gondjaitól kényszerítve, Orosz József lapjához, a Pozsonyban megjelenő *Hirnök*höz szegődött főmunkatársnak, mint Bajzának írta, azzal az őszinte szándékkal, hogy a legelső alkalommal szabadúlni igyekszik helyzetéből. Bajza e nyilatkozat után nem is tekintette még Csató lépését elvtagadásnak s maga munkált legjobban azon, hogy őt visszahódítsa, s ezért a szinház-költői állás szervezése ügyében több levelet váltott vele. Csató nagy örömmel fogadta a felhivást, de több évi kötelezettséget kivánt. Mielőtt Bajza a színügyi választmánynyal véglegesen elintézte volna az ügyet, Csató — Orosznak Bécsből hozott utasítására — megkezdte a szemle-irást,[2] egyre hevesebben, s mivel tervei nem sikerűltek, bizonyára e felett való boszúságában, másokban is szítva az ellenkezést. Frankenburg Adolf — jó harmincz év múlva — őszinte kicsinyléssel írja le a «fiatal óriások» cselszövényeit és harczi modorát.[3] «Kik a kritikai areopág által egyik vagy másik érdekünkben már azelőtt sértve éreztük magunkat: egész dühvel és elszántsággal rontottunk neki a Tudós Társaságnak, melynek legnagyobb

[1] L. az *Athenaeum miatti zajgások*-at a IV. kötetben s a hozzáírt jegyz.

[2] Bajza leveleit Csatóhoz l. a VI. kötetben s u. o. a jegyzetekben Csató életét is bővebben.

[3] Frankenburg A. *Emlékiratai* (1869.) A teljes idézetet l. a IV. köt. jegyz. 606 lp.

hibája az volt, hogy tagjai nem voltunk.... Buzgón secundált nekünk — így folytatja — e nem annyira mulatságos, mint botrányos tollcsatáinkban Csató Pál. Mindnyájunknál idősebb, eszes és geniális ember volt, több maliicziával birt, mint kedélylyel, s ügyesen szította bennünk az oppositionális szellemet, mely addig kivánta folytatni a csatát a «hatalom-bitorlók» ellen, míg az irodalmi egyenlőség jogát elismerni s követelt fensőségükből alászállani kényteleníttetnek.»

Majd félév óta folyt már Csató szemléje s társainak oldaltámadása, midőn az Athenæum szerkesztői végre megúnták a hallgatást, s 1838. nyarán megkezdték a támadások visszaverését, előbb közösen, utóbb Csatóval szemben egyedül Bajza.[1] Sorra veszi s czáfolja vádjait, kimutatva, hogy a mit Csató és társai űznek, az nem az elvek és nézetkülönbségek harcza. «Mi bajok tehát, mi bántja őket? Semmi más nem, — úgymond — hanem az, hogy nincs publikumok, következőleg nincs hírök, nincs népszerű nevök, s nincs az az ú. n. s általok nagyon kedvelt celebritás. Két út van ezt megkeresni: egyik építő, másik rontó. Kiben nincs tehetség építeni, az ront, s így eljut a celebritásra... Az egész oppositio, melyet Csató emleget, nem áll egyébből, mint puszta rágalmi hírekből, személyeket, intézeteket kisebbítő czivódásokból, melyeket a *Rajzolatok, Természet, Hirnök* koholnak, táplálnak, folytatnak, örökítnek.» — Mivel e czáfolat legérzékenyebb oldalaikat érintette, Csató mindegyre élesebben és sértőbben felelt vissza, egyéni jellemökben sem kímélve ellenfeleit.[2]

[1] L. az *Athenaeum miatti zajgások* cz. czikksorozatot a IV. kötetben s a hozzáírt jegyz.

[2] Bajzát ekkép jellemzi: «Lassú, nyomós fő, szűk és kiapadt képzeletű, velős, férfias stiliszta, hires kritikus és történetíró, a ki maradandó történeti munkát még nem írt.» Toldyt így: «Megbukott verselő, insolens, pártos kritikus, minden akadémiai pletyka, rágalom, pártoskodás nagy mestere, encyclopædikus műveltségű, ügyes, sima hirlapiró.» Vörösmartyt pedig így:

Bajzának egy évtized óta folyó harczaiban még nem volt eszesebb, a vitatkozásban ügyesebb s ennélfogva az ő nyilvános működésüket veszélyeztetőbb emberrel dolga; de mindez csak fokozta erélyességét, csak élesítette fegyvereit. Súlyos sebeket vett, de még súlyosabbakat osztott. Kíméletlenűl leleplezte ádáz ellenfelének egész múltját és jelenét, szemére lobbantva állhatatlan jelleméből folyó köpenyforgatásait, és «zsoldos rágalmazó»-nak nevezve a szemleirás miatt. Csató, ki már szívesen abba hagyta volna «a további tárgy- és czéltalan feleselgetést»: még egy utolsó csapást akart Bajzára mérni, s kiadta ennek azt a két levelét, melyeket hozzá a színköltői állás ügyében intézett, s a hol nem a leghizelgőbben nyilatkozott a megyei színi választmány nehézkes munkájáról. Bajza nem hatalmazta őt fel bizalmas természetű magán-leveleinek közlésére, s annak közzététele rendkivül felháborította. Semmi sem tartóztatta többé vissza, hogy Csatót oda dobja a közvélemény itéletének; Csatónak korábbi nyilt felhatalmazására támaszkodva, kiadta ennek ő hozzá írt leveleit olyan bevezetéssel és olyan commentárral, mely Csatóra lesujtó hatással volt.[1] Irt még azontúl is egy ideig, de szavát többé sem az athenæisták, sem a közönség nem vették figyelembe. A csalódások és veresége fölött való elkeseredése annyira megviselték szenvedélyektől zaklatott lelkét, hogy elbetegesedve pár év múlva (1841.) java férfikorában elhúnyt.

Bajza tehát ismét győzött; győzelme félelmesebbé tette nevét, de irodalmilag kevés hasznot eredményezett. Korábbi vitáinak is voltak személyi motivumai, de mégis elvekért folyt a harcz; most mindjárt kezdetén személyeskedéssé fajúlt a polemia, s Bajza csak annyit tudott maga ment-

«Jeles versíró, de középszerű költő, erős a nyelvben, de nem a gondolatban, tudatlan a tudományban.»

[1] L. a Bajza leveleihez csatolt jegyzetek közt a bevezetést egész terjedelemben, Csató leveleit kivonatosan VI. köt. 478. s köv. lp.

ségére felhozni, hogy nem ő kezdte e harczot s olyan fegyvert használt, a minővel megtámadták.[1] Bizonynyal joga volt hozzá, de a harcz több volt mint önvédelem, s a közvélemény, mely a győztes fél pártjára állva, elitélte Csatót, itéletében akkor nem is tudott elég tárgyilagos lenni. Csató és társainak szövetkezése, valamint támadása és harczi modora természetes megismétlése volt annak a harcznak, melyet tíz évvel azelőtt Bajza és barátai kezdtek a műkedvelői felületesség, az avult maradiság, a tekintély gőgje s az elvtelenség ellen; most, hogy ők vergődtek uralomra: a harcz közben többször megsebzett, s az egész vonalon háttérbe szorított ellenfél támadt fel dictaturájuk ellen. De nagy különbség volt a két harcz között. Bajzáék sem választhatták el az ügyet a személyektől, de azonfelül, hogy aránytalanúl nagyobb tehetségük feljogosította őket az uralom elnyerésére, mindenkor fontos elvek: a haladás, a szabadelvűség eszméi, a nyelvújítás eredményeinek biztosítása, a színügy és művészetek felvirágoztatása érdekében s az írói tulajdonjog védelmében, a hazaszeretet igaz lelkesedésével és a meggyőződés erejével harczoltak, vitáikkal rombolva és tisztogatva, de munkáikkal egyszersmind lázasan építve. Csatót és társait — saját vallomásuk szerint — sértett magánérdekek s féltékeny gyűlölség vitték a harczba, olyan személyi támadásokkal, melyek lepattantak a megtámadottak tiszta jelleméről, s csak a támadóknak ártottak. De eredményében elvi jelentősége is lett a küzdelemnek, s az okozta Csatónak végleges bukását. Mikor a szabadelvűségnek martyrjai börtönben sínylettek, a meggyőződéseit váltogató conservativ ujságírónak leleplezése s leverése egyszersmind politikai szolgálat volt, azzal a megnyugtató tanulsággal, hogy kifogástalan egyéni és nyilvános jellem nélkül a legkiválóbb tehetség sincs jogosítva a közvélemény irányítására.

Már Csató és társainak támadása is sok részben vonat-

[1] L. az *Ath. miatti Zajgások* 459. lp.

kozik Bajza színigazgatói működésére, későbbi polemiái pedig csaknem mind ezzel függenek össze. Az utóbbi években t. i. igen nevezetes lépések történtek a magyar színészet állandósítására. Míg Széchenyi egy díszes országos színház érdekében az országgyűlésen izgatott, Pestmegye erélyes alispánja akkép kivánta a megye pártfogása alatt már évek óta önfeláldozó buzgósággal működő színészeink sorsát biztosítani, hogy közadakozásból hamarosan felépítette a később nemzetivé lett állandó színházat s 1837. aug. 22-re kitűzte a megnyitást is. Mivel bérlő nem akadt, három évig részvényes-társaság által kivánták fentartani s a felügyeletet egy öttagú részvényes-választmányra bízták. Ez a választmány júliusban már felfogadta a színészeket, megállapította az előadandó darabok sorrendjét s intézkedett a legfontosabb igazgatói teendőkben, de alkalmas igazgatót még nem tudott találni: egyikben a választmány nem bizott, a másik, ismervén a készületlen állapotokat s a tövises pálya nehézségeit, nem volt rábeszélhető. Fáy Andrásnak támadt az a gondolata, hogy mind készültségénél, mind erélyességénél fogva Bajza volna a legalkalmasabb. Ez eleinte hallani sem akart róla, elég dolgot adott neki az Athenæum szerkesztése. Midőn azonban (1837. júl. 26-án) a választmány egyértelmű határozattal hívja meg, mégis enged Fáy rábeszélésének s a közbizalomnak, mely oly fontos közügyben kivánt tőle áldozó fáradságot.[1]

Elvállalja tehát az igazgatást; de csak most látja, mily emberfölötti erővel kell dolgoznia, ha a kitűzött időre meg akarják nyitni a színházat, midőn «a vármegye csak 25 diszítményt s néhány hónapra is alig számított ruhatárt adott által, a zeneműszerek, zenedarabok pedig s általá-

[1] L. mindezekről Bajza saját vallomásait *Visszaigazítások* cz. czikkében. V. köt. 133—35. lp. Ugyanakkor Szigligeti a titkári, Róthkrepf (Mátrai) Gábor az ének- és tán cz-felügyelő tisztséggel bizatott meg.

ban véve a könyvtár rossz fordítású s csak igen nagy szorultságban használható régi darabok jegyzékét kivéve egészen hiányzottak».[1] Bajzának tehát éjjelt nappallá kellett tennie, hogy a teljes készületlenség mellett a kitüzött napon, melynek jövedelmező alkalmát — a pesti vásár miatt — nem lehetett elhalasztani, meg akarja nyitni a színházat; a választmány repertoriumát pedig egészen meg kellett változtatnia.[2] Fokozta a bajokat az igazgatásnak a választmány által meghatározott nehézkes módja, mely szinte lehetetlenné tette a legsürgősebb ügyekben is a gyors intézkedést.[3] Intézkedni való pedig temérdek volt, mert Bajza — mint maga mondja[4] — «a színháznak pénztárnoka, gazdája, rendezője, cancellistája, tiszttartója, diszítője, ruhagondviselője, egy szóval sclávja volt — 500 pengő forintért.»

De ez csak administrativ gondja volt az igazgatásnak és bármily terhes, Bajza szívesen meghozta az áldozatot az ügyért, a magyar drámairodalom és színészet felvirágzásáért, mely régóta lelkesítette. A mit azelőtt tapasztalt s elméletileg sürgetett, azt most igyekezett gyakorlatilag megvalósítani. Kezdettől fogva az lévén meggyőződése, hogy «nekünk mindent alá kell rendelnünk ezen főeszmének: *nemzetiség,* s mindent s így a művészetet is ennek gyarapítására használnunk»: minden törekvését a dráma művelésére fordította. Az előadandó daraboknál azt tűzte ki elvűl, a mit már *Külföldi Játékszíne* előszavában hangoztatott, hogy a jelesebb darabok közül is előnyt adott annak, mely színi hatást biztosított. Nagy gondot fordított az egyes darabok nyelvére s a színészek előadására, ma-

[1] Földváry G. Jelentése a pesti nemz. szinház igazg. választottságnak. (1840.)
[2] L. az első hónapi két repertoriumot összehasonlítva az V. kötet jegyz. 389. lp.
[3] L. Bajza lev. Csató Pálhoz VI. köt. 2. sz. és Bajza *Szózat* stb. VIII. fejez.
[4] L. Bajza lev. Csatóhoz id. h. 2. sz.

gyaros kiejtésére. Minden próba valóságos leczke volt, melyet a színészek szívesen hallgattak és a legtöbben szívesen követték is. E gyakorlati útmutatásoknak volt köszönhető, hogy színészeink, kik annyi vidékiességet hoztak magukkal s annyi modorosságot tanultak el a német színészektől, napról-napra gondosabb előadásokkal léphettek a közönség elé. S hogy jogai és kötelességei felől mindenkit tájékoztasson, összeállította *A pesti magyar színésztársaság törvényeit.*[1] E törvények bepillantást engednek a színház egész belső életébe, melynek szigorú rendje nemcsak az igazgató mindenre kiterjedő figyelméről, hanem az intézet jól szervezett állapotáról is tanúskodnak.

A választmány mindezt látva, többször nyilatkozott elismerőleg Bajza működéséről, de — némely zenebarát sürgetésére [2] — mind jobban kezdte hangoztatni, hogy a jövedelem növelése végett sűrűbben adjanak operai előadásokat s már 1837. nov. 7-én megbízta két tagját: Fáyt és Bajzát, hogy a hírneves operaénekesnőt, Schódelnét, igyekezzenek hazaszerződtetni, olyan áron, minőt külföldön kap. Fel is fogadják, neki négyezer, férjének pedig énekmesteri czímen (de jóformán semmittevésért) ezer pengő forintot biztosítva. Már csupán e magas fizetés sok kedvetlenséget okozott a drámai színészek közt, kiknek legjelesbike sem kapott többet 1500 frtnál. Schódelné pedig szeszélyeivel minduntalan megszegte a házi törvényeket és a tagok közt mindjárt kezdetben surlódásokat, a játékrendben zavarokat okozott. Még nagyobb baj volt, hogy a legtöbbször idegen nyelvű opera háttérbe kezdte szorítani a hazafias czélt szolgáló drámai színészetet, költséges kiállítása pedig anyagi romlásba volt döntendő a fiatal intézetet.

[1] L. az V. köt. 361—376. lp.

[2] Gr. Fáy István többek közt így ír Bajzának: «Ha jó operánk nem lesz, akkor jaj a cassának és így a drámának is». Majd ismét (két tánczosné ügyében): «Hiszen kis balet nélkül a mai világban becsületes színház nem lehet» stb. (Nemz. Muz. kézirattára.)

Bajza mind e bajokat látva, már nyolcz-kilenczheti igazgatás után «erősen el volt tökélve, hogy hivataláról lemond», de nehogy azt higyjék, hogy a munka terheitől kiván szabadúlni, legalább félévig akarta vinni az igazgatást.[1] 1838. januártól kezdve, hogy a drámaírókat az ő szigorúsága el ne riaszsza, Fáy Andrást és Rosty Pált kérte maga mellé bírálókúl; jan. 15-én kezdte meg működését az első operai karmester is: Erkel Ferencz. A «színházi költő» állásának szervezése ügyében ugyanakkor Csató Pállal folytatott alkudozás eredménytelen maradt, s az igazgatás összes gondja továbbra is az ő vállaira nehezült. Már épen le akarta tenni hivatalát, midőn az árvízi veszedelem új bajokat okozott; 25 napig zárva volt a színház, s miután újra rendbe hozott mindent, 1838. jún. 6-án csakugyan lemondott az igazgatásról (s vele együtt Fáy és Rosty a birálói tisztségről): ürügyűl a színházi törvényeknek egy olyan megsértését adva, mi «első lépés volt az általa behozott színházi fenyíték és rend felbomlására».[2] Ráday Gedeon indítványára a választmány köszönetet szavazott neki addigi fáradozásaért, s felkérte, hogy járjon el továbbra is a választmány üléseire, s Bajza azon év augusztusig még el is járt.[3]

Valóban, Bajza a legnehezebb viszonyok között szervező és szabályozó tehetségével, rendszerető szigorúságával, pártatlan igazságszeretetével a drámairodalom és színészet fejlesztésére oly módon hatott, hogy ebbeli érdemeit csak később tudták kellően méltányolni, midőn minden rend felbomlott s újra az ő erős kezére volt szüksége a színház-

[1] L. Bajza vallomásait *Visszaigazítások*. V. köt. 136. lp.

[2] U. o. 136. és 125. lp. Hogy ez csak ürügy volt, kitűnik öcscséhez 1838. jún. 19-én írt (elveszett leveléből), hol nyiltan megmondja, hogy «nem fért össze a vármegye bölcs uraival... mert bolondabb directiót, mint az az övék, képzelni sem lehet». Baló J. *Bajza dramat. működése*, Egyet. Phil. Közl. 1891. 856—57. lp. és Főv. Lapok 1889. 81. sz.

[3] L. V. köt. 136. és 125. lp.

nak. Most azonban ellenségei — apró sérelmeik miatt — minduntalan gáncsoskodtak eljárásában, s a viszonyokat nem ismervén, neki rótták fel ezek következményeit is. Bajza — igazgatóságának ideje alatt — legfeljebb egy-két rövid helyreigazítást írt; de hivatalának letétele után, midőn Csatóval vitázott s ez társainak vádjait még jobban kiélezte, részletesebben szólt egy-pár kérdésről.[1]

Bajza távozása után egymást váltogatták az igazgatók és az opera túlságos pártolása miatt szenvedett a drámai művészet s egyre jobban összebonyolódtak az anyagi ügyek. Némelyek ezért is Bajzát tették felelőssé, kinek az első hónapok szervező munkájában az új beszerzések miatt nagyobb kiadásai voltak, s opera-ellenségűl kiáltották ki a nemzeti dráma sürgetése miatt. Bajza először külön czikkekben czáfolta a személye ellen intézett támadásokat,[2] utóbb *Szózat a pesti magyar színház ügyében* (1839.)[3] czím alatt rendszeres munkát írt, melyben több mint tíz hónapi igazgatása alatt szerzett tapasztalatait adja elő. Mint előszavában mondja: «nem tetszeni, hanem használni akart»; ezért egyenes nyiltsággal birálja a múlt és jelen hibáit, a színügynek mind anyagi és szellemi biztosítására, mind a belső szervezkedésre és igazgatásra vonatkozólag megjelöli a szükséges és kivánatos módokat. Kimutatja, hogy a baj onnét kezdődik, hogy türelmetlenségünkkel, az ideiglenes színházat nyakra-főre felépítvén, elbuktattuk a Széchenyi által tervezett országos színházat, a nélkül, hogy a mostanival legalább anyagilag biztosítottuk volna a színészetet; pedig csak országos pártolás alapján lehet felvirágoztatni. Előadja ennek módját, tervét is. Az operaházról, az igazgatás bajairól is részletesen szól; őszintesége s helylyel-közzel élessége azonban csak újabb

[1] L. az *Ath. miatti Zajgásokat* a IV. kötet és az V. kötet 388. lp.
[2] L. a *Visszaigazításokat* V. köt. és jegyz.
[3] L. az V. kötetben.

polemiákba bonyolították, különösen Oroszszal, Munkácsyval, Szentkirályi Móricz- és Nyáry Pállal, a színház későbbi igazgatóival. E czáfolatok és visszaigazítások során részletesen kellett szólnia a maga egész működéséről; s ebből nemcsak a vádak alaptalanságáról győződött meg a közönség, hanem arról is, mily sokoldalú hozzáértéssel s mily lankadatlan buzgósággal dolgozott. Bajzának lett igaza: a színház ügyét végre is országos végzéssel kellett biztosítani, jobb napjai és dicsősége a magyar dráma felkarolása idején következtek be, az igazgatás bajait pedig tíz év múlva megint neki kellett eligazítania.

A szerkesztés állandó gondjai mellett a színház igazgatása s utóbb a folytonos polemizálás éveken át minden idejét annyira elfoglalták, hogy lapjába alig írhatott egyebet. Mindössze egy költeményt *(A hit)* írt, s *A fordításokról* közölt[1] egy kis czikket, néhány észrevétellel kisérve Goethének a műfordításról kifejtett elveit, s néhány elbeszélést fordított vagy kisebb társadalmi czikkeket írt (átdolgozva) szerkesztői szükségből, álnév alatt, vagy névtelenűl.[2] A sok polemiát azonban maga is, a közönség is megúnta. Eleinte ez utóbbi még érdeklődött iránta, úgy hogy — mint maga mondja — a «legdühösebb zajgások» idején 300-zal emelkedett az előfizetők száma, később azonban egyre fogyott, bizonyára azért is, — «mert a háromnegyedrészben komoly tartalmú lapokban nem találtak elég mulatságot — léhaságokat kedvelő olvasóink»; hanem főkép azért, mert 1841-től kezdve «az olvasók komolyabb tárgyakat kedvelő egész seregét csaknem a Pesti Hirlap csábitá magához».[3] Kossuth neve s az ébredező politikai élet másfelé vonták a figyelmet, s midőn

[1] Athenæum 1837. I. 7. és 32. sz.

[2] Széplaki álnév alatt: u. o. 16. sz. *Gyógyitási módok* 26. sz. *Föltalálás és fölfedezés* 35. sz., *Lizka* (lengyel novella) 50. sz., *Rebeka* (angol nov.) II. 5. sz. *Praxis és theoria* stb. L. itt válogatva a II. és III. kötetben.

[3] Bajza szavai: *Végszó az Athenaeumhoz*, IV. köt. 557. lp.

Bajza és társai ezt már 1840. végén (Kossuth előfizetési felhivásának kibocsátásakor) észreveszik: akkép határoznak, hogy 1841-től kezdve a Figyelmezőt beolvasztják az Athenæumba, mely ezentúl két évig a régi formában ugyan, de hetenkint nem kétszer, hanem háromszor jelent meg. Iránya — mint az olvasókhoz intézett tájékoztató mondja — változatlan marad, s a lap továbbra is a «haladás és szabadelvűség» szolgálatában álland; de nyiltan megmondják, hogy a polemiákat korlátozni szándékoznak. «Polemiánk ritkán, csak kivételkép, midőn hallgatni bűn volna, fog támadólag föllépni: de kész mindenkor a hamisat, tévesztőt, kártékonyat kimutatni s a kajánkodó kötődéseket, személypártosságot, egyoldalú, hamis informatiókat a valóság tiszta fényében kitűntetni».[1] Mellőzve az ily személyi természetű kisebb vitákat, itt csak azokról szólunk, melyek elvi jelentőségűek voltak. Ezek a lap *Játékszíni krónikája* nyomán fejlődtek.

Ezt a krónikát, melyben lelkiismeretesen beszámoltak az előadásról (s többször a darabról is) a három szerkesztő közül rendesen Vörösmarty és Bajza vezették, álnevek vagy egyes jelek alatt. A míg Bajza volt az igazgató, ő mindössze csak három birálatot írt, de azontúl annál többet, utóbb egészen maga vezette a rovatot. Annál feltünőbb, hogy 1839—40-ben jó másfél éven át csak épen *a darabok czímét* közlik, minden megjegyzés nélkül. Okot a hallgatásra az a zaklatás adott, melynek a szerkesztők az Athenæumnak egy rövidke közleménye miatt voltak kitéve. Ebben t. i. sajnálattal említik gr. Ráday Gedeon lemondását az igazgatásról, s egyben azt újságolják, hogy Nyáry Pál főjegyző veszi át az igazgatást teljes hatalommal, a színészek pedig tömegesen készülnek elhagyni a színházat. A hír megczáfolása helyett a megyei alispán vallató parancsot eszközölt ki ellenök, s mivel a hír közlőjé nem akarták megmondani, hanem mindhárman elvál-

[1] Athenæum 1841. I. köt. 1. sz. *Az olvasóhoz.*

lalták a felelősséget, pénzbirságra itélték őket, de azt a felebbezés miatt nem hajtották végre.[1] A szabadszólás ím e megsértése miatt jobb időkig felfüggesztik a krónika közlését (1839 ápr. 28-tól 1840 végeig) s példájukat más lapok is követik. — Nyáry Pál azzal akart boszút állni Bajzán, hogy előbb mások által gyanusíttatta, utóbb maga vádolta őt rossz sáfárkodással, s midőn Bajza e támadásokat megczáfolta, azzal mentegetőzött, hogy ő sehol sem említett «rossz gazdálkodást és pazarlást».[2] Bajza most ízekre szedi Nyáry szavait s válaszával végkép elhallgattatja őt.[3]

Mindez a Játékszíni Krónika szünetelése alatt történt, melynek fonalát Bajza 1841. jan. 1-én vette fel újra, midőn a törvényes intézkedések nyomán a színháznál a régi állapotokban változás történt, bár a gyökeres javuláshoz fűzött remények csakhamar meghiúsúltak. Ettől kezdve sűrűen következnek czikkei, melyek sok tanulságos észrevételt foglalnak magokban, s egészben érdekes korrajzi vázlatokat nyujtanak a nemzeti színház fejlődése történetéhez. Bármily kíméletes hangon szólt azonban a színészekről, néha itt sem kerűlhette el a polemiát. Egressy Gábor, egyike a legképzettebb színészeknek, érzékenyen vette Bajza megjegyzéseit, s a vita folyamán Egressy vallomásaiból is kitűnt, hogy a magyar színészek egy része elismerést érdemel ugyan szorgalmáért, a legnagyobb rész azonban naturalista, kire nagyon ráfér az útbaigazítás, sokszor a korholás is.

Kezdettől fogva sokat küzdött Bajza a magyar drámairodalom helyes irányú fejlődéseért. Hogy ezt elérje,

[1] A pör egész történetét részletesen l. V. köt. jegyz. 392—395. lp.

[2] Nyáry Pál czikkei a Társalkodó 1840. 36. és 55. sz. Bajza czikkei: *Az álnevű 45 ellen, Nyolcz előleges kérdés Ny. P. úrhoz* a Figyelm. 1840. évf.

[3] *Szükséges magyarázatok,* Figyelm. 1840. 34—36. sz. L. valamennyire az V. köt. jegyz.

igyekezett a színről leszorítani a selejtes német színdarabokat, s éveken át küzdött a német kritikusok elfogultságával szemben az új franczia drámai iskola műveinek meghonosításáért, melyekben a főfigyelem a cselekvényre és szerkezetre van fordítva; nyelvök pedig nem czifra ékesszólás, hanem az élet nyelve, mint a hogy a cselekvény is az életet ábrázolja, s színszerűség tekintetében tökéletesebbek minden addig előadott darabnál. E tulajdonaikért szerette Bajza az új franczia drámák javát, bár jellemzési gyöngeségeiket s hatásvadászó eszközeiket is jól ismerte. Meggyőződését nemcsak a krónikában, hanem külön is többször kifejtette, főkép midőn Henszlmann Imre, a később neves műtörténetíró, Garay *Regélő*jében minden módon «szétszaggatni» igyekezett a franczia drámákat, s utóbb azért is az Athenæumot tette felelőssé, hogy Shakspere classikus darabjai nem tetszettek eléggé a magyar közönségnek. De nem volt igaza. Az Athenæum külön közleményekben s a Krónika rovatában is többször méltatta Shaksperet és műveit; de Bajza, bármennyire csodálta a lángeszű alkotásokat, idealismusa nem tudott megbékélni azok realismusával s nem tartotta helyesnek, hogy válogatás és törlés nélkül vigyék színpadra Shakspere darabjait. Mindezt bőven kifejti Henszlmannak adott feleletében [1] s utóbb alkalmilag a krónika színbirálataiban. S a miért éveken át annyit küzdött, kezdett teljesedni, s az Athenæum utolsó számában «benső örömmel» jelenti, hogy lapja «még megérte azon időpontot, mikor a magyar színházban a magyar szellem kezd túlnyomó lenni, megérte azt, miért sok rövidlátó rágalmainak, kisebbítéseinek volt kitéve . . .» De «a jó mag, ha viharok közt szóródott is ki, nem veszett el, . . az igaz szó nem hangzott el eredmény nélkül. 1843. végén a *Tisztújítás, Szökött katona* és *Országgyűlési szállás* ismételt előadások után is oly

[1] *Shakespeare, franczia szinművek s az Athenaeum.* L. V. k. és a *Lapszemle* egyes helyeit a IV. kötetben.

nagy közönséget vonzottak s folyvást oly feltünő tetszést arattak, mennyit «sem az opera, sem a valaha nagy kedvességben állott német bohózat nem voltak többé képesek».[1] Ezekkel valóban új korszaka nyilik a nemzeti szinháznak, s abban igen sok része és igen nagy érdeme van Bajza hosszú és kitartó küzdelmének.

Az Athenæum 1843-iki — utolsó — évfolyamában megkisebbedve, nyolczadrét alakban, egyhasábosan jelent meg s csak a tárcza maradt kéthasábos. Tartalma azonban a régi magas színvonalon maradt, s iránya sem változott, csak polemikus hangja lett mérsékeltebb. Mindjárt az év elején figyelemreméltó értekezést írt *Nyelvünk míveltetéséről,*[2] melyben örömét fejezi ki a neologia kivívott diadalán, de megrója ennek széltében fölmerülő túlzásait, melyekre az írókat s főkép a fordítókat tárgyi és nyelvtani készületlenség ragadják. Bizonyára kevés írónak volt akkor több joga stílbeli gondosságra figyelmeztetni az irodalmat, mint épen Bajzának, ki minden munkáját oly gondosan írta, s arra mint szerkesztő is mindig kiváló figyelmet fordított. — Mivel a Figyelmező megszüntetése óta nem volt olyan közlöny, mely az irodalom termékeit rendszeres bírálatokkal ellenőrizte volna : Bajza (*Verőczey* álnév alatt) legalább a szépirodalmi lapok (*Regélő* és *Honderü)* felett kivánt szemlét tartani, hogy az irodalmi ízlést fejleszsze és ébrentartsa. S ezt a czélját *Lapszemle* cz. czikksorozatával[3] nagy mértékben el is érte, de — jóllehet — hangja kevésbbé éles mint régi kritikáiban, egy-két kisebb polemiát[4] itt sem kerűlhetett el.

Hét évi ilyen munka után végre belefáradt a szerkesztésbe, mely neki a lap nagyterjedelmű programmjánál,

[1] Bajza szavai: *Végszó az Athenaeumhoz.* L. IV. köt. 335—337. lp.
[2] L. a IV. kötetben 201. s köv. lp.
[3] Rövidítve l. u. o. 469. s köv. lp.
[4] L. a *Baj Bérczyvel* cz. czikksorozatot u. o. 539. s köv. lp. és jegyz.

kényes izlésénél, s a legapróbb administrativ és nyomdai dolgokra is kiterjedő gondosságánál fogva sokkal terhesebb volt mint más szerkesztők munkája. Míg szerkesztő-társai: Vörösmarty és Toldy el-elrándúltak vagy az országgyűlésre vagy az ország valamely távolabb vidékére s felüdűlve fogtak újra munkájokhoz: Bajzát úgyszólván szakadatlanúl lekötötte a lap szerkesztése. A munkában teljesen kimerűlve, egyetlen egyszer tett orvosi rendeletre pár heti kirándulást, midőn (1842. augusztus 6—20-ig) Gyöngyösön, Eperjesen, Lőcsén át a Tátrába utazott, megmászta a lomniczi csúcsot is s testileg eltörődve ugyan, de szellemileg felfrissűlve tért haza,[1] hogy folytassa ismét a nehéz munkát: a jobbak örömére s a közjó javára. «Mi szebb — írja ekkoriban egy emlékkönyvbe — mint embertársaink s a közvélemény tiszteletében állani, mint annak érzete, hogy azon homlok, melyet a nyugalom órájában verítékeiből megtörlünk, a közjónak védelmében izzada».[2]

Ezt a nagy fáradságot azonban a közönség nem méltányolta eléggé; anyagi kárral ugyan nem járt a lap kiadása, s ezért 1843. nyarán, midőn már a lap megszüntetését tervezgette, akadt volna vállalkozó, ki bérbevéve folytatni akarta;[3] de Bajza megelégelte a fáradozást, melynek egyéb hasznát sem látta.

Laptársai, kikkel állandóan hadi lábon állt, kárörömmel vették tudomásúl a lap megszüntetésére vonatkozó jelentést, s a legyőzhetetlen kritikai és polemiai szenvedélynek róttták fel «bukását». A szigorú bíráló hang s nagyszámú ellenségeik bizonyára több polemiára kényszerítették őket, mint maguk is óhajtották; de némelyek e nélkül is nagyon komolynak találták a lap irányát, s főkép a női közönség-

[1] Utazását maga leírja bátyjához írt levelében: VI. köt. 6. sz.
[2] Bajza kiadatlan emléklapjáról. Eredeti kézirata Darnay K. sümegi muzeumában.
[3] L. Bajza levelét Toldyhoz VI. köt. 117. sz.

nek jobban tetszettek a fürge divatlapok változatos léhaságai, a férfi közönséget pedig jobban vonzották a közügyekkel foglalkozó politikai lapok. De ellenfelei közül is akadt, ki elismerte, hogy az Athenæum «minden kétségen kívül legjobb lapunk volt a maga nemében s megszűnése irodalmi visszaesés».

Az irodalomtörténet mindenesetre maradandó érdeméűl fogja Bajzának följegyezni, hogy az Athenæum «inkább mint minden azelőtti s utáni ily vegyes tartalmú időszaki organum, gerjesztőleg, ízlést és nyelvet nemesítőleg hatott». (Toldy.) S ezenfelül a magyar író önérzetes függetlenségének kivivására s társadalmi állásának megbecsülésére akkoriban bizonyára senki sem tett többet, mint épen Bajza, ki másfél évtizedes hirlapirói és kritikai működésével először éreztette nálunk a toll hatalmát.

VII.

Bajza anyagi helyzete semmikép sem állt ugyan arányban azzal a roppant munkával és fáradozással, melylyel immár tizennégy év óta dolgozott, minden erejét és idejét az irodalomnak szentelve : mint szerkesztő azonban keresett mégis annyit, hogy egyéb jövedelmeit hozzátéve, tisztességesen megélhetett.

Midőn 1829. nyarán állandóan Pestre telepedett azzal a szándékkal, hogy egészen az irodalomnak fog élni, egyedüli biztos jövedelme az az 500 forintnyi bérösszeg volt, a mennyit Antal bátyjától Orosziban fekvő apai birtokrészért, s anyjától a szűcsi részért kapott.[1] A mit innétonnét később még örökölt, az rám ent az adósságok után fizetett kamatokra s a nemesség által koronkint ország-gyűlési végzéssel ajánlott subsidiumokra.[2] A mi tisztelet-

[1] L. Bajza lev. Toldyhoz 89. sz., továbbá Antal bátyjához írt csaknem mindegyik levelében.

[2] L. ez utóbbiakat.

díjat ekkor írt dolgozataiért esetleg kapott, az csekélység lehetett; a *Külföldi Játékszín* jövedelme pedig a kiadás költségeit is alig fedezte.

Nagyobb s állandó irodalmi jövedelemre Kisfaludy Károly lapjai mellett számított, a mennyiben 1831-től kezdve évi ezer forintja lett volna mint segédszerkesztőnek.[1] Kisfaludy halálával azonban ez a számítása is máskép ütött ki; a *Jelenkor* és *Társalkodó* kiadására Helmeczy szerzett engedélyt, Bajza pedig az *Aurora* szerkesztését vette át. A *Társalkodó*t mindamellett, talán korábbi kötelező igérete miatt, félévig (1832. első felében) ő szerkesztette; de már ekkor megindította a *Kritikai Lapok*at is, s az első füzettel olyan feltünést keltett, hogy második kiadásban kellett közrebocsátania; állandó érdeklődésre s biztos jövedelemre számított tehát a többivel is. Nem is csalódott; mindkét vállalata olyan kelendő volt, hogy nemcsak kiadásai térűltek meg, hanem magának is minden évben maradt pár száz forint haszna. Pedig nagy újítást honosított meg az irodalomban: tiszteletdíjat kezdett fizetni munkatársainak, kiket azelőtt legfeljebb néhány tiszteletpéldánynyal elégítettek ki a szerkesztők.[2] A régi szokást állandósította utóbb mint színházigazgató a dramaírókkal szemben[3] s az *Athenaeum* és

[1] Bajza lev. Antal bátyjához (3. sz.) 1830. aug. 30-ról.

[2] Erre vonatkozó szándékát Toldyhoz írt 97. sz. levelében (1829. szept. 6.) már legelső kiadványában említi, s e sorok jellemzők az akkori kiadói viszonyokra: «Én szeretnék az íróknak (a Külf. Játéksz.) egy középszerű honoráriumot (példányokban legalább) adni, mert amúgy azt mondhatnák, hogy a kiadással az czélom, hogy nyerekedjem. Tovább megvallom, hogy egészen ingyen nem akarnék sem Eggenbergernek, sem másnak a corecturákkal, munkaszerzéssel stb., szóval az egész kiadással vesződni; hogy pedig Eggenberger nekem is, az íróknak is honoráriumot adjon, azt nem gondolnám».

[3] Mint igazgató akkép intézkedett, hogy az írók az első előadás jövedelmének 1/5-ét, a 2-ik és 3-ik előadásnak 2/5-ét kapja; a fordítók, valamint az opera, paródia és bohózatírók a fönttebbi összegeknek felét kapták.

Figyelmező szerkesztése mellett is, melyeknek tiszta jövedelmén Vörösmartyval és Toldyval osztozott. Ez a jövedelem tekintélyesebb összeg volt az első években, de utóbb egyre kevesbedett s végre az előfizetők fogytával a lap jövedelme jóformán csak a kiadásokat fedezte.[1]

E változó jövedelmek mellett állandó jövedelme volt még az akadémiai rendes tagság után járó 500 frt, s midőn színigazgató lett, az ezért járó 500 pengő forint évi tiszteletdíjnak havi részletei. Láttuk, hogy Bajza bőven rászolgált mindegyikre, különösen az utóbbira.[2] De ez a munkásság olyan anyagi helyzetbe juttatta, milyenben addig nem volt: a mennyiben évi jövedelme 2000—2500 frtra rúgott, a mi az akkori viszonyok között igen tekintélyes összeg volt.

Ily körülmények között elérkezettnek látta az időt arra, hogy családi tűzhelyet alapítson. Thaly és Stettner barátjainak egy fiatal nőrokonát már régen, úgyszólván gyermekleány-korában eljegyezte, s vele alkalmasint az utóbbinak családjánál ismerkedett meg.[3] Ez Csajághy Juliánna volt, egy Csepen (Komárommegyében) lakó birtokos-nemes család sarja, kit 1838. márczius 30-án, tehát a pesti nagy árvíz idején, vett nőül, s talán épen ez okozta, hogy az esküvőt Tápió-Sz.-Mártonban tartották, s csak utólag anyakönyvezték Pesten.[4]

A ki Bajzát csak nyilvános működése s főkép szigorú

[1] Bajza: *Végszó az Athenaeumhoz.* L. IV. kötet 562. lp.

[2] L. Csatóhoz írt 2. sz. lev. VI. kötet.

[3] Stettnernek 1833. jan. 30-án (a levél végén) ezt írja: «A kis Lillát pedig csókold meg helyettem, mint jegyest nekem szabad őt megcsókolnom, másnak nem». L. VI. köt.

[4] A pesti ág. h. ev. egyház hivatalos (akkor még német) bejegyzése szerint: Az esketés helye és ideje: Tápió-Szt-Márton, 1838. márcz. 30. A vőlegény: Bajza József táblai ügyvéd, a M. tudós társ. tagja, Szűcsiből (Heves vm.), nőtlen. A menyasszony: Csajághy Juliánna Csepről (Komárom vm.) hajadon, reform. vallású. A tanúk: Szabó József és Csapó János táblabirák nejeikkel.

kritikái után ismerte, csak félig, vagy épen félreismerte őt. Aesthetikai fejtegetései és történeti rajzai, bíráló és vitázó czikkei egyaránt a komoly tudás emberének mutatják, ki a bonczoló észnek érzéstelenűl hideg s a logikának kérlelhetetlen fegyvereivel dolgozik, olyan bátorsággal, mely barátait is meglepte, s olyan hideg nyugalommal, mely Kazinczyt egykor megdöbbentette.[1] Bátorrá a meggyőződés ereje s az igazság önérzete tette, a nyugalom pedig annak az önuralomnak következménye volt, melylyel érzelmeit s gondolatait féken tudta tartani. Mindez alapjában komoly jellemét férfiasan határozottá, sőt a merevségig keménynyé tette. De a míg irodalmi harczainak mindjárt kezdetén az «ész uralmát» hirdeti:[2] ugyanakkor költeményeiben mintha egészen más ember szólna hozzánk, szintén komolyan, de a mélázó vágy érzelmes hangján, akár az epedő szerelem, akár a hazafiúi aggodalom nyer bennök kifejezést. Míg költészete — a kor hangulatának megfelelve s azt ápolva — rokonszenvessé, népszerűvé válik: kritikai s vitázó czikkei egyre félelmesebbé teszik nevét, s a «hideg ész emberé»-nek tűntetik föl. A mit Szemere Miklós egyszer — hozzá írt levelében[3] — mondott, hogy «a nagy szótárba a legnagyobb *szívfagy* kitételére e szót fogja ajánlani — *Bajza*»: enyelgő tréfa volt; a jellemzés nem felelt meg a valóságnak, de akkor alkalmasint sokak véleményét fejezte ki. Különösen a legutóbb Csatóval folyt s ezt kegyetlenűl eltipró vitája olyan hírét állapította meg, hogy egy évtized múlva is «irodalmi gladiator»-nak nevezték.[4]

Pedig ez a «fagyos szivű»-nek látszó «gladiator» csak

[1] Mikor a *Pannonhalmi útat* elvitte Bajzának s felolvastatta vele a korholó lapokat. Kazinczy szavait l. idézve IV. k. jegyz. 593—94. lp.

[2] A gr. Dessewffyvel folyt vitában. L. IV. k. 269. lp.

[3] L. teljesen idézve VI. köt. jegyz. 473. lp.

[4] *Irodalmi ABC.* (Az akkor élt nevesebb írók satirikus jellemrajza.) Severustól. Honderü 1847. II. 1. sz.

a nyilvánosság előtt s csak olyankor volt oly hideg, mikor meggyőződésének igazait védte, s akkor volt kíméletlen, mikor az őt méltatlanúl ért sérelmeket kellett megtorolnia. Idegenek társaságában hallgatag, szinte zárkozott volt; de annál jobban fölmelegedett barátai körében s bizalmas társaságokban: Bártfayéknál és Fáy Andráséknál, kiknek vendégszerető házánál s az utóbbinak fóti szőllejében felejthetetlen emlékű órákat töltött.[1] Toldy, ki őt gyermek-ifjú kora óta ismerte, szinte rajongó szeretettel csüggött rajta, s e szeretetet maga is hasonlóval viszonozta, bár — mint láttuk — véleményét vele szemben is mindig kimondotta. Kisfaludy Károly valamennyi ifjú barátja közt megkülönböztette őt, Vörösmarty «tiszta arany»-nak nevezte, Stettner, Thaly, Szemere Miklós hasonlókép nemcsak tisztelettel, de ragaszkodó szeretettel övezik, s hozzájuk írt levelei bizonyítják, mily őszinte, igaz barátsággal viseltetett ő is hozzájuk. S a kiben tehetséget látott, ha kezdő volt is, mennyi jóindulattal támogatta, nemcsak jótanácscsal és útmutatással, hanem némelyiket anyagilag is.[2]

A kit Széchenyi már írói pályája kezdetén annyira megkülönböztetett, a kit utóbb Fáy András, Wesselényi Miklós, Kossuth és Deák barátságukra méltattak, bizonyára nemcsak tehetségeivel, hanem mindenek fölött egyéni jellemével szolgált rá arra. Munkái VI-ik kötetében van Bajzának egy nejéhez intézett levele,[3] mely bepillantást enged a ridegnek tartott kritikus családi-érzelmeibe. Mennyi

[1] L. Bajza lev. Fáyhoz VI. köt. és Badics F. *Fáy András életrajzát* 1890. XI. fejezet.

[2] Mint pl. Petőfit, kinek — pozsonyi szorúlt napjaiban (1843.) — egy kis összeget gyűjtött rokonsága körében. (L. Toldyhoz írt 114. sz. levelét.) Horváth Mihálynak nevelői állást szerez (l. ennek lev. Bajzához a Nemz. Muz. kézirattárában) s nem rajta múlt, hogy Csató a színház-költői állást meg nem kapta.

[3] 1839. aug. 25-ről, midőn neje elsőszülött lánykájával szülei házánál Csepen mulatott.

gyöngédség, mily aggodalmas gond nyilatkozik abban neje s kisded gyermeke iránt; s mindez csak fokozódik iránting a következő években, midőn gyermekei szaporodtával gyenge szervezetű neje sokat betegeskedik, egyetlen fia pedig utóbb gyógyíthatatlan lábbajban szenved.[1]

Nejéhez írt föntebbi levele élénk világot vet Bajza munkakedvére is. Míg neje Csepen mulat, ő a színházi *Szózat*on dolgozik. «Nem képzeled, mi sok gyönyörűséget ad nekem annak tudása, hogy munkás vagyok és munkámban folyvást haladok. Ha dolog nem volna a világon, én meg únnék élni. Mi boldogtalanok a henyék! Sokszor jut eszembe, midőn estve lefekszem oly nap után, melyben szorgalmas voltam. Leginkább azért szerettem volna nagy úrrá lenni, hogy háborítás nélkül és kedvem szerint való munkákon dolgozhattam volna mindig.»

Mily gyönyörű tükre ez a munkás ember lelkének! Azt az óhajtott függetlenséget soha sem érte el; de ez a vágy mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy a fáradságos szerkesztői munkát olyannal váltsa fel, mely kora ifjuságától fogva kedvelt tanulmánya volt. Mint az Akadémia történeti osztályának tagja legfeljebb mások munkáit bírálta, s ellenfelei, erről nem tudván, a vitatkozások folyamán nem egyszer nyilvánosan szemére vetették, hogy a történeti ágban nem dolgozik. Szerkesztői, majd színházigazgatói temérdek dolga közepett bizonyára ideje sem volt rá. De midőn ezek gondjától végleg megszabadúlt: kifáradva is szinte mohó kedvvel tért vissza kedves studiumához: félbenmaradt történeti munkái befejezéséhez s újabb tervek megvalósításához.

Így készültek egymás után: *Catilina összeesküvése* (1843.) és *Eudoxia császárné,* melyet a Kisfaludy-társaságban (1844. jún. 15.) mutatott be, s *A Telekiek tudományos halása,*[2] melyet az akadémiai könyvtár megnyitó ünne-

[1] L. a Toldyhoz, Stettnerhez, Fáyhoz és Zsiga Pálhoz írt leveleket a VI. kötetben.

[2] Az első később *Világtörténet*ében, a 2-ik az *Aradi Vészlapok*-

pélyén (1844. decz. 23.) s közkivánatra annak közgyűlésén is fölolvasott. Valamennyi a források szemmel-tartásával készült eredeti dolgozat ugyan, de irodalmi becsök nem új adatok feltárásában (a legutóbbiban az is), hanem az anyag művészi elrendezésében, a közállapotok és egyének plastikus jellemzésében, s az előadás nemes emelkedettségében van. Bajza munkái e tekintetben nemcsak haladást jelentenek akkori szegény történeti irodalmunkban, hanem egyenesen példákúl szolgáltak. Szellemökkel pedig a szabadelvű eszmék hirdetői lettek.

Ez utóbbi törekvésének sokszor szárnyát szegte ugyan a censura, de átdolgozott vagy fordított munkáiban is talált alkalmat azok elhintésére. Már a *Lord Chatam* (1830) jellemzésébe sikerül «egy-két szabad ideát» becsusztatnia, de a mit a vélemény-szabadságról mondott, azt már törülte a censor.[1] Még több alkalma volt ilyen eszmék hirdetésére *Az emberi mivelődés történetei* czímű két kötetes munkájában, melyet Kolb munkája után szabadon dolgozott.[2] «Alig hinnéd — írja báró Wesselényi Miklósnak[3] — mily sok szerencsével csúszott át a censurán, s mily sok jó politikai eszmét foglal magában. Ezért van oly jó kelete és ezért zúdult fel a fekete sereg.»

Ez a munkája, továbbá *Az angol forradalom története Dahlmanntól*, első köteteit teszi a *Történeti Könyvtár* czím alatt közrebocsátott «jeles történeti, életrajzi, ország- és népismertető munkák gyűjteményé»-nek, melyeket az

ban (1844.) és a Kisfaludy-társ. *Évlapjai*ban (1846. VI.), a 3-ik a M. Tud. Társ. *Évkönyvei*ben (1846. VII.) jelent meg.

[1] L. idézve VI. köt. Toldyhoz írt 104. sz. levelében.

[2] Kolb Fridrik: «Geschichte der Menschheit und der Cultur. Pforzheim, 1843.» «Hogy a fordításon az eredetinek czíme és szerzőjének neve kitéve nincs, annak oly akadály (t. i. a censura tilalma) szegült ellene, melyet elhárítani nem volt hatalmamban» — írja Pillitz D. némely kifogásaira írt feleletében: *Egy kis utbaigazítás*, Budapesti Hiradó 1846. I. 580. sz.

[3] L. VI. köt. 439. lp.

ő szerkesztésében «a m. tudós társ. néhány tagja» közreműködésével, Hartleben K. A. adott ki. Két év alatt (1844—45.) mindössze hat kötet jelent meg belőle, a IV-ik Czuczor fordításában *Washington életét*[1] (Sparks Jared után) s az V—VI. Gaal fordításában *A francziaforradalom történetét* adta Mignettől.[2] A kor legjelesebb irodalmi termékei közé tartozik valamennyi, melyek némelyikét a censura Bécsben egyenesen eltiltotta, s nálunk is csak kihagyásokkal eresztette át; de így is nagyon alkalmasak voltak a forrongásban levő magyar társadalmi és politikai élet eszméinek irányítására.

Ezek sikere arra indítja kiadóját, hogy a történetkedvelő nagyobb közönség igényeiről is gondoskodjék, s e munkák megirására Bajzát szólítja fel. Bajza örömmel fogadja a vágyaival egyező bizalmas felszólítást s így indítja meg szinte egyidejűleg (1845) füzetekben két nevezetes munkáját; egyik az *Új Plutarch* vagy «minden korok és nemzetek leghiresebb férfiai és hölgyeinek arcz- és életrajza», szép aczélmetszetekkel és mindegyikhez pár lapnyi szöveggel, melynek német eredetijét «magyarázta» ; a másik a *Világtörténet* «a legrégibb időktől korunkig», I. kötet *Hajdankor.* Amaz kevesebb igénynyel, szinte sebtiben készült; de annál több gondot fordított a másodiknak irására. Előszavából[3] kitünőleg jól ismerte egy ilyen munka megirásának nehézségeit, melyeknek leküzdésére, ha eredeti forrásokból akar dolgozni, egy emberélet is kevés lett volna; de annál nagyobb becsvágygyal dolgozott a másodkézből vett anyagnak közönségünk igényeihez mért összeállításán. Vezérűl Schlossernek népszerű világtörténetét veszi, mely Kriegk átdolgozásában ép akkoriban indúlt meg majnai Frankfurtban;[4] de — jól-

[1] L. Bajza felszólítását Czuczorhoz, VI. köt. 437. lp.
[2] Erre a munkára először Stettnert szólította föl, l. VI. köt. 396. lp., hol érdekesen nyilatkozik a könyvről is.
[3] Bő kivonatban idézve l. a III. köt. jegyzeteinek elején.
[4] «F. C. Schlosser's Weltgeschichte für das deutsche Volk.

lehet helyenkint szó szerint is átír belőle egyes részeket — használja mellette Becker, Rotteck s valamennyi számottevő német történetíró munkáit. «A dolgozatok e nemében — úgymond — nem a másoktóli eltérés és különbözésben áll az eredetiség, hanem a czélszerű választásban, ügyes egybeállításban s általában a fő érdem azon szellemben alapodik, mely az egész munkát átlengi, azon okszerűségben, mely által az események hosszú sora egymásközti egybeköttetésbe hozatik.» Az egész munkában «igazságszeretet s a lehető legnagyobb részrehajlatlanság voltak a vezérei, s az összes emberiség érdeke legfőbb jelszava». Az lévén azonban meggyőződése, hogy «a történetírás azáltal, ha csupán észhez szól s az emlékezetet törekszik gazdagítani ismeretekkel, hivatását csak félszegen és egyoldalúlag teljesíti» : arra is törekedett, hogy «a mit ád, ne csak alapos, azaz történetileg igaz, hanem élénk, képzelethez és kedélyhez szóló is legyen, s az olvasót ne csak oktassa, hanem minden nemesre és nagyra lelkesítse is». B. Wesselényihez írt levelében [1] előre örvend, mily hasznos lesz e munka «a hon tisztább kedélyű embereire», mert czélja itt is «annyi szabad nézetet és elvet elhinteni az olvasó-közönségben, mennyit csak a censura engedend».

A közönség valóban igen jól fogadta a munkát; tartalmassága, élénk előadása, szabadelvű szelleme használt és gyönyörködtetett; korszerű volt és közszükséget pótolt, úgy hogy vevőinek száma elérte az ezeret, a mi akkor, komolyabb tartalmú munkánál, nagy ritkaság volt.[2] Eleinte jól fogadta a kritika is, de már a hatodik füzet után felhangzottak a kifogások, sőt korholások is. Mintha Bajza előszavát nem is olvasták volna, szemére vetették,[3]

Unter Mitwirkung des Verfassers bearbeitet von Dr. G. L. Kriegk. Frankfurt am Main.» 1844—47-ig 12 füzet.

[1] L. id. h.

[2] Bajza nyilatkozata, l. III. köt. jegyz. 389. lp.

[3] A kritikák részletes ismertetését l. III. kötet jegyz. 388—339. lp.

hogy munkája nem eredeti; párhuzamos idézetekkel bizonyították, hogy Schlosser «nem baráti vezetője, hanem zsarnok ura», kit sok helyt szó szerint követ; hogy itt-ott «egyes elszólások s az időjelzésben hibás átszámítások találhatók»; de e mellett elismerik, hogy más forrásokból is dolgozik, s egyes összefoglaló fejezetek nemcsak egészen önállók, hanem igen sikerűltek; dicsérik előadását s hasznát hibái mellett sem tagadhatják. Bajza felelni készűlt, czáfolatában megelégedve azzal az örömmel, hogy úttörő munkája barátokat s olvasókat szerzett a történettudománynak; de csak akkor nyilatkozik, midőn 1848. őszén «több» állítólagos előfizető nyilvános kérdést intéz hozzá félbenhagyott munkáinak folytatása iránt.

Ugyanis mindkét vállalat füzetekben jelent meg, de 1848-ban mindkettő elakadt: a *Plutarch*ból eddig nyolcz füzet (az I. kötet teljesen s a II-ból 2 füzet), a *Világtörténet*ből pedig pár ív híjján, mely már ki volt nyomtatva, a *Hajdankor* (az egész I. kötet) jelent meg, de ez csak első része volt a tervbe vett nagy munkának. Az elakadás legközelebbi oka anyagi kérdés volt. A *Történeti könyvtár*nál Hartleben hat pengő forintot fizetett a fordítóknak egy nyomtatott ívért;[1] Bajza mint szerkesztő néhány forinttal még mindenesetre többet kapott. A *Világtörténet* írásáért 25 forintban szerződtek ívenkint, a mi akkor szokatlanúl nagy összeg volt tiszteletdíjnak, de mégis nagyon kevés munkadíjnak. Bajza ugyanis az első kötetért, mely 58½ ívre terjed, kerekszámban ezerötszáz forintot kapott, de teljes két évig dolgozott rajta.[2] Az ívek t. i. oly nagyok, hogy — mint maga mondja — «folytonos munka mellett sem képes havonkint három ívnél többet elkészíteni», s így a munka lassan haladt. Ehhez járult, hogy időközben eltörűlték a szabadszólást oly sokáig nyügöző censurát, s így a *Világtörténet*nek

[1] L. Bajza leveleit Czuczorhoz és Stettnerhez VI. köt. id. h.
[2] L. Bajza levelét kiadójához III. köt. jegyz. 391. lp.

már elkezdett íveit is újra kivánta dolgozni. Erre a munkára azonban egyrészt akkori nagy elfoglaltsága miatt rá sem ért, másrészt a nyilatkozat idején (1848 szept. 12.)[1] már oly zavaros világot éltünk, hogy abban sem nyugodtan dolgozni, sem olvasni nem lehetett. Kedvezőbb és nyugalmasabb időre kellett tehát halasztani a folytatást; de az az idő többé nem érkezett vissza.

Bajza, a ki már az 1825-iki országgyűlésen Széchenyiért rajongott, s a ki Kisfaludy Károly baráti körével együtt legelőször csatlakozott a megújhodást, a reformokat hirdető nemes gróf elveihez: egész életében a szabadelvű eszmék híve volt s azokat hirdette munkáiban is, kivált a 40-es évek jobb jövőt igérő napjaiban. Míg az előbbi évtizedben a múlt nagy képein merengve, s a vigasztalan jelen rablánczain nyögve, a népek Istenéhez «egy reménysugárért» tud csak fohászkodni, hogy hazafiúi fájdalmát a hit balzsamával vigasztalja: az 1843/4-iki országgyűlés után felmagasztosúlva áldja a jó királyt (*A királyra,* 1844.), ki «ősi nyelvünk fényre emelé» s «felvirasztott a magyarra boldogabb jövőt». *Honfidal* (1845.) és *Ébresztő* (1845.) czímű költeményeiben munkára serkenti a hazafiakat, hogy szeressék a vérrel áztatott földet, becsüljék meg mindazt, a mi magyar, s ha törvény és erény, hit és szilárd akarat irányítják tetteink, hazánknak föl kell virúlnia! De alig indúl meg a társadalmi és politikai reformmunka: aggodalommal tölti el az ifjú bölcsek vásári zaja, az «országos zűrzavar»,

Hol mindenik kormányzó és vezér
Hol senki nem hallgat, mind szónokol.

A hazafias szellemű ellenzék már az 1839/40-ik országgyűlés után várta, hogy a vezetők a legközelebbi teendőkre nézve megegyeznek s kiosztják az előkészítő szerepeket. De ez nem történt meg. Széchenyi, hogy anyagi

[1] Megjelent a Kossuth Hirlapja 1848. 63. számában.

vállalatainak sikerét ne koczkáztassa, elzárkozott terveivel, Wesselényi előbb pöre, utóbb betegsége miatt félrevonúlt, Deák nem látta még elérkezettnek az időt mozgalom indítására. Így aztán 1841-ben Kossuth vette kezébe az izgatást a *Pesti Hirlap* megindításával, olyan irányban, mely a Széchenyi által hirdetett boldogabb jövő kivivására rövidebb utat választva, mindenekelőtt a politikai szabadság kivivását sürgette.[1] Széchenyi megrettent az izgatás vészes következményeitől, de aggodalmát még oly mérsékelt emberek is túlzottnak tartották, mint Fáy és Vörösmarty. A korszerű reformok sürgetése azonban tömöríti a maradiakat is, s csakhamar két táborra oszlik a közvélemény. A haladás emberei addig is, míg a politikai téren tehetnek valamit, a szorosabb egyesülésben keresnek erőt: a *Pesti Kör*, s a társadalmi tevékenységben munkakört: az *Iparegyesület* (1841.) s utóbb a *Védegylet* (1844.) alapítása által. Néhány fiatal politikus azonban, a nyugot-európai népek alkotmányát tanulmányozva, a felelős kormányrendszert s a népképviseleti országgyűlést kezdi hirdetni a Kossuthtól átvett Pesti Hirlapban. Pártjuk ugyan egyelőre még kevés, de ez is bomlasztja az ellenzék egységét, melynek egyetértésére pedig annál nagyobb volna a szükség, mert az 1843/44-iki országgyűlésen már a kormány sem idegenkedik a reformoktól. Széchenyi azonban most sem lép ki zárkozottságából, sőt az országgyűlés eloszlása után maga is Deákra gondol, mint a ki a régi alkotmány szabadelvű védelmével már a két előbbi országgyülésen nagy népszerűséget szerzett s mindenekfölött a mérséklet

[1] Kossuth Széchenyi *Kelet Népére* felelvén, úgy állítja fel az akkori közvéleményt, hogy Széchenyi «közvagyonosság útján akart vezetni közszabadságra, Wesselényi pedig közszabadság útján vagyonosságra». (Felelet gróf Sz. I.-nak, 1841. 24. lp.) Kossuth Wesselényi politikáját követve az új ellenzék elveűl azt hirdette, hogy «nemzetünk anyagi jólétét akarjuk igen is, de nem minden áron». Mindezekről s az akkori pártviszonyokról l. bővebben Badics: *Fáy A. életrajza.* I. h. VI. és VIII. fejezet.

embere volt. «Deák lesz a mi vezérünk, a mi centrumunk. Félre minden irigységgel, hazámfiai! Adjuk neki az elsőbbséget» — írja naplójában.[1]

Valóban ekkor Deák felé fordúl az egész ország higgadt ellenzéki közvéleménye, s főkép az athenæumi baráti kör, mely egyéni jellemét is közelről tanulta ismerni. E közvélemény hangját halljuk Bajza *Deák Ferenczhez* (1845.) intézett hazafias költeményében is. Csak egy ember van — úgymond — kinek szavát ezren lesik mint jósigét, ki szavával és tetteivel irányt szabhat ezrek mozgalminak: ki erényeivel Róma fénykorára emlékeztet, — «szívnek s elvnek férfia», bölcs és erős:

Enyelgő és derült vidám körökben,
Szelíd és engedékeny mindenütt,
De ott hajthatlanúl kemény, hol ügy
Mellett elszánt csatára kelni kell;
Erős legyőzni észszel szenvedélyt,
S azon kevés jelesbek egyike,
Kik fény s tömjénnel nem kábíthatók...
  Légy idvez (így folytatja), vedd baráti jobbomat,
A mely hizelgést írni nem tanult,
De nem remegni is, ha írni kelle,
Mit a meggyőződés igaznak ismert,
Bár mennyit tett koczkára a betű...

Deákról szól, de magát is kitünően jellemezi e sorokban.

Nem kevésbbé fontos és hatásos Bajzának az az ébresztő szózata, melyet *Nemzetiség és nyelv* czímen az Akadémiában adott elő (1846.). Egyike legjobb dolgozatainak, mely eszméinek komolyságával meggyőz, szónoki lendületével magával ragad. A nemzeti sajátságok és nyelv veszedelmét az idegen uralomban és idegen nyelvek divatában látja. «A szabad függetlenség nem a legfőbb czél ugyan, mire törekedni kell, hanem a legszükségesebb eszköz, mi

[1] Gróf Széchenyi István *Naplói.* Összeállította Zichy Antal. Budapest, 1884. 395—96. lp.

nélkül a nép, mint nép, semmi üdvös czélját nem érheti el.» Majd szomorú képét festvén a nevelés s divat kártékony hatásának, főleg a német nyelv elterjedése miatt, szemére veti kortársainak: «Magunk vagyunk okai elsülyedésünknek s magunk lehetünk csak visszaállítói a nemzet újjászületésének ... Azért, Istenért, ébredjünk fel valahára...!»[1]

Az egyetértő cselekvés annyival sürgősebb volt, mert a kormány is szervezni kezdte pártját. Ezt látva, a centralisták elhatározták, hogy egyelőre felhagynak a központosítás elveinek hirdetésével, az ellenzék más árnyalatai is inkább az összekötő, mint a szétválasztó eszközöket keresték, s e hazafias buzgólkodásnak sikerült az egyetértést, mely a *Nemzeti Kör*nek a *Pesti Kör*ből való kiválása által felbomlott, a kettőnek *Ellenzéki Kör* czímen egyesítésével (1846.) újra helyreállítania. Deák pedig közvetítő ügyességével olyan ellenzéki programmot készített az 1846. évi júniusi gyűlésen, hogy azzal minden pártot kielégített, mert mindegyik megtalálta benne a maga óhaját.

Bajza, a mennyire ideje engedte, szintén tevékeny részt vett az ellenzék munkájában. Ő rá bízta az egyesült kör egy politikai almanachnak szerkesztését is, s Bajza a bizalomnak kitünően megfelelt. Politikusok és szépírók munkáiból oly becses anyagot gyűjtött össze, hogy a kötet, mely *Ellenőr* czím alatt 1847. végén jelent meg, a forradalom előtt kiadott e fajta munkák közül mind változatos és korszerű tartalmánál,[2] mind szabad szelleménél fogva

[1] L. IV. köt. 213. és 231. lp.

[2] Fáy *A magyar ellenzékről*, Szemere Bertalan *Az esküdtszékekről* és *A halálbüntetésről*, Szalay László a *Vallásügyről*, Irinyi a *Sajtótörvényről*, Lukács Móricz *Az egyesületi jogról*, Hunfalvi Pál *Országgazdászati kérdésekről*, Benyiczky *Magyarország pénzviszonyairól*, Kossuth *Az adóról*, Vajda a *Vegyes házasságról* értekeznek, mások történeti visszapillantásokat adnak, Vörösmarty, Petőfi, Vachott S. és Garay hazafias költeményeket írnak bele.

magasan kiemelkedik, s az utolsó rendi országgyűlés megnyitásakor jelenvén meg, kitünő szolgálatot tett az ellenzéki szellem erősödésére és a teendők körül való tájékoztatás ügyében is. Érdekességét növelte az a körülmény, hogy a censura elkerülésével, külföldön jelent meg.[1] Itt s csak így jelenhetett meg nemcsak Bajzának föntebb említett czikke a *Nemzetiség és nyelv* kérdéséről, hanem a közlemények legnagyobb része is, bár ő maga joggal hiszi, hogy «igen határozott hang uralkodik ugyan a kötetben, de semmi törvényellenes nem».[2]

Mire e könyv megjelent, Bajzának ugyancsak az ellenzék legkitünőbb férfiainak kértére más áldozatot is kellett hoznia, a mi újra elvonta történetírói működésétől. A nemzeti színházat az országos színügyi választmány 1843-ban Bartay Endrének adta bérbe, ki rövid idő alatt eladdig szokatlan virágzásra emelte a színházat azzal, hogy egymás után korszerű új magyar darabokat (*Tisztújítás, Szökött katona, Országgyűlési szállás*) adatott, külföldi művészek vendégszerepeltetésével gyönyörködtette az opera és ballet kedvelőit stb. Mindezzel nagy jövedelmeket szerzett ugyan, de pazar bőkezűsége mégis azt eredményezték, hogy két év múlva anyagi veszteséggel kellett az igazgatástól megválnia.

Ekkor az országos választmány elnöke: gróf Ráday Gedeon vette át az igazgatást, s a színház anyagi ügyeit sikerült is rendbe hoznia. Az administrativ ügyek körül azonban mind nagyobb befolyást engedett egyes szinészeknek (különösen Fáncsynak) s megkezdődtek az ármányok, súrlódások és utóbb már a hirlapi panaszok a drámabiráló-választmány működése, majd egyes színészek elnyomása stb. ügyében. Kovács Pálnak *Obsitos* czímű

[1] Előszavát, mely akkori társadalmi és irodalmi viszonyainkra egyaránt jellemző, egész terjedelmében idézve l. a VI. k. jegyz. 573—74. lp.
[2] Bajza lev. Fáyhoz. VI. köt. 435. lp.

népszínművét például 1845-ben a választmány szótöbbséggel megjutalmazta, de a darab megbukott. Ezért aztán nemcsak a szerzőt, hanem a bírálókat is szidták, sőt Rádayt sem kímélték meg a támadásoktól. Bajza, ki tagja volt a biráló-választmánynak és sokaknál jobban ismerte a színi viszonyokat: *Nemzeti színházunk ügyében*[1] czím alatt felelt a vádakra, higgadtan vitatva, mily méltatlan dolog a színműírók és bírálók irányában hangoztatott túlzott követelés, s másrészt mily igazságtalan és káros következményű minden csekélységért az igazgatónak s ez esetben annak a köztiszteletű férfiúnak nevét belekeverni, ki eddig oly önzetlen buzgósággal fáradozott, s kinek az ügy élén való megtartása oly nagy érdeke a színháznak. És hozzátehetjük: az ellenzéknek, melyhez a nemes gróf is tartozott. Mikor a támadások továbbra is tartanak: Bajza, Batthyány Kázmér, Fáy András, Kossuth, Tóth Lőrincz, Vörösmarty egy közös hirlapi nyilatkozatban[2] figyelmeztetik a hírlapírókat a túlzások káros következményeire.

A nyilatkozatnak annyi hatása lett csak, hogy ezentúl a gróf nevét bizonyos kímélettel vonták bele a közleményekbe; de mivel a bajok egyre szaporodtak, a nyilvánosság őrei mind élesebb czikkekben korholták az igazgatás rendszerét: az Életképek-, Honderű- és Pesti Hirlapban, s egyfelől a biráló-választmány eltörlése után egy dramaturgnak, másfelől egy felelős fő- vagy aligazgatónak kinevezését sürgették. A föntebbiekkel együtt 44-en egy újabb bizalmi nyilatkozattal kivánták a támadások élét tompítani, de magok sem tagadhatták, hogy vannak bajok. S ezek rendezése annyival sürgősebb volt, mert a nagy német színház leégése (1847 febr. 3.) után a fővárosi közönség egészen a Nemzeti Színház látogatására volt utalva, az országos főfelügyelőnek pedig az őszszel az országgyűlésre kellett mennie.

[1] L. az V. köt. és a jegyz. 395—96. lp.

[2] Az akkori színházi viszonyok és polemiák részletes rajzát l. u. o. 396—400. lp.

Ilyen nehéz körülmények között fordúlt a közbizalom ismét Bajza felé. Hiába mentegetőzik, hogy sem ideje, sem kedve nincs hozzá, s nem feledhette el az első igazgatás keserűségeit sem: Ráday bizalma és Széchenyi, Wesselényi, Kossuth sürgetése elől nem térhetett ki; hazafias tartozást kivántak tőle, ő tehát elvállalta az aligazgatói állást, de csak az 1847 okt. 1-től husvétig terjedő fél esztendőre, míg a főigazgató gróf távol lenni kénytelen. Midőn ezt egy hirlapi nyilatkozatban[1] közzéteszi, egyszersmind előre kijelenti, hogy e rövid idő alatt a közönség ne várjon tőle reformokat, mert ha ilyeneknek szükségét látná is, a színházi év második felében s ideiglenes helyzetében arra nem vállalkozhatnék; de igéri, hogy hivatalát — ha kedve ellenére vállalta is el — buzgón fogja viselni, s «szorgalom, pontosság, rendtartás és szilárd jóakarat minden hasznosra és czélszerűre» nem fog hiányzani működésében.

Bajza elhatározását még az ellenpárti Honderü is bizalommal fogadta; de alig volt még ideje a tíz év óta megváltozott viszonyok tanulmányozására, hat heti működése után ugyanaz a lap már gúnyosan emlegette, hogy Bajza még «mindeddig javítólag és irányadólag fel nem lépett», s több kifogást tett a játékrend ellen is. Bajza, hogy a közönséget kártékony félrevezetésektől megóvja, hamarosan ráczáfolt a Honderű felületes és alaptalan észrevételeire,[2] s megigérte, hogy a sajtó hivatása iránt való tiszteletből s a színház érdekében máskor is figyelemmel fogja kisérni a hirlapok megjegyzéseit. Az országgyűlés megnyiltával azonban, majd a nemsokára bekövetkezett politikai zavarok idején a közfigyelem egész érdeklődésével a napi politika felé fordúlt, s belevonta a színházat is, midőn az 1848. márcziusi tüntetések ott nyertek

[1] L. V. köt. és hozzáfűzött jegyz.
[2] L. V. köt. *Tájékozások a Nemzeti Színház ügyében* és jegyz. 400. lp.

befejezést. Bajza pár hónap múlva Erdélyi Jánosnak adja át az igazgatói hivatalt s maga azontúl a politikában végez nehéz hazafias szolgálatot.

VIII.

A minek nyűgét Bajza két évtizeden át annyiszor érezte: a gondolat- és szólásszabadság bilincseit összetörte a márcziusi ifjuság, midőn 1848. márczius 15-én tényleg felszabadította a sajtót. A helytartótanács másnap mindjárt ülést tartott s tudtára adta a városi tanácsnak, hogy a törvényes intézkedések megtételéig milyen szabályok állíttassanak fel a sajtó ellenőrzésére, s egyben ideiglenes bizottságot nevezett ki a sajtó útján elkövethető visszaélések és kihágások megbírálása végett. A 25 tagú bizottságban, a legjelesebb hazafiak, írók és néhány szabadelvű polgár társaságában, *Bajza* nevével is találkozunk;[1] dolguk azonban nem akadt, mert pár hét múlva szentesített törvények intézkedtek a sajtószabadság ügyében, s a legtiszteltebb nevű hazafiak mint felelős kormány kezébe volt letéve a törvényes hatalom.

Örömben úszott az egész ország; a miért a felvilágosultság és haladás emberei irodalmi, társadalmi és politikai téren évtizedeken át küzdöttek, azok az eszmék a politikai újjászületés tényével nagyrészt megvalósúltak, vagy a közeli valósulás reményével kecsegtettek. De a közöröm nagyon rövid ideig tartott. Még össze sem ült az első népképviseleti országgyűlés, a változásokkal elégedetlen udvari politika fejünkre lázította a hazában lakó nemzetiségeket, s a kormánynak nem a szükséges reformokra, hanem a haza még sürgősebb védelmére kellett minden gondját fordítania. «Isten a szabadság égi malasztját csak nehéz munkának adja bérül. Legyünk készen a küzdelemre!» — ezzel a szózattal nyitja meg Kossuth júl. 1-én a saját hír-

[1] Felsorolva a Honderü 1848. I. 12. számában.

lapját: *Alföldi lázadás* cz. vezérczikkében. A 2. számban ugyanő *Az illyr pártütésről,* a tárcza az új franczia köztársaságról, a 3-ik szám a nemzetiségi világmozgalmakról, s Ausztriához való viszonyunkról, az 5-ik a magyar korona országainak államjogi és monarchiai állásáról, szól; — már szervezkednek az első honvédezredek, fegyverzajtól hangzik az egész ország.

E lázas mozgalomnak kezdettől fogva hű tükre az a hírlap, melyet Kossuth megbizásából 1848. júl. 1-től deczember utolsó napjáig Bajza szerkesztett, s a mely nevével is jelezte, hogy az ő közlönye. Ez a *Kossuth Hirlapja* czímű politikai napilap, mely háromhasábos folioíven jelent meg, rendesen négy, országgyűlési közleményekkel sokszor hat oldalon.

Mivel a lap a népszerű politikai vezér nevét viselte czímében, s mindjárt az első számokban több czikket is közölt benne: a közvélemény hajlandó volt szerkesztőnek is őt tartani, bár erre országos gondjainál fogva ideje sem lehetett. Bajza tehát a 15. számban (júl. 17-én) «félreértések elhárítása végett» kijelenti, hogy «Kossuth Lajos minister *tulajdonosa* ugyan a lapnak, de nem egyszersmind szerkesztője, következőleg annak sem egész tartalmáért, sem egyes czikkeiért, melyek felől neki *előleges* tudomása nincs is, semmi tekintetben nem felelős . . . Ő saját lapját organumáúl használhatja, általa szól a nagyközönséghez, valahányszor azt szükségesnek látja, de a lap egész felelőssége őt (Bajzát) illeti».

S e felelősség tudatában Bajza roppant gonddal szerkesztette a lapot; azonfelül, hogy a hazai állapotokról, országgyűlési és hatósági életről s a nemzetiségi lázongásokról kimerítő és megbízható közleményeket hozott, állandó figyelemmel kisérte a külföldi fejleményeket, változatos és élénk hírrovatot tartott, s eleinte még tárczákat is közölt. Ez utóbbi rovat szerkesztését Toldyra bízta;[1] de

[1] L. a Toldyhoz írt 124—128. sz. leveleket.

ilyen izgalmas időkben nehéz volt olyan tárgyról írni, mely a vonalon alul is érdekelje az olvasót; egy ideig ott is politikai vonatkozású czikkekkel találkozunk, utóbb ezek is elmaradnak; egyre jobban bonyolódnak a dolgok. Szeptember elején már lemond a kormány, Kossuth maga beáll lapja főmunkatársának, csak pár napi pihenést kér, hogy «roncsolt erejét kissé összeszedje».[1] De már öt nap múlva vezérczikket ír, melyben fegyverre szólítja a magyart; majd lemondása történetét s a kamarilla cselszövényeit mondja el, aztán felszólítja a nemzetet honvédelmi egyesületek alakítására, 22-én a magyar katonákhoz, 24-én a néphez intéz forradalmi szózatot. Majd mint a honvédelmi bizottmány elnöke lázas buzgalommal szervezi a fegyveres ellenállást . . . Az egész ország szeme Kossuthon függ, remélni csak általa, az ő törhetetlen hite útján tud. S a hova élő szava el nem hat, lapja viszi meg szavát, akaratát, viszont oda viszik meg hírét a hazában történteknek.

Mindezek folytonos lázas munkában tartották Bajzát: «ideje önfeláldozás közt és dicsőség nélkül folyt el»;[2] nemcsak félbenhagyott munkáin nem dolgozhatott, de annyira elfoglalta a szerkesztés fárasztó munkája, hogy lapjába sem írhatott egyebet néhány, saját személyével kapcsolatos, polemikus czikknél.[3] De annál éberebb figyelemmel őrködött, hogy minden czikk a szabadelvűség s hazafiúi hűség kifejezője legyen; az ellenkezőt pedig legalább egy-egy jegyzettel bélyegezte meg. Igy tett Szeberényi Lajosnak a Nemzeti Ujság szerkesztőjével, a hírhedt Illucz Oláh Jánossal folyt vitájában, s midőn ez élesen felelt, Bajza elveire, verseire, történetírói működésére s lapjának szerkesztésére néhány gúnyos megjegyzést tévén: Bajza

[1] «Értesítés e lapok olvasóihoz». Koss. Hirl. 65. sz. 1848. szept. 14-ikén.
[2] Toldy: Bajza életrajzában. M. Költők Élete II.
[3] A Világtörténet és Uj Plutarch ügyében kiadott nyilatkozatát l. feljebb.

kijelenti, hogy pirúlna maga előtt, ha politikai múltját s jelenét olyan emberek előtt mint I. O. J. védenie kellene. «Engem — úgymond — és gondolkodásomat évek óta ismer a közönség, s tudja, hogy a legszabadabb elvek iránti hűségben soha nem ingadoztam, s most is nem volnék e lapok szerkesztője, ha Kossuthot a jelen időkben a legszabadabb elvűek és legtisztább hazafiak egyikének nem tartanám». Aztán leleplezi Illucz Oláh J. múltját a márcziusi napok előtt, midőn pecsovics társaival együtt «magasztalta és védte azokat, kiket a jelen idő árulóknak, hitszegőknek és esküszegőknek bizonyított be; gyalázói voltak mindennek, miket ma dicsér» stb.[1]

Bajza 1848. deczember második felében írja ezeket; szavaiból nemcsak a maga sérelmének megtorlása, hanem a hazafias elkeseredés szól. Windischgrätz már közeledett az osztrák seregekkel; az általános elkeseredés csak növeli az elszántságot: ennek a hangulatnak ad kifejezést a decz. 21-iki számban Czuczor *Riadó* cz. költeménye,[2] melyért utóbb annyit kellett a költőnek szenvednie.

1848. decz. 31-én jelenik meg a lap utolsó száma. Ebben Kossuth még örömmel jelenti, hogy Bem Deés elfoglalása és az apahidi győzelem után hirtelen Kolozsvár alatt termett s azt is elfoglalta. Az országgyűlés 30-ikán még folyó ügyekről tanácskozott s azokat készült folytatni másnap is. Senki sem gondolta, mit hoz a következő nap hajnala.

Mire az utolsó szám megjelent, megérkezett Perczel móri csatavesztésének híre; az út tehát nyitva állt Windischgrätz előtt — a főváros elfoglalására. Az országgyűlés két háza azonnal összeül s zárt ülésén elfogadja Kossuthnak azt az indítványát, hogy az országgyűlés a kormánynyal együtt Debreczenbe tegye át székhelyét; az esti ülésen pedig Batthyánynak azt az indítványát, hogy az ország-

[1] Kossuth Hirlapja 1848. 143. (decz. 14.) 146. L. 149. és 152. sz. (decz. 24.)
[2] U. o. 149. sz.

gyűlés békét vagy legalább fegyverszünetet kérő követséget küldjön Windischgrätzhez.

Senki sem hitt ennek sikerében, de azért maga Kossuth sem ellenezte. A közben a kormány, a képviselők s a lakosság útra készűlnek. Január 1-én nagy költözködés képét mutatja a főváros; mentik az ország vagyonát, s a maguk életét, dermesztő hidegben Szolnok és Debreczen felé...

E napokban úgy látszott, hogy immár mindennek vége: a nemzeti ügy elbukott. S midőn 1849. jan. 4-én Windischgrätz bevonúlt Pestre, csakugyan úgy viselte magát: börtönöztet, akasztat, s hűségesküt vesz az újan kinevezett tisztviselőktől.

A menekülők közt volt Bajza is. Innét kezdve élete egy nagy kalvária, melynek egyes állomásain csupa fájdalom és szenvedés vár reá. Előbb családjával együtt Oroszíba költözött, de midőn az osztrák seregek Gyöngyöst is megszállották, beljebb vonúlt a Mátrába, melynek Heves- és Nógrádban elnyúló hegyei közt rejtőzött.[1]

De a téli hadjárat megfordította fegyvereink szerencséjét s márczius végén a császári seregek kénytelenek voltak visszahuzódni. Ekkor Bajza Debreczenbe megy, a hol Kossuth hivatallal kínálja meg, de ő nem fogadja el. A honvédség dicső tettein függ szeme (*«Szolnok mellett»*) s alig várja, hogy visszatérhessen a fővárosba. Jenő fia a téli bujdosásban erősen áthűlt és súlyos lábbajba esett, őt kellett orvosoltatnia s azért már május elején visszatért Pestre.

Buda visszafoglalása után a kormány is áttette székhelyét a fővárosba, s miután Vukovics Sebő megalkotta a vésztörvényszéket, ennek elnökségét, Szemere Bertalan pedig a Nemzeti Színház igazgatóságát ajánlotta föl Bajzának; ő azonban egyiket sem fogadta el, s csak az utóbbinak rendezését igérte meg. De Kossuth mégis talált

[1] Innét kezdve, a hol nem idézek, Bajza életadatait abból a jegyzetből merítem, melyet Toldy — úgy látszik — Bajzáné elbeszélése után írt össze, s Bajza életrajzában maga is szinte szó szerint követ. L. Akad. Kézirattár, Toldy hagyatéka.

számára elfogadható hivatalt. Kubinyi Ágostont, a Nemzeti Muzeum igazgatóját, mivel meghódolt Windischgrätznek, elmozdította hivatalától, s Kossuth sürgetésére Bajza ezt elfogadta; de már nem vehette át. Időközben megkisértette a hírlapalapítást s július 1-én megindította a *Futár* czímű politikai napilapot, de ennek is csak egyetlen száma jelenhetett meg.[1]

A szabadságharcz ügye rohamosan közeledett vége felé. A vezetők torzsalkodása, az orosz seregek közeledése előre vetette a közeli veszedelem árnyékát. Július 1-én Görgei arról értesítette komáromi táborából a kormányt, hogy egy óráig sem képes a fővárost megvédeni. A július 2-ra összehívott országgyűlésnek tehát bejelentette Kossuth, hogy a kormány Szegedre teszi át székhelyét s maga még az nap megindúlt Czegléd felé: végső erőfeszítésre buzdítani a népet. Bajza Vörösmartyval együtt (családjuk hátrahagyásával) szintén útnak indúlt előbb Szentes és Szegedre, s követte utóbb a kormányt Aradra is.

Itt érte a világosi katastropha híre. *Kossuth Hirlapjának* szerkesztésével olyan nagy szolgálatot tett a forradalmi kormánynak s olyan híve volt magának Kossuthnak, hogy a császári kormány boszúját sehogy sem kerűlhette volna el. Vörösmartyval tehát előbb Nagyváradra s innen tovább Szathmármegyébe menekűlt. Egész szeptember havában Nagy-Károlyban gr. Károlyi György gazdatisztjei rejtegették őket. Azonban fölfedeztetéstől tartva tovább mentek Fegyvernekre, hol Orczy Antal vendégszerető házánál, majd négy hónapi bujdosás után, találkoztak nejeikkel. De itt sem maradhatott a két bujdosó. Tovább mentek s a tiszántúli tájakon, különböző nevek alatt hol egyik, hol másik birtokos tanyáján tartózkodtak. «Mindenütt vendégszerető menhelyre találtak; egyik birtokos a másikhoz küldötte őket, míg végre az üldözők

[1] Sem köz-, sem magán könyvtárainkban nem sikerült rátalálnom.

nyomaikat vesztették. Háltak a szabad ég alatt is, egy párszor erdészkunyhókba kellett rejtezniök, s talán még most is láthatni valamelyiknek ajtaján Vergilius e szavait: Nos patriam fugimus! — melyeket Vörösmarty irónnal karczolt emlékűl reá».[1] Bajza testben, lélekben megtörve visszavágyódik családjához s deczember közepén bemerészkedik Pestre is; de csak Toldyt meri értesíteni titkos megérkeztéről.[2] Szörnyű az, a mit itt lát és hall. Idegen szó, idegen nép, síri csend... A nemzet legjobbjai csatában, vagy vérpadon hullottak el; a többi börtönben sínylődik itéletét várva, vagy idegenben bujdosik hazátlanúl. Az a siralmas kép ez, melyet az *Apotheosis*ban (1834.) a lengyel szabadságharcz után e szerencsétlen országról és népről rajzolt. Ki hitte volna akkor, hogy másfél évtized múlva betű szerint ugy lesz nálunk is.[3] A vérszomjas Haynau parancsol itt, a holnapja sem biztos senkinek... Legtanácsosabb volna neki is külföldre menekűlni, de terve meghiusúl. Itthon bujdosik, rejtőzik tehát tovább is, csüggedt reményekkel. E bujdosás idején írja a *Haynau-dal, Remény-dal*[4] és a *Fohászkodás* cz. költeményeit. Amazokban a vérengző zsarnokság lángoló gyűlölete tör ki, de a 2-ikban még büszke daczczal tekint a multba, hiszi, hogy a «nép feltámadása nemsokára eljövend»:

Annyi ádáz ütközetben
  Ezrek elvérzettenek,
De azért még gyermekinkből
  Nőnek fel más ezerek;
S míg apáink ősi nyelvén
  Szól hat millió ajak:
Rajtunk a vad nemzetirtók
  Hasztalan dulonganak!

[1] Gyulai, *Vörösmarty életrajza*, 1879. 299. lp.
[2] L. VI. köt. Toldyhoz irt 129. sz. lev. 1849. decz. 12-ről.
[3] L. az *Apotheosist* alább a költemények közt.
[4] Gyűjteményemben megvan mindkettő, de éles személyi vonatkozásaik miatt az első egyáltalán nem s a 2-ik is csak kihagyásokkal volt közölhető az I. köt. *Töredékei* között.

De reményei hamar meghiusúlnak, s a 3-ikban már lelket-rázó kétségbeesés viharzik át lelkén. Mily égő fájdalom téphette a költő-hazafi keblét, midőn romba dőlve látta az oltárokat, melyeken még nem régen oly tiszta szívvel s oly szent buzgalommal áldozott! Panaszló váddal fordúl Istenhez, hogy a legszentebb ügy védelmére nem nyujtott segítő kezet; a jók elbuktak, s a gazság tombol győzelmi örömében; már-már kétség gyötri, hogy az erkölcs és erény csupa hazugság, hit és remény végkép elenyészett... Kétségbeesett fohászszal fordúl a Teremtőhöz, hogy ha nincs sujtó villáma, alkosson új világot, s belé szolgalelkű, jégkeblű embereket: «kiknek jog, szabadság őrült gondolat» — s ezek majd boldogok lesznek...

De még sem. A zsarnok hatalmát már megelégelték. 1850. februárjában egy jólelkű auditor, ki részvéttel kisérte sorsukat, már azzal biztatja nejét, hogy nemsokára bekövetkezik a fordulat.[1] Haynau bukása után csakugyan visszatérhetett. Forrongás híre hallatszik külföldről is. Kezd remélni újra. *Jóslat* (1850.) czímű költeményében megszólal már hite, hogy egy új forradalom porba sújtja a jogbitorlókat s Isten eljövend itélni, visszaadva a népek szent jogát s zengni hallunk földön-égen békehirdető imát! E reményt, az igazság győzedelmét s hitét a jobb jövőben hirdeti az utolsóban is, mely *Nyugasztaló* (1851.) czímet visel.

Ekkor már ismét Pesten van. De milyen állapotban. Nem elég a maga szenvedése, hazafiúi fájdalma: látnia kell, mint válik bénává egyetlen, széptehetségű fia is; hiába hordja fürdőre. 1850. nyarán Parádon némi javulás látszott rajta,[2] utóbb megint rosszabbodott a baj. Csüggedezve írja sógorának, midőn tőle családi örömhirt hall: «A szülőknek nagyon kétes vagyona a gyermek.

[1] Az id. jegyzet az Akadémia kéziratttárában.
[2] L. VI. köt. Toldyhoz írt 130. sz. lev.

Sokat nyomorékká tesz a betegség, sokat elvisz a halál. Annál biztosabb, minél nagyobb számmal van; csak felnevelni őket elég eszközökkel birna az ember». Egy kis lányát már eltemette, fián senki sem tud segíteni, a többiek is, maga is betegeskedik.[1]

E közben anyagi gondokkal is küzd. Hiába szólította fel Hartlebent a *Világtörténet* folytatására, ez hallani sem akar magyar vállalatról. Összeszedi tehát régi munkáit: költeményeket, prózai darabokat, s két kötetben kiadja *Összegyűjtött Munkák* czíme alatt (1851.). De ezzel is meggyűlt a baja. Az *Apotheosis* közlése miatt lefoglalták az egész kiadást, s csak nagy könyörgésre egyeztek bele, hogy azt kivágja s helyét más költeményekkel pótolja.[2] Hogy anyagi helyzetén valamennyire segítsen, szűcsi birtokrészét eladja sógorának 600 ezüst forintért.[3] Akadémiai fizetését nem kapja, de legalább némi munkát adnak neki: bírálatot ír az Ujváry-jutalomra beérkezett s *Széchenyi Pál kalocsai érsek életét* tárgyaló két pályamunkáról; majd (a kormány kivánságára) az Akadémia megbizásából lefordítja a gymnasiumi tanítás tervét *(Entwurf)*, mely munkáért utóbb 200 forintot kapott. Majd visszatér első kedves történeti olvasmányához, Liviushoz, s próbálgat belőle fordítgatni.

De nem megy a munka. A *Kossuth Hirlapjának* szerkesztése a legizgalmasabb időkben már rendkivül kimerítette; aztán következett a másfél évi bujdosás: testi sanyarúságokkal, lelki szenvedésekkel, családi bajokkal, és a hazafi bánata — reménytelen kilátásokkal. Mindez annyira megviselte a mélyen érző férfiú idegeit, hogy a feszültség kóros jelei kezdtek mutatkozni. Már az

[1] U. o. Zsiga Pálhoz: 1852. ápr. 12-ről.

[2] Id. jegyzet az Akadémia kéziratárában; így kerülnek a kötet közepére az időrendi sor megbontásával: a *Nyugasztaló* és az *Egy nőhöz* (1844.) czímzett (alkalmasint nővéréhez intézett) régibb emlékverse a 112—116. lp.

[3] L. VI. köt. Zsiga Pálhoz írt 1. sz. lev.

1851—2-iki télen gyakran jött rá dadogás, végtagjai zsibbadozni kezdtek, úgy hogy sokszor csak a házak mellett kapaszkodva bírt haza menni. Ez a zsibbadás utóbb agyát is megtámadta és 1852—3. telén már nagyon sokat szenvedett; ritkán mehetett ki, beszéde zavart főre mutatott. Ez az állapot egyre súlyosbodott, s 1853. derekán már csak romjai voltak az egykor oly erős szervezetű s fegyelmezett elméjű embernek. Az a pár sornyi levél, melyet Toldy 1853. aug. 6-án ír Fábián Gábornak, híven letükrözi a régi baráti kör, az irodalom és a haza züllött állapotát. «A régi kör — úgymond — nem létezik többé. Zádor Sopronban ítéleteket szerkeszt. Vörösmarty Nyéken gazdálkodik — úgy a hogy. Bajza — ah barátom, mely szó fejezheti ki méltó fájdalmunkat! Az öntudat immár végkép elhagyta! nem ismeri feleségét, nem gyermekeit, nem senkit, — magát sem! Emlékezete meg van semmisítve, reá csak egy jó vár — a halál.»[1]

Neje abban reménykedik, hogy a levegőváltoztatás talán jó hatással lesz reá: elviszi Csepre, s önfeláldozó gonddal ápolja, hogy valamikép javulását eszközölje, de mind hiába. Megható az a levél, melyet a családnak e szánandó helyzetében férje régi hű barátjához, Toldyhoz ír:[2] «Azt hittem, hogy ha Isten büntetésűl mérte e csapást reánk, ki fog engesztelődni, látván feláldozásunkat, erőnk, egészségünk nem kímélését; de hiába, a sors nem fárad ki üldözéseibe, mi pedig kimerűlünk erőben és lélekben. Szegény, kedves férjem; mióta itt vagyunk, nem hogy javúlna, sőt sokkal zavartabb és gyöngébb, legkisebb reményem sincs javulásához ilynemű gyógyítás alatt». Férje testvérei Egerbe hívják, egy barátnéja valami pestmegyei gyógyító emberhez ajánlja, mert már több ily beteget kigyógyított; maga legjobb szeretné Bécsbe vinni.

[1] Pest, 1853. aug. 6-ról. Közölve Irodtört. Közl. 1893. 228. lp.
[2] Csepről, 1853. aug. 4-én. Az Akadémia kéziratttárában, abban a kötetben, melyben Bajzának Toldyhoz írt levelei vannak.

De anyagi gondjai nem engedik. Mindössze 600 pengő forint jövedelme van birtokából, férje jószágából alig 100 forintja, úgy hogy gyermekei neveltetését is félben kellett hagynia. Esedezve fordúl Toldyhoz s férje más régi barátaihoz, Bártfayhoz és Szontaghhoz, hogy tanácsaikkal támogassák. «Én — így folytatja — el vagyok határozva, mindenemet feláldozni, hogy használhassak valamit. Ő megérdemli, hogy életemet is feláldozzam érte . . . Ön tudja, hogy ő is, szegény, áldozat: áldozatja az időnek és a csapásoknak, melyek bennünket értek, a nélkül, hogy okai lettünk volna szerencsétlenségünknek. Kérem Önt; ne utasítsa vissza bizalmamat, legyen ezután is oly jó barátunk, mint volt szegény kedves jó férjem egészséges korában, segítsen tanácscsal.»

Barátai el is jártak ügyében, s főkép Toldy a legőszintébb részvéttel fáradozott, hogy munkái fenmaradt példányait eladva, kiadójánál letörleszsze adósságát, a takarékpénztárnál pedig kölcsönt eszközöljön ki a gyógyítás költségeire.

A következő 1854-ik év nyarán Parádra vitték a beteget, s ez némileg nyugodtabb is lett, bár testi és lelki ereje szemlátomást fogyott. Öntudata néha visszatért, mintha csak éreztetni akarná vele a sors — szánandó állapotát, de dolgozni többé nem tudott. Toldyhoz írt levelei között van egy szelet papir,[1] melyre e sorokat jegyezte: «Tekintetes Kubinyi Ágoston urnak muzeumi és academia tiszteli tagnak szivességem jelűl». Helyesírási hibákkal, öreges, nehézkes kézzel, félig öntudatlanúl van írva. Toldy kegyeletesen jegyezte a papir szélére: «Szegény Bajzám keze april 17. 1855». — Ez év őszén Vörösmartyt is nagybetegen hozta fel családja, s néhány napra rá elhúnyt, ugyanabban a házban, hol huszonöt évvel azelőtt Kisfaludy Károly, s ennek halála napján és órájában temették el megszámlálhatatlan sokaságú résztvevő kiséreté-

[1] U. o. az id. kötet kéziratai között.

ben. Ebben a kiséretben ott volt — családja hire nélkül — a beteg Bajza is, siratta a nálánál már boldogabb rokont és barátot, s aztán — megint rosszabbúl lett.

A következő években, ha koronkint enyhült is baja, úgy hogy 1857-ben Toldy az ő tudtával és kérésére adta ki *Verseinek* újabb kiadását, — igazi s tartós javulás többé nem volt várható. Megtört alakja, elváltozott arcza azt fejezte ki, a mit egyik költeményében maga mondott:

Elhúnyt lelkem lángja, s lettem
Néptelen ház, puszta rom.
Tűnik, hamvad életem:
Isten hozzád nemzetem. *(A vezér bucsúja.)*

Utolsó éveiről ím ilyen képet rajzol szenvedéseinek tanúja:[1] «Árnyéka maga-magának járt az emberek közt; néha az akadémiai üléseket is látogatta, tárgyául a közrészvét- és a fájdalomnak; olvasgatott Goethében, régi szokásból inkább, mint tiszta öntudattal és felfogással, mert lelkének minden ereje elhagyta volt, csak a szeretet nem övéihez és barátjaihoz. Emlékezetének táblája puszta volt: rajta csak *egy* kép a multból, Kisfaludy Károlyé maradt meg, kinek neve, ha néha az övéi által kimondatott, a velőkig ható zokogásra fakasztotta. Ekkor összekulcsolt kezeivel eltakarta arczát, s akadozó panaszából csak a feletti vigasztalhatatlansága volt kivehető: a miért, a haldokló által hivatva, őt többé életben nem találta. Ily állapotban, hasonló egy nyájas, szerető, beteg gyermekhez, mely nem gondolkodik, csak álmadozik és érez, húnyt el, szinte váratlanúl, márczius 3-án 1858-ban». A gyászjelentés[2] «agyszélhüdés»-nek jelzi a hirtelen halál közvetlen okát. Temetése, tisztelőinek nagy részvétele mellett, márczius 5-én délután három órakor ment végbe

[1] Toldy, Emlékbeszédében és Bajza életrajzában. Id. h.
[2] Id. Szinnyei József gyűjteményében. Ugyanazt jegyzi be a halotti anyakönyvbe okúl a temetést végző Székács József is.

a Sebestyén-téri 2-ik számú, akkor Kovács-féle házból. Munkáinak hat kötetes s mindmáig legteljesebb gyűjteményét Toldy adta ki (1861—63.); ugyanő tartott felette emlékbeszédet is az Akadémia 1861. decz. 22-iki közülésében, az egykori bajtárs és hű barát kegyeletével jelölvén meg művei és munkálkodása érdemeit s érdeme szerint magasztalván a férfiút — «e szelíd, nyájas, emberszerető szivet, a nagynak és szentnek törhetetlen hívét, az erény valódi bajnokát, ez ódonszerű eszményi jellemet, melynek tiszta tükréhez a köznapiasnak leghalkabb lehellete sem fért!» Születésének 90-ik évfordulója alkalmából az egri irodalmi körben fölmerűlt az eszme, hogy szülőházát emléktáblával jelöljék meg Szűcsiben; s ez meg is történt az ezredéves emlékévben a Magyar Tud. Akadémia, Kisfaludy- és Petőfi-társaságok képviselőinek s a megye lelkes fiainak jelenlétében 1896. aug. 23-án, a midőn kegyeletesen emlékeztek meg a sokat fáradott kitünő író és sokat szenvedett ember érdemeiről.[1]

[1] Gyulai Pál beszédét l. az Akad. Értesítő 1896. évi 9-ik füzetében.

KÖNYVÉSZET.

a) Bajza munkái, megjelenésök sora szerint.

1822.

Pannonia Flórához. (Virág Benedekre.) Széplit. Ajándék. 88. lp.

1823.

Esthajnal. Aurora. 243—44. lp.

1824.

Éjjel. Aurora. 244—45. lp.
Philomélához. Aspasia. 12—3. lp.
Lantos (utóbb *A dalnok).* U. o. 75—6. lp.
A ligethez. U. o. 81—2. lp.
Sólyomvár. U. o. 83. lp.
Egiháború. U. o. 156. lp.

1825.

A holdhoz. Aurora. 24. lp.

1826.

Széphalom. Hebe. 222. lp.
Bor-ének. Aurora. 87—91. lp.
Fájdalmak (utóbb *Kesergés).* U. o. 187—88. lp.
A szépekhez (utóbb *Tünődés).* U. o. 217—19. lp.

1827.

A fellegekhez. Aurora. 86—87. lp.
A boldog pillanat (utóbb *A lyányka pillantata).* U. o. 332. lp.
A mohácsi nap harmadik századán (utóbb *Andalgás).* U. o. 341—43. lp.

1828.

Epedés. Aurora. 88—9. lp.
A kék partok. U. o. 139—43. lp.
Dal a vidékhez. U. o. 184—85. lp.
Nellihez. U. o. 237—8. lp.
Lyányka gyötrelme. Koszorú. 27. lp.
A vándor alkonydala. Handbuch. II. k.
Az epigramma theoriája. Tudományos Gyűjtemény. VII. és XII. k.

1829.

Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire. U. o. III. k. és teljesebben: Felsőmagyarorsz. Minerva I. köt.
Népek vándorlása, keresztahadak és középkor. Schillerből. Felsőmagy. Minerva III. köt. 569 s köv. lp.

1830.

Megelégedés. Aurora. 97—8. lp.
A vihar. U. o. 155—56. lp.
Az eltünt ifjuság 1826. (utóbb *Az eltünt ifjukor).* U. o. 193—95. lp.
A számüzött. 1826. U. o. 292—97. lp.
Rege a hableányról. U. o. 273—288. lp.
Néhány vonás lord Chatam characteréből. Tudom. Gyűjtem. I. k.
A meghalt unoka. Vígj. egy felv. Kotzebue után. Felsőmagy. Minerva I. k. 203—224. lp. *Rejtényi László* álnév alatt.
Históriai nevezetességek I—IV. (utóbb I. *A lőpor-összeesküvés.* II. *Különös utasítások.* III. *Schwarzburgi Katalin.* IV. *Egy furcsa ministeri találkozás.)* Felsőmagy. Minerva III. k. 214—26. lp.
Külföldi Játékszín, több tudósokkal kiadja *Bajza.* I. k. *Galotti Emilia,* szomorújáték ford. Kazinczy. *A gyűrű,* vígjáték. 1830. Pesten, Beimel Józsefnél. Előbeszéddel együtt 215. l.
Lessing (irodalmi arczkép Kazinczy *Galotti Emiliája* után). U. o. 99—102. lp.
A gyűrű, vígj. németből Schröder után Bajza. U. o. 103—211. lp.
Schröder (irod. arczkép). U. o. 212—215. lp.
Figyelmeztetés pesti könyváros Wigand Ottó Tudományi s Mesterségi közönséges Tárára. Felsőmagy. Minerva I. k. mellett és külön.
Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations-Lexicon ügyében. (Székesfehérvár, 1830. apr. 16 kelettel.)

1831.

Szellemhang (1830). Aurora. 60. lp.
Kritikai Lapok I. füz. kiadja *Bajza.* 1831. januárban Pesten, Trattner-Károlyi könyvműhelyében.
Bajza czikkei: *Vezérszó.* U. o. III—X. lp.
Bökversek s Eszmék Honvárytól (Szentmiklóssy) bírálata. U. o. 79. lp.
Sas (Szerk. Thaisz A.) birálata *Jám—y* aláírással. 118. lp.
Néhai galantai Balogh János életrajza. (P. Thewrewk Józseftől) bírálata u. o. 137. lp.
Figyelmeztetések: «A hitel» czímű munka taglalatja (gr. Dessewffy Józseftől) *Komjáti* aláírással. U. o. 139. lp.
Észrevételek a Muzárion III. és IV. kötetéről. (Szalay Lászlótól.) *H . . . my* aláírással u. o. 141. lp.
Toldalék-észrevételek a Hitel czimű munkához. (Egy hazafitól). . . . *z* . . . jelzéssel u. o. 143. lp.
Bucsú-dal. (Fogarasy Jánostól). 144. lp.
Töredékek. (Eredeti és ford. kritikai jegyzetek.) U. o. 148. lp.
Észrevételek a Conversations-lexiconi pörhöz gróf Dessewffy József ellen. (1830. okt. 25. kelettel). Nyom. Sz.-Fehérvárott Számmer Pálnál. Krit. Lap. I. füz. toldalékául 1—50. lp.

1832.

Aurora hazai almanach, alapítá Kisfaludy Károly, folytatja *Bajza.* XI. kötet. Trattner-Károlyinál.
Gróf Koháry István. (Életrajz.) U. o. 1.
Lemondás. U. o. 109. lp.
Hozzá. U. o. 140. lp.
Vitéz bucsúdala. U. o. 187. lp.
A violához. U. o. 239—40. lp.
A vándor (novella). U. o. 329—71. lp.
Emlékül. Széplaki név alatt. U. o. 186. lp.
Serbus dalok. (3. és 5. sz.) U. o. 31. lp.
A zarándok. U. o. 321. lp.
Édességek. (1—6. sz.) U. o. 325. lp.
Szerkeszti a *Társalkodó* (a *Jelenkor* melléklapja) I. félévi folyamát. Bajzától valók az összes névtelen czikkek; ezek közül *Összegyűjt. munkái* közé felvéve: II. köt. *Goethe* (2. sz.) *Stuart Mária végórái, A whig- és tory-párt Angliában, A hizelkedő, A párviadalról, A nagy elmék, A társalkodási kellem, Az írók respublicája* s az *aphorismák* egy része.

1833.

Aurora. XII. (Mint 1832-ben).
Egy lyányka sírján. Aurora. 169. lp.
A távozóhoz. U. o. 262. lp.
Ottilia (novella). U. o. 307. lp.
Kritikai Lapok I. füz. 2-ik kiadásban, változatlanúl.
Kritikai Lapok II. füz. (1833. márcz. 16.) kiadja *Bajza.*
Levelek a Szent Hajdan Gyöngyei iránt. U. o. 43. lp.
Nyilatkozás Kazinczy vádlataira. U. o. 112. lp.
A személysértésről. U. o. 73. lp.
Nem miről, hanem miként. U. o. 79. lp.
Barátságos szózat Almási Balogh Sámuelhez. U. o. 81. lp.
Kritikai Lapok. III. füz. (1833. aug. 28.) kiadja *Bajza.*
A román költésről (utóbb: *A regényköltészetről).* U. o. 1. lp.
Mednyánszky regéi magyarúl. U. o. 75. lp. *Jámborfi* aláírással.
A mívelt-érzékeny társalkodás stb. (Sebők és Móth). U. o. *Komjáthi* aláírással.
(Kisebb közlemények az *Értesítő*ben.)

1834.

Aurora XIII. k. (A régi czímmel, Kiliánnál, 12-ed rétben.)
A völgyhöz. Aurora 51. lp.
Az éji dal (Uhland után). U. o. 122. lp.
Az emlényhez. U. o. 178. lp.
Az elhagyott. U. o. 186. lp.
A visszatért. U. o. 270. lp.
Kritikai Lapok. IV. füz. (1834. febr. 24-én.) Kiadja *Bajza.*
Muzárion. U. o. 3. lp.
A névtelenség s álnévről. U. o. 121. lp.
Kazinczy halála iránt. U. o. 154. lp.
Kritikai Lapok. V. füz. (1834. máj. 12.) Kiadja *Bajza.*
Borzasztó rakhelye. U. o. 43. lp.
Eszméltetés a Kritikai Lapok antikritikusaihoz. U. o. 85. lp.
Levelek a Krit. Lapok III. füzete iránt. U. o. 103. lp.
Emlékeztető Horvát István számára. U. o. 116. lp.
Mellyik a valódi Aurora, törvény és józan ész előtt? Feleletűl Horváth Istvánnak. U. o. az V. füz. toldalékául: 153—207. lp. És külön: *Replica vagy mellyik a valódi Aurora* stb.
A japáni birodalom. (Klaproth után). *Tudománytár* 1834. III. k. 146. lp. *Széplaki Erneszt* aláírással.

Francziaország 1833-ban, politicai és értelmi tekintetben. (Malten's Bibliothek). U. o. IV. k. 119. lp. U. a. aláírással.

1835.

Aurora XIV. (Az 1834-iki czímmel és helyen.)
Emlékezés. Aurora. 84 lp.
Sajka-dal. U. o. 87. lp.
Éjfélkor. U. o. 92. lp.
Coriolán s a háborgó Róma. U. o. 93. lp.
A bajnok nője. U. o. 177. lp.
Hódolás. U. o. 182. lp.
Irma Gyulához. U. o. 211. lp.
Isten hozzád. U. o. 243. lp.
Lottihoz. U. o. 247. lp.
Szent-Ilona szigetén. (Immerman után.) *Széplaki Erneszt* álnévvel. U. o. 248. lp.
Egy anya keserve. U. o. 251. lp.
Egy leánykának. U. o. 418. lp.
Lenke dala. U. o. 421. lp.
A vezér bucsúja. U. o. 423. lp.
Bajza Versei. Pest, 1835. Ifj. Kilián György tulajdona. (A czímlapon lant.) Nyom. Budán a m. kir. egyetemnél. 12. r. 215. lp.
Magyar és Német Zsebszótár. Közrebocsátá a M. Tud. Társaság. Második vagy Német-Magyar rész. Budán, 1835. 846. lp. *(Bajza* dolgozó- és szerkesztő-társ.)
Peru legújabb zendülése. Tudománytár VI. köt. Széplaki Erneszt álnév alatt.

1836.

Aurora XV. köt. (Az 1834-iki czímmel és helyen).
Emma. U. o. 198. lp.
A bojtár. U. o. 275—77. lp.
Az eljegyzett. U. o. 348—49. lp.
Tél és tavasz. U. o. 358. lp.
Az útas. U. o. 378. lp.
Kis leány dala. U. o. 381. lp.
A magyar szinészeti birálókhoz, különösen X. et Comp. úrhoz. Társalkodó 1836. 19. sz.
Kritikai Lapok. VI. füz. (1836. jan. 6.) Budán a m. kir. egyetem betűivel. Kiadja Bajza.
Kritikai Lapok. VII. füz. (1836. jún. 30.) Ugyanúgy.
Dramaturgiai és logikai leczkék magyar színbirálók számára ;

I. *Szükséges magyarázatok a Rajzolatok színbiráló compániájának.* U. o. 31. lp. II. *Pro memoria. A Kassai Szemlélőnek.* U. o. 146. lp. III. *Néhány szó a Honművész színi kritikáiról. Felvilágosításúl Garaynak.* U. o. 151. lp.

Harmadszori szavam a Rajzolatok színbiráló compániájához. Társalkodó, 1836. 60. sz.

Befejező szó Garaynak. U. o.

A hírlapi csevegőknek. Társalkodó 51. sz.

Pillangó. Külföldi válogatott elbeszélések zsebkönyve. Kiadá *Széplaki Erneszt.* Budán, a m. kir. egyetem betűivel. Tartalom: *Előszó. Alhambra rózsája* (Washington Irvingtől), *A kóbor* (Névt). *Az özvegy és fia* (Wash. Irv.), *A kárpitos szoba* (Scott Waltertől), *Az utolsó sajkás* (Névt.), *A kisértő fej* (Névt.), *A csodálatos szomszédgyermekek* (Goethe), *Az öncsaló* (Head Richardtól) *A testvérek* (Bulwertől), 1—236. lp. (Valamennyi Bajza ford.)

Az Éjszakamerikai Egyesült-Országok Történetei. Hermann (Lardner utáni) fordítása szerint, *Velenczei Gábor* álnéven, 2 köt. Pest 1836. (Csak részben az ő fordítása.)

Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái. A M. Tudós Társaság megbizásából összeszedék *Bajza* és Schedel. I. köt. Kazinczy Eredeti Poetai Munkái. Budán, 1836.

1837.

Aurora, XVI. (Az 1834-iki czímmel és helyen.)

Jelen és mult. U. o. 301—2. lp.

Őszi dal. U. o. 310. lp.

A reményhez. U. o. 378. lp.

Jó éjszakát. U. o. 384. lp.

Athenaeum. Tudományok és szépművészetek tára. Kiadó szerkesztők Schedel és Vörösmarty, szerkesztő-társ *Bajza.* Pest, 1837. 4 r. I. félév 52. szám. II. félév 53. szám.

Bajzától: Gondolatközlés s annak eszközei, egyszersmind bevezetésül. I. 1. sz.

A hit. (költ.) I. 7. sz.

A fordításokról. I. 32. sz.

Továbbá: számos társadalmi czikk, fordított novella *Széplaki* álnévvel, *Játékszíni Krónika* (l. VI. köt. 1. sz.) és aphorismák.

Figyelmező az egyetemes literatúra körében. Kiadó szerkesztők Schedel és Vörösmarty, szerkesztőtárs *Bajza.* Pest, 1837. 4 r. I. félév 25. sz. II. félév 25. sz.

Bajzától: Jelentés egy pasquillans társaságról. I. 9. sz.

Vád és igazolás. I. 23. sz.

1838.

Athenaeum. (Mint 1837.)

Bajzától: Jegyzések Kunoss Természetének 26. és 30. számaira. II. 7. sz.

Szentkirályi Móricz úrhoz a 19 színész nyilatkozása dolgában. II. 19. sz.

Második felelet Szentkirályi Móricznak. II. 25. sz.

Munkácsy 26 hazugsága. II. 32—33. sz. Önállóan is H. nyomda n. (4.-r. 4 l.)

Rococo. II. 49. sz.

Továbbá: *Játékszini krónika.* (L. VI. köt. 2—15. sz.)

Figyelmező. (Mint 1837.)

Bajzától: Athenaeum miatti zajgások. (Nyolcz közlemény). 30. sz. (júl. 31.) továbbá 31—36. 38—41. *A szerkesztők* aláirásával. (Közös szerkesztői munka, de nagyobbrészt, a Csatóval foglalkozó rész pedig mind *Bajzáé.) Jegyzetek Csató önönvédelmére.* 42. sz. és 44. sz. (okt. 30.) A szerkesztők jelzésével Bajzától.

Csató levelei. (Bajza aláirással.) 45. sz. (nov. 6.) *Visszaigazitások:* I. *Utóhang a Természethez.* II. *Az atheismus és eretnekség vádjára.* III. *Csató érdemei.* IV. *Angol lakisták.* V. *A szélutczai propositio.* 853. s köv. lp.

1839.

Athenaeum. (Mint 1837.)

Bajzától: Még egy szó Munkácsy 26 hazugságáról. 126. lp. Továbbá: *Játékszini krónika* (l. VI. köt. 16—17. sz.); *Szerkesztő* aláirással rövidebb czikkek a Honművész és Athenæum közt támadt kisebb színházi vitákról.

Figyelmező. (Mint 1837.)

Szózat a pesti magyar szinház ügyében. Bajzától. (Az előszó Pesten, szept. 1839.) Budán, a magy. kir. egyetem betűivel. 1839. Toldalék: *A pesti magyar szinésztársaság törvényei* Bajza József igazgatása alatt. (Együtt 1—91. lp.)

Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái stb. II. köt. Utazások. Budán, 1839.

1840.

Athenaeum. (Mint 1837.)

Figyelmező. (Mint 1837.)

Bajzától: Visszaigazitások. (II—IV. czikk az akadémiai választások ügyében, *szerkesztői* közös munka) V. *Orosz bajok.* 122.

139. és 154. lp. VI. *Új Orosz bajok.* 201. lp. VII. *Az álnevű 45. ellen.* 252. és 265. lp. VIII. *Nyolcz előleges kérdés Nyáry Pálhoz.* 379. lp. IX. *Szükséges magyarázatok Nyáry Pál Nyilatkozására.* 522. 540. 559. lp. valamennyi *Bajza* aláírással.

1841.

Athenaeum. Tudományos, criticai és szépművészeti folyóirat. Kiadják Schedel és Vörösmarty. *Szerkeszti Bajza.* 4 r. I. f. é. 77. sz. II. f. é. 79. sz.

Bajzától: E lapok olvasóihoz. (A *Figyelmező* beolvadásáról.) I. 1. sz.

Literaturai pártemberek ismertetése. Szerk. I. 59. lp.
Orosz haladása az urbanitásban. Szerk. I. 109. lp.
Felvilágosítás Rumy ellenmondásaira. Bajza. I. 767. és 779. lp.
Kliegl gépei ügyében. Szerk. I. 848. lp.
Zsák meglelte foltját. Szerk. II. 13. lp.
Egy színésznő levele a színköltőhöz. Szebeklébi II. 270.
Egy öreg úrról. Szerk. II. 909. lp.
Szerkesztői méltányosság. Szerk. II. 1037. lp.
Az aristokratia. II. 1085. lp.

Továbbá: *Játékszíni krónika* (l. VI. köt. 18—47. sz.), novellák fordítása álnév alatt, és apróbb névtelen czikkek.

1842.

Athenaeum. (Mint 1841.)

Bajzától: Színészeti dolgokról. Egressy Gábornak. Szebeklébi. I. 21—22. sz.

Valami a magyar dráma felől. Keve. II. 303. lp.
Megyeri Károly színész. Szebeklébi. II. 357. lp.
Igazolás a Regélő vádlásai ellen. Bajza. II. 211. lp.
Felvilágosító szózat a Lauka-Vachot pör iránt. Bajza. II. 475. lp.
Ad vocem Regélő. Bajza. II. 527. lp.
Ki rejtezik a Ne-ki-de-mi álnév alatt? Bajza. II. 557. lp.

Shakspere, franczia színművek s az Athenaeum. Válaszúl Henszlmann Imre úrnak. Bajza. II. 74—76. sz.

Ne-ki-de-mi mégis csak Vachot Imre. Bajza. 613. lp.

Továbbá: *Játékszíni krónika* (l. VI. köt. 48—77. sz.) és apróbb névtelen czikkek.

Bajza Versei. Második kiadás. Pest, 1842. Kilián György tulajdona. (Az 1835-ikivel teljesen egyező kiadás.) Bajzának Barabás rajza után készült aczélmetszetű arczképével.

Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái. (Mint 1836.) Második osztály: Levelek. I—II. köt. *Kazinczy Ferencz levelei Kis Jánoshoz.* Budán 1842.

1843.

Athenaeum. Tudományos, criticai, szépirodalmi lap. Kiadták Schedel és Vörösmarty. *Szerkeszté Bajza.* Új folyam I—II. Budán a m. kir. egyetem betűivel. Nagy 8 r. füzetekben.

Bajzától: Nyelvünk miveltetéséről. Bajza. I. 301. lp.
Nyelvészeti fonákságok a Honderűben. Szerk. I. 428. lp.
Újabb nyelvészeti fonákságok a Honderűben. Szerk. I. 570. lp.
Zschokke és Bajza mint plagiariusok. Bajza. I. 581. lp.
Lapszemle. Verőczey. I. 95. 144. 195. s köv. lp.
Végszó. A szerkesztőtől. II. 462. lp.
Továbbá: *Játékszini krónika.* (l. VI. köt. 88—105. sz.)
Végszó. (U. o. 106. sz.)

1844.

Emléklapok. 1836. I. *Gyász és öröm.* Életképek, 1844. I. 136. lp. II. *A viola.* U. o. 268. lp.

Történeti könyvtár. Jeles történeti, életrajzi, ország- és népismertető munkák gyüjteménye. Kiadja a M. Tudós Társ. néhány tagja. (Szerk. *Bajza.*)

I—II. köt. *Az emberi mivelődés történetei.* Németből *(Kolb után)* szabadon fordította *Bajza.* Pesten, Hartleben K. A. tulajdona.

III. köt. *Az angol forradalom története. Dahlmantól.* Fordította *Bajza.* U. o.

Eudoxia császárné. Aradi Vészlapok (szerk. Császár F.) Pest, 1844. 298—318. lp. és Kisfaludy-társ. Évlapjai VI. k. (1846.) 193—220. lp.)

1845.

Honfidal. Életképek. 1845. I. 1. lp.
Ebresztő. U. o. 101. lp.
Deák Ferenczhez. U. o. II. 101. lp.
Nemzeti szinházunk ügyében. Pesti Hirlap, 1845. 588. és 589. sz. (decz. 11. és 12.)

Új Plutarch vagy minden korok és nemzetek leghíresebb férfiai és hölgyeinek arcz- és életrajza. (A szöveg német eredetijét) magyarázta *Bajza.* Pest, 1845. Hartleben K. A. tulajdona, I. kötet 1—308. lp. II. kötetből (1847-ig) 1. és 2. füzet.

Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái. (Mint 1836.) Levelek. III. köt. Kazinczy levelei Szentgyörgyi Józsefhez, ifj. Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz és Ercseihez, Pest, 1845.

1846.

Egy kis utbaigazítás. Budapesti Hiradó 1846. I. 580. sz. (apr. 23.) (Válasz Pillitz D.-nek Az emb. mív. történetére (U. o. 570. sz.) tett megjegyzéseire.)

A Telekiek tudományos hatása. M. Tud. Társ. Évk. VII. 1846.

Világtörténet. A legrégibb időktől korunkig. Irta *Bajza.* Első kötet. *A Hajdankor.* Pest, 1846. Hartleben K. Adolf tulajdona. Előbeszéd I—X. lp. (Pest júniusban, 1845. kelettel) és 1—931. lp.) Mutatványúl: 1. *A babyloniak és assyrok.* 2. *Sparta viszonyai a persa háború előtt.* Életképek V. köt. 133. és 165. lp. 3. *Caesar uradalma és halála.* U. o. VII. köt. 361. és 393. lp.

1847.

Nyilatkozás a Nemzeti szinház igazgatói hivatala iránt. Pesti Hirlap. (júl 1.) 906. sz.

Tájékozások a Nemzeti szinház ügyében. Pesti Hirlap. 991. lp.

Toldy Ferencz Irodalmi beszédei. Kiadta *Bajza.* Pozsonyban. Wigand Károly Frigyes betűivel és költségén. (*Bajza előszavával* szept. 30.)

Nemzeti Könyvtár. Vörösmarty Mihál Minden Munkái. Kiadák barátai *Bajza J.* és Schedel F. Második, öszves, kiadás. Pest, Kilián György tulajdona.

Ellenőr. Politicai zsebkönyv. A pesti Ellenzéki Kör megbizásából szerkeszté *Bajza.* Németországban. IV. és 587. lp. Az előszó Pest, júniusban 1847. keltezéssel.

Bajzától: *Nemzetiség és nyelv.* 415—445. lp.

1848.

Kossuth Hirlapja. Politikai napilap. Szerk. *Bajza József.* 1848. július 1-től deczember 31-ig. 1—157. szám.

Bajza czikkei: *Tájékozás a lap szerkesztése iránt.* 15. sz.

Nyilatkozat (a *Világtörténet* és az *Új Plutarch* elakadása és folytatása iránt.) 63. sz.

Egy szegény fej mosdatása. (Illucz Oláh János ellen.) 143. 146. sz.

Harmadik s reménylem ezúttal végső mosdatása egy szegény fejnek. 149. sz.

1849.

Futár. Politikai napilap. Szerk. Bajza. Egyetlen száma 1849. július 1-én.

1851.

Bajza Összegyüjtött Munkái. I—II. köt. Pest, 1851. Bizományban Emich Gusztávnál (Ilyen elrendezéssel: I. köt. *Költemények* (időrendben). *Beszélyek:* Ottilia és Rege a hableányról. *Történetiek I:* Coriolán s a háborgó Róma, Gróf Koháry István. II. köt. *Történetiek II:* Chatam Vilmos. A Telekiek tudományos hatása. Eudoxia császárné. *Széptaniak:* Az epigramma theoriája, A regény-költészetről. *Vegyesek:* Nyelvünk miveléséről. Lessing. A folyóiratok fény- és árnyékoldalai. Schröder. Szózat a pesti magyar színház ügyében, Megyeri.)

1857.

Bajza Versei. Negyedik, teljesebb kiadás, a költő életrajzával Toldy Ferencz által. Pest, 1857. Heckenast G. 16 r. XXXII. és 296. lp.

1861—1863.

Bajza Összegyűjtött Munkái. Második, bővitett kiadás, Toldy Ferencz által. I—VI. köt. Pesten, 1861—63. Kiadja Heckenast Gusztáv. (Ilyen elrendezéssel: I. Életrajz Toldytól. Költemények: Ifjukor, Szerelem, Haza, élet, emlékezés, (1861.) Balladák, Idegen költőkből, Szerb dalok. II. köt. (1862.) Beszélyek és regék. III. köt. Kisebb történeti irások. IV. köt. Széptani irások, Irodalom. V. köt. (1863.) Nyelv. Philosophia. Bajza vegyes vitairatai közöl. VI. köt. Dramaturgiai irások. Utószó Toldytól.)

b) Bajza levelei.

Bajza levelei Csató Pálhoz. (1837—1838.) Hirnök, 1838. 83. sz.

Kazinczy Fer. levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860. Kazinczy és Bajza levelezése: 219—62. és 314—16. lp.

Bajza levele Czuczorhoz. (1844.) Közli Lehoczky, Tivadar. Figyelő I. (1876.) 250. lp.

Bajza levele Ormós Lászlóhoz. (1834.) U. o. XX. köt.

Bajza levelei b. Wesselényi Miklóshoz. (1845. és 1847.) Tört. Lapok I. 1874. 17. sz. és 1875. 1. sz.

Bajza J. kiadatlan kézirataiból. (Bajza levele Makáryhoz. 1825. és *Emlékezések* cz. költeménye) Vas. Ujs. 1887. 2. sz.

Bajza Józsefről. (Ismeretlen levelek, Antal bátyjához.) Baló Józseftől. Főv. Lapok 1889. I. 81. sz.

Bajza levele Fábián Gáborhoz. Irodtört. Közl. III. 1893. 362. lp.

c) Repertorium.

Handbuch der ungrischen Poesie. Von Franz Toldy. Pesth u. Wien 1828. II. 267—296. lp.

M. Tud. Társ. *Névkönyv* 1838—1848.

Magyarkák 1845-ből (satirikus jellemrajzok). Lipcse, Teubner B. G. 1845. Bajzáról: 108—9. lp.

Irodalmi ABC. (satirikus jellemrajzok). Severustól. Honderü 1847. Bajzáról: II. 1. sz. 15. lp.

Ujabbkori Ismeretek Tára I. k. Toldytól.

Bajza József. Pesti Napló 1853. 1005. 1009. lp.

Magyar Irók életrajzgyűjteménye. Ferenczy Jakabtól. Pest, 1856. 12—14. lp.

Bajza József emlékezete. (Necrolog.) Salamon Ferencztől. Pesti Napló 1858. 44—45. sz. és Irodalmi Tanulmányai 188. II. 267—80. lp.

Necrologok: Győri Közlöny 1858. 24. sz. Divatcsarnok 1858. 10. sz. Szépirod. Közlöny 1858. 45. sz. Vasárnapi Ujság 1858. Új Magyar Muzeum 1858. 203. lp. Illustr. Zeitung 1858. 776. lp. (arczk.)

Magyar Irók arczképei. 1858. 55. lp. (arczk.)

Emlékbeszéd Bajza József felett. Toldy Ferencztől. Felolvastatott az Akadémia 1861. decz. 22-én tartott közülésében. M. Tud. Akad. Évk. X. köt. 7. füz. és Toldy F. Összegyűjtött Munkái VI. köt. (1872.) 3—28. lp.

Magyar Koszorusok Albuma. Irói élet- és jellemrajzok. Irta Zilahy Károly, Pest, Heckenast G. 1863. Bajzáról: 45—52. lp.

Bajza József. Egyetemes Magyar Encyclopædia. 1863. V. köt.

Bajza József. Magyar Irók Albuma. Irta Vutkovich Sándor. Pozsony, 1873. 145—148. lp.

Bajza mint lyrikus. Lakatos Sándortól. Koszoru VII. 1882.

Bajza József. 1821—1828. Péterfy Jenőtől. Budapesti Szemle 1882. 69. sz. 321—355. lp.

Bajza József irodalmi munkássága. Irta Csebi Pogány Kornél. Budapest, 1882. Rózsa Kálmán 1—34. lp.

Bajza József. Névy Lászlótól. Magyar Helikon, Pozsony, 1883. I. köt. 217—244. lp.

Bajza és Kazinczy közötti viszony. (Magyarorsz. s a nagyvil. 1883. 45. sz.

Bajza József. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta Szántó Zsigmond. Esztergom, 1884. Laszky Jánosnál. 1—152. lp.

Bajza mint kritikus. Pauer Károlytól. Egyet. Philol. Közlöny 1885. 481—511. lp.

Bajza emlékezete. Beöthy Zsoltnak a «Magyar Irók és Művészek társaságá»-ban tartott szabad előadása után Kelemen Béla. Vasárnapi Ujság 1886. 51. sz.

Emlékezés atyámra. Beniczkyné Bajza Lenkétől. Pesti Napló 1886. 343. sz.

Bajza lyrája. Esztegártól. Erdélyi Hiradó 1888. 161. sz.

Bajza József dramaturgiai munkálkodása. Baló Józseftől. Egyet. Philol. Közl. XV. évf. 1891. 841—860. és 951—969. lp.

Bajza (kézirati) *életrajzának* bírálata. Zichy Antal és Bayer Józseftől. (1891. máj. és szept. kelettel.) Kisfaludy-társ. Évl. XXVI. 48—60. lp.

Magyar Irók élete és munkái. Irta Szinnyei József. Budapest, 1891. I. 349—353. lp.

A Pallas Nagy Lexikona, Budapest, 1893. II. köt. 488—490. lp. N. L.

A magyar kritika fejlődése, különös tekintettel Bajza József működésére. Irta Murajda F. Nándor. Eger, 1895. érseki lyceum, 1—208. lp.

Két hevesmegyei költőről. Zalár Józseftől. Egri Ujság, 1895. 79—81. sz.

Bajza József. Kelemen Bélától. Beöthy Zs. Képes Irodalomtörténet. II. k. 1895. és 2-ik kiadás 1900.

Bajza József kritikai működése. Ruik Lászlótól. Kassa, 1896.

Bajza József a nevelésről. Ruik Lászlótól. Iskolai Szemle, 1896. 15. sz.

Az első magyar kritikus. (Júniustól). Budapesti Hirlap 1896. 233. sz. (tárcza.)

Bajza-ünnep Szücsiben. Budapesti Hirlap 1896. 233. szám, 7. lap.

Bajza József szülőháza előtt. Gyulai Pál beszéde 1896. aug. 23-án. Akadémiai Értesítő 1896. VII. 9. füz.

Bajza József «Kritikai Lapok»-ja. Ruik Lászlótól. A kisszebeni gymn. Értesítője 1896/7-ről.

A conversations-lexiconi pör története. Szabó Adorjántól. A kassai premontrei főgymn. Értesítője 1898/9-ről.

Bajza mint költő. Irta Kürti Menyhért. Budapest 1899. Stephaneum-nyomda. 1—100. lp.

Bajza életéből. (Mutatvány életrajzából.) Badics Ferencztől. Egyet. Philol. Közl. 1900. jan. füz.

Bajza élete 1824—1829. Badics Ferencztől. (Mutatvány az életrajzból). Budapesti Szemle 1900. ápr. füz.

Bajza összegyűjtött munkáinak új kiadásáról. Akadémiai felolvasás Badics Ferencztől. Akad. Értesitő 1900. júl. (127.) füzet. 372—76. lp.

Bajza aesthetikai dolgozatai Pfeifer Jánostól. Irodalomtörténeti Közlemények. X. évf. 1900. 287—321. lp.

BAJZA JÓZSEF ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁINAK HARMADIK, BŐVÍTETT KIADÁSA.

Összegyűjtött Munkáit először Bajza maga adta ki 1851-ben, két kötetben (32½ íven); de a politikai viszonyok miatt költeményeit is hézagosan, kritikai dolgozatait pedig, személyi tekintetek miatt, teljesen mellőzve. Tíz év múlva (1861—1863), az idők enyhűltével Toldy a hű barát kegyeletével szedegette össze sokfelé elszórt kisebb munkáit s hat 13—15 íves (összesen 84½ ívnyi) kötetben már teljesebb képet adott Bajza írói munkásságáról, de korántsem egészet; mert a kiadóval megállapított ívszám betelvén, Bajza mű-fordításait s az Athenæum korától kezdve írt fontos kritikai és színügyi czikkeit kénytelen volt csaknem mind elhagyni.

A jelen harmadik kiadás szintén hat kötetben, de épen még egyszer olyan terjedelemben (a bevezetésekkel és jegyzetekkel együtt 170 íven) adja Bajza munkáinak legjavát, tehát az eddigieknél sokkal teljesebben és olyan elrendezésben, hogy működésének főirányai mellett Bajza írói egyénisége és fejlődésének fokozatai is jellemzetesen legyenek bemutatva. Keretűl nagyjában meghagytam a Toldy elrendezését, de az anyag tetemesen bővűlt, s mintegy fele része itt jelenik meg először gyűjteményben, közte több kiadatlan dolgozat is. Az első kötet költeményanyaga a régi; de teljesen új a függelék Bajza ifjúkori

kisérleteivel s néhány becses töredékkel. A második kötetben Bajzának egyéb szépirodalmi dolgozatai vannak: eredeti és fordított novellái és két vigjáték-fordítása, mely utóbbiak egyike (a *Megholt unoka* czimű) álnév alatt jelenvén meg (1830), eddig ismeretlen volt. A harmadik kötet a történetírót mutatja be, kisebb műveiben. Ennek anyaga is tetemesen bővült: Bajza világtörténeti nagy munkájának kéziratban maradt középkori részéből két fejezet itt jelenik meg először; új továbbá *A történeti és írói arczképek* czimű sorozat, melybe eredeti czikkein kívül egy csomó magyar történeti vonatkozású és külföldi írói arczképet vettem fel *Uj Plutarch* czimű gyűjteményéből. Az *Elmélkedések* csoportját négy új társadalmi czikkecskével bővítettem, melyek nem valami jelentékeny dolgozatok ugyan *(Az irók respublicája, A társalkodási kellem)* stb., de mind a korra, mind írójuk gondolkodására jellemzők. Legterjedelmesebb a negyedik kötet, a minthogy Bajza működésének súlypontja is jórészt erre esik; összes széptani és kritikai írásain kívül itt adom nevezetesebb vita-iratait. Ez utóbbi csoportban ismét sok új anyag van; elhagytam a Munkácsyval, Vahot Imrével és másokkal folyt tisztán személyi érdekű polemiákat, de a triumvirátus elkeseredett ellenségével: Csatóval, továbbá Bérczyvel a plágiumról folyt vitának elvi érdekű (bár részben szintén személyi vonatkozású) részei, végül a *Lapszemlé*ben az egykorú szépirodalomról írt czikkei oly fontosak, hogy ezek nélkül nemcsak Bajza írói működése volna hézagos, hanem azon évek irodalmi életét sem lehet teljesen ismerni és megérteni. Az ötödik kötetet egészen a dramaturgiai írások foglalják el. Itt is jobbadán elhagytam a Bajza első színházigazgatói működése nyomán támadt éles személyi harczokat s csak két kisebb, általános érdekű czikket vettem fel a gyűjteménybe. Újak a *Magyar dráma felől,* (egy német lapnak), *A szinészeti dolgokról* (Egressy Gábornak), és *Shakspereről s a franczia színművekről* (Henszlman-

nak) írt czikkek, melyek — néhány új színbirálati czikkel együtt — döntőleg szólnak a színi hatásról és költői értékről akkoriban folyt dramaturgiai vitákhoz, és a többivel, valamint a toldalékban közlött színházi törvényekkel együtt becses szinészet-történeti és életrajzi adalékúl szolgálnak. Végül teljesen új a Bajza leveleit magában foglaló hatodik kötet, melynek anyaga, a Kazinczyhoz írottakon s néhány más kisebb levélen kívül itt jelenik meg először nyomtatásban. Különösen becsesek a Toldyhoz irottak (1822—1851-ig 131 db), melyek nemcsak a kettejök belső baráti viszonyára s főkép Bajza életére és fejlődésére, hanem irodalmunk régebbi küzdelmes életére is sok jellemző, és igen becses adalékot nyujtanak. Ezek, továbbá a nejéhez, bátyjához, Stettner (Zádor) Györgyhöz és Fáy Andráshoz írottak Bajzát, mint embert is híven és különösen magán-jellemét sokkal rokonszenvesebben jellemzik, mint a minőnek eddig szigorú kritikái és polemiái s általában nyilvános működése után olvasó-közönségünk ismerte.

Minden egyes kötethez több ívnyi jegyzetet csatoltam, melyekben az egyes művek és irodalmi kérdések történetéről adtam kimerítő tájékozást. Különösen fontosnak tartottam ezt a kritikai és polemikus czikkeknél (IV. és V. kötet), melyeknek szereplőit s az akkori irodalmi viszonyokat a mai olvasó jórészt elfeledte vagy nem is ismerhette; azt hiszem, hogy e nagy gonddal készűlt jegyzetekkel sikerűlt Bajza munkáit használhatóbbakká, a régi irodalmi viszonyokat pedig érthetőbbekké tennem. Bajza élet-adatait és működése egészét a munkáit megelőző életrajzi bevezetésben foglaltam össze, vázlatosan s inkább fejlődését, működése irányát, vezérelveit és hatását méltatva, mint egyes műveit, melyeket az illető munkákhoz csatolt jegyzetek úgy is eléggé megismertetnek. Ez Bajzának első hiteles életrajza, melynek levéltári kutatások alapján szerzett, másrészt eddig ismeretlen levelekből vett adataival a régi életrajzok számos hibáját ki-

igazítottam, hézagait pedig kitöltöttem. — Végül az életrajz után közlött könyvészeti jegyzetekben Bajza összes munkáiról időrendi sorban adtam áttekintést, a repertoriumban pedig az életéről és műveiről írt önálló dolgozatokat soroltam fel.

Nem fejezhetem be e tájékoztató sorokat a nélkül, hogy köszönetet ne mondjak: különösen a *M. T. Akadémia* és *Magyar Nemz. Muzeum* könyvtár-igazgatóságainak s az *Orsz. Levéltár*nak, továbbá *Beniczkyné Bajza Lenke* úrnőnek és dr. *Thaly Kálmán, Thaly Elek, Földváry Ferencz, Hellebrant Árpád,* id. *Szinnyei József,* dr. *Takáts Sándor,* dr. *Kolosváry Béla,* dr. *Czapáry László* és dr. *Perényi József* uraknak, kik Bajza leveleinek átengedésével, vagy egyes adatok szolgáltatásával segítették elő munkám sikerét.

Budapest, 1900. november 18.

Dr. Badics Ferencz.

BAJZA KÖLTEMÉNYEI

A LANTHOZ.

Zengj, oh lant, húrodon
Igéző éneket,
Hangod szelíd legyen,
Olvaszszon szíveket.

Fesd az ifjú kebel
Heves küzdéseit,
Egekre szárnyaló
Merész reményeit;

Az emberéletet,
Gyarló szép álmait,
A sírt, melynek vihar
Nem éri partjait.

Zengj bút, vigalmakat,
Az érző szív baját,
A lyányka kék szemét,
Tündöklő szög haját;

S melyet virágival
Istenkéz hímezett,
Zengd a kies tavaszt,
A szép természetet.

S a merre kéklenek
Kárpát szirtormai,
A merre omlanak
Dunának árjai:

Gyulaszsz nyelv és haza
Iránt hő kebleket,
Magyar szép ajkakon
Viszhangzzék éneked.

S ha vígalom derűl
Vidám dalodra majd,
S mély gyötrelmid felett
Mély gyötrelem sohajt:

Egy új Olympián
Ne kívánj pályabért:
A legszebb koszorút
Nyerted küzdésidért.

IFJÚKOR.

Fen csapongás, fen remény
Képek, vágyak, érzemény,
Életem bájreggelén!
Könnyem hull utánatok —
Ti szép álmok voltatok!

ÉGIHÁBORÚ.

Ordít a zivatar mord szele, inganak
Már a rengetegek tölgyei, elborúlt
A mennybolt, lebegő barna homály lepi
   A vídám liget ernyeit.

Felleg tornyosodik, s ím szakadozva hull
A villám, repeső tűzbe borítja el
A bérczet, zuhogó habbal aládörög
   A vészből gyüledett vizár.

Hol lengő zephyrek gyönge fuvalmai
A súdár jegenyék hajladozó fölén
Szállongtak, Boreás bús szele ott dühöng,
   S mindent összezavarva hágy.

A pásztor szalad a förgeteges hegyek
Csúcsáról, legelő nyájai bőgnek, s a
Sűrű bikkek alá búnak el, a hová
   A zordon zivatar nem ér.

Jőj, Émil, suhogó fenyvem alá, hol egy
Kis kunyhót a barátság raka s őriz: itt
Bátran nézzük az ég omladozó vizét
   S a völgyet piczíny ablakán.

PHILOMÉLÁHOZ.

Enyhén, miként az esti szellet,
Zephyr könnyűded szárnyain,
Mint a bájló rózsás lehellet
Knidos szent myrtusárnyain,

Lebeng dalod, gyöngy philoméla,
Köszöntvén a májusreget;
Költőd ki sérei közt aléla,
Enyhűlten szívja éneked;

S körűlíhletve szellemedtől
Lágy érzetekben olvadoz,
Elszenderítő symphoniedtől
Ringattatik szent vágyihoz.

Merengvén a múltnak vidámján
Édenre hat tekintete:
Kihallja a dalt, mely az imádt lyány
Rubínajkáról reszkete.

S keblébe hull az ideálnak
Hol eltűnt mennyit éldeli,
Aranyreggé mosolygva válnak
Könyűkben elfolyt éjjeli.

Így kelt a tenger szép leánya
Mindenható bűbájival.
Midőn nyugat szellője hánya
Könnyű hullámot szárnyival.

Favón aetherkarjára dőlve
Kéjlett Syrének hangjain,
S kilépe fennyen tündökölve
Kypros örök virányain.

ÉJJEL.

Az estharang a messzeségbe halt,
Miként a haldokló szív vég fohásza;
Komor sötét merenge a tetők
Megett eltűnelgő szürkűleten.
Egy sírkeresztnek romján ültem én,
Magányosan, miként a számüzött
Lakatlan tartomány kietlenében.
Mély volt a csend, szívrázó a sötétség:
Halkan rezegtek a sirok fölébe
Borúlt nyugalmas árnyu cyprusok;
Titkon suhonga hűs szelekben a
Halálszellem, kriptáknak rémjei
Borongtak el körűlem, egyedűl
Sohajtozó körűl, a holt világban.

A táj derenge; halványló lepelben
Emelkedett az éj homályiból
Az égi lyány, a szent Emlékezet;
S bájjal lengett az elhúnyt kor felett,
Mint a szerelm estvelgő csillaga.
Én ott ülvén elfojtva bánatim,
Keblembül egy fohász kireppene,
S titkos fájdalmas kéjbe ringata.
S ím! egykor rózsapályám angyala,
Az elvesztett, eltávozott alak,
Hajnalgva tűn fel alkonyúlt szememnek.
«Szent árny! sohajtám, hol, hol fogsz velem
Te egykor egyesűlni?» Ő elázott
Arczczal fordúlt el s — a sirokra inte,
S ködpáraként az éjbe' szétoszolt. —
A cyprusok közől lassú sohajtás
Lengett felém csendes fuvalmakon.

ESTHAJNAL.

Bájló aranyfény
Csillog szelíden
A reszkető tó
Hullámain.

Fölserken a szél
Rózsák öléből,
S völgyek hüs árnyin
Zokogva leng.

Némúl az erdő,
A messze síphang
Reszketve nyögdel
A légen át.

Kéklő virággal
Hímzett ligetben
Rejtezve csattog
A csalogány.

Leányka, édes!
Még most öledben
Elszenderűlve
Mennyet lelek:

Ki tudja? holnap
Talán siromra
Leng a lenyugvó
Est bíbora?

Ah valljon e szív,
Mely hőn pihegve
Hófátyolodnak
Alatta ver:

Fog-e felettem
Sohajtozásban,
Mint a nyögő szél,
Kesergeni?

A LIGETHEZ.

Csendes liget! boríts el
Sötétes alkonyiddal,
Mig én e hantra dőlvén,
Keservemet kisírom.
Nem fogja az zavarni
Elszenderűlt magányid,
S mézajku fülmilédnek
Szívolvasztó panaszszát.

Halkkal, miként az estszél,
Lebeg sohajtozásom,
S csak a szelíd leányka
Édes nevét zokogja,
Kitől megfoszta sorsom
Öröklő bánatimra.

Boríts, boríts el engem
Sötétes alkonyiddal,
S virágid kelyhe rejtse
Harmatjait szememnek.

EMLÉKEZÉS.

Midőn az est bibor sugára
Bucsúzva száll a kék hegyen,
S elcsendesűl a völgy magánya,
Kedves! reád emlékezem.

Magamba' bolygom néma búval
A forrás tündér partjait,
Hol édesen reám simúlva,
«Tiéd» rebegték ajkaid.

Most is vigan zug ott a csermely,
Balzamlehellők a szelek:
De a titkok tanúvidéke
Pusztán gyászolva csendeleg.

Az édes kínos őszi alkonyt
Bájával újra élem én,
Midőn dalod szivrázva zenge
A hársak csendes éjjelén.

Hang hang után szelíden elhalt,
Ütött az óra rémesen,
S szerelmi csillagunk leszálla
Viharsötétes fellegen.

Könyek gördűltek szép szemedből,
Reszketve nyúlt felém kezed,
És elválánk némán zokogva,
És szívünk mélyen vérezett.

Viszonlátás, egek leánya!
Feltűnsz-e még egykor nekünk?
Mely óra, ah mely föld vidéke
Lesz egyesítő édenünk?

A HOLDHOZ.

Mi búsan nézsz a tiszta kékről
Felém, te biztos hű barát!
Ki egykor nyájasan ragyogtad
Körűl ez árnyak pamlagát.

Te láttad itt e kertmagányban,
Hol ákász hinti árnyait,
Felhőidről mosolygva gyakran
A boldog párnak titkait.

Bájjal fénylél az égi lyányka
Örömragyogló könnyein,
S némulva rád emelt szemekkel
Tisztán ömlengő érzetin.

Most csendesen rezgő sugárid
Egy sírhanton halványlanak,
Hol ő már nyugszik, és fölötte
Magas füszálak inganak.

A LYÁNYKA PILLANTATA.

Ó a hajnalszín gyönyörajkakat, ó az egeknek
Csillagival testvérfényü kies szemeket
Lyányka, ki adta neked? Szólék s a lyányka pirúlva
S szótlan földre süté mennyei szép szemeit. —
Ontsd le te Fendörgő, felhőidet! Ám ha mosolygva
Fölveti pillanatit, lángba borúl az Olymp.

TÜNŐDÉS.

Ah, ki mondja meg nekem
Mért borúl az én egem?
S ha feltűnnek szép korányim,
Gyász miért vonúl el rajtok?
S a sötét erdő magányin
Mint egy árva kit sohajtok?

Eddig évim hajnalában
Még könnyelmü gyermek én,
A vigalmak enyhkarában
Éltem boldogság ölén:
Ah e bájkor már repűl,
S más helyébe nem derűl.

Mint az árva úgy sohajtok
A sötét erdő magányin,
S gyász van elvonúlva rajtok,
Ha feltűnnek szép korányim;
Mért, o mért borong egem,
Ah, ki mondja meg nekem?

A virúló kert s mezőnek
Nem vidítnak bájai,
Mély titokba rejtve nőnek
Keblem néma vágyai,
S egy tünelmes fellegárnynyal
Lelkem más csillagba szárnyal.

Mért esengek szívdobogva.
Honnan e hő gerjelem,
Ha hegyemről andalogva
Messze száll tekintetem,
S fátyolában egy lyánykát
Ott szemem lejtezni lát?

Rózsaévim hajnalában,
Még könnyelmü gyermek én,
Gyakran láttam fátyolában
Lyánykát a forrás gyepén,
S bár kedves volt néznem őt,
Nem sejtettem semmi hőt.

Most, ha berkem fülmiléje
Társa mellett zengedez,
S a vadonnak gerliczéje
Párosan száll fészkihez,
Létöket magasztalom,
S elborít a fájdalom!

Ti egy tündér szebb világnak
Hozzánk szállott lelkei,
A mindég zöld ifjuságnak
Égi báju szépei!
Kiknek ott, hol árva sorvad,
Szívök lágy érzetre olvad:

Ti mondjátok meg nekem?
Mért borong az én egem?
S ha feltűnnek szép korányim
Gyász miért vonúl el rajtok?
S a sötét erdő magányin
Mint egy árva kit sohajtok?

KESERGÉS.

A báj esttünemény halmok alá merűlt,
Csendes síri homály terjedez a mezőn,
S én mint árva bolyongok
E bús völgybe' magányosan.

Minden néma, kihalt, merre szemem vetem,
Békés álmainak mélyibe sűlyedett;
Csak te sírsz egyedűl még,
Édes zengzetü fülmile.

Szüntesd gyászdalodat, szánakodó barát!
Szívemnek sebeit tépdeled újra fel;
E mély néma keservnek
Részvétel sem ad enyhülést.

Mint a gyönge virág hervadoz életem,
A szép büszke után vágyva. De nem soká
Int már a nyugalomhant,
Mely fájdalmimat elfedi.

Majd ott sírja felett, fáinak árnyiban,
Gyászoljad nyugvó ifju barátodat,
És ha elmegyen arra
A fagylalt szivü hitszegett,

És nem tudja, kinek hűlt pora nyugszik ott,
A gyepdombra hajol s egy ibolyát szakaszt,
Mely a tőle gyülölt szív
Elszórt hamvaiból növe:

Akkor fesd le te, ó szánakodó barát!
A már elnyugodott egykori kínait,
S mondd meg néki, hogy érte
Hervadt éltem el ily korán.

Majd a szép szemeket könnyek özönlik el,
S a sírdombra le hőn hullanak, és velök
Szendergő poraimra
Édes béke malasztja leng.

DAL A VIDÉKHEZ.

Te bájvidék!
Ott a kék messzeségbe,
Hol szirthegyek nyúlnak fel égbe,

S felhőtlen leng a tiszta lég!
Idvezllek, oh te vég-
Határa buzgó vágyaimnak,
Te bájvidék!

Mi szent öröm?
Mi égi kéjt lehelnek
Fuvalmi a langy estlebelnek
Mezőidről, tündér vidék?
S nekem virúlsz-e még,
Nekem messzünnen bujdosónak,
Gyönyörvidék?

Ha nem, vidék!
Úgy légy örökre boldog,
Ím minden szent kötélt feloldok,
Melylyel hozzád füzött az ég,
S isten veled, te vég-
Határa minden vágyaimnak,
Te bájvidék!

De, oh vidék!
Árnyid mily kéjt susognak,
Viránymezőid mint ragyognak!
S csak mindig kéjre intve még
Mosolyg felém az ég,
Az esti bíbor ég, fölűled,
Titkos vidék!

Csak vissza még!
Tán a völgy alkonyában
Ott hervad néma bánatában
A hű szív, mely csak értem ég,
S nekem virúlsz te még,
Nekem messzünnen bujdosónak,
Oh bájvidék!

FELLEGEKHEZ.

Ti a messze láthatáron
Elvonúló fellegek!
Kik reám itt hervadóra
Vég bucsúval intetek,
Merre nyúl boldog pályátok?
Tán van nektek is hazátok
Ott a nyugti ég alatt,
Merre szárnyatok halad?

Boldog! bár engem egy szél
Elfuvalna véletek
E gyászhonból, hol lekötve
Tartanak bús végzetek.
Túl a láthatlan mezőkön,
Zord pusztákon, szirttetőkön,
A nyugot szép tájihoz,
Merre lelkem vágyadoz.

Egy tündér világ mosolyg ott
A kedves karjai között,
Enyhét ott lelné föl e szív
E sok vésztől üldözött.
Ott a boldoglét vidéke;
Szent örömkéj s égi béke,
Mint korány hint harmatot,
Hintve áldást lengnek ott.

Vajha el lehetne szállnom
A futó szél szárnyain,
Halni bár, de a leányka
Idvezítő karjain.

Ott a honföld nyugtot adna,
Értem édes könny fakadna,
S rózsa közti sírorom
Őrzené nyugvó porom.

Szálljatok ti, égi pályán,
Boldoglétü fellegek!
Idvezelve a dicső hont,
Ha egébe értetek.
Vágy e szív — de nem találja
Merre nyílna békepálya
Éj-, köd-, örvényből elé
A sohajtott part felé.

AZ ELTŰNT IFJUKOR.

Száll mosolygva hegytetőkről
Rózsafényben a tavasz;
Jönnek vígalomra kelve
Lyánykák, ifjak, énekelve:
«Idvez légy, te szép tavasz!
Idvez légy, hajnalpirúlat;
Halmok illatos szele!
És te csendes völgy patakja!
És te zengő fülmile!»
S ajkokon édesen olvad az ének,
Hangzik az ormon, a néma magányban,
S tánczkoszorúba szövődve kerengnek
Vígan az ifju virányban.

S ah körűlök mint viradnak
A szép kornak álmai!
Szebbé válva mint derűlnek
A mezők virágai!

Kéjt lehel a berek árnyaibúl,
Zengnek a pásztori sípok,
Élnek az erdők,
S lelkökön édeni béke virúl.

A sziv-élvet feltalálni
Mely vidékbe térjek én?
Szerte bolygok andalogva
Rét, völgy hímes szőnyegén;
A kelő nap, a virágok
Égi bája tűn elém:
De mint hajdan oly varázsló
Arczczal egy sem int felém.

Oh tavaszmenny! oh te hajnal!
Halljatok meg engemet;
Hozzátok még vissza egyszer
Eltűnt rózsaévimet! —
Ah de ők nem érzenek,
Csak mosolygva fénylenek.

Ti arany álmak,
Az ifju világnak
Mennyei képeivel
Merre röpűltetek el?
Nem jöttök ti vissza többé —
Messze messze tűntetek,
S a legszebb lélekvirágok
Elhervadtak véletek.
Hallgass el, te völgy patakja!
Szűnj meg zengni, fülmile!
Hangotok csak búm alakja,
S veszteségem festi le.

Tűnnek évek, jönnek évek.
Köd s homályra fény terűl,
A leszállott esti csillag
Reggel újra felderűl:
De az ifjukor kihervadt,
Véle kéj és szerelem,
S nem hozhatja vissza többé
Semmi földi kérelem.

EMLÉKÜL.

Ha létem elhervasztja a halál,
Emlékezzél reá, te kedves,
E lángszivtől szeretve mint valál;
S ha sírban is szeretni enged a halál,
S a szív még ott is érez és dobog,
Elhúnyt szivem téged, te kedves,
Hamvában is szeretni fog.

NELLIHEZ.

Ah ne pillants rám, leányka,
Ah födözd be kék szemed:
E tekintet, e mosolygás
Elveszítnek engemet.

Míg pihentél a lugasban,
S húnyva voltak a szemek,
Szívdobogva bár, de még is
Csendes kéjjel néztelek.

Csendes kéjjel bíborajkad,
Szőke fényü fürtidet,
Lelked tűkrét arczaidban,
Bájoló szép termeted.

Szél jött, s álmad elfuvalta,
S hogy rám nyíltak a szemek,
Bennem mily tündér világok!
Mily kéj ömleng, oh egek!

Elhal a szó ajkaim közt,
Keblemen láng s jég fut el,
Könnyek hullanak szememből,
Hajh, és nem tudom, mi lel?

Elveszítnek e tekintet,
E mosolygás engemet:
Ah ne pillants rám, leányka!
Ah födözd be kék szemed!

EPEDÉS.

Könyűben, esti fény,
Mezőmre mért ragyogsz?
Fáim bús éjjelén
Oh szellő, mért zokogsz?
Szántok, hogy itt ülök
S bú, fájdalom velem,
Hogy lyányka nem mosolyg
Szerelmet énnekem?

Ah lyányka nem mosolyg
Szerelmet énnekem,
S epedve, rózsaként
Elhervad életem.
Ki gyakran álmaim
Között enyelg velem,
Az égi szépet, ah
Sehol sem lelhetém.

Hol vagy te, lyányka, hol?
Kiért e szív hevűl;
Kit esdve kérek én
Hajnal s est fényibűl.
Jer, hozd el énnekem
A barna fürtöket,
Felhőtlen arczaid,
Mosolygó szép szemed.

E hárs alá ülünk,
Kéj s béke lesz velem,
Mosolygó szép szemed
Szerelmet int nekem;
S majd fáim éjjelén
A szellő nem zokog,
S reám az esti fény
Örömkönyben ragyog.

SZERELEM.

Tova, messze tűnjetek,
Légi álomképzetek.
Ég leánya, Szerelem!
Légy te síromig velem.

MEGELÉGEDÉS.

Mit nekem ti hír s szerencse
Tűnedékeny álmai!
Gazdag dús palotája,
Lengeteg pórnép csodája,
Mit nekem ti büszke hősek,
Fény s dicsőség rabjai!

Vívjatok ti koszorúkat
Vérpályátok mezején,
Hágjatok csillámtetőre
Hol bölcs czímet nyér a dőre:
Kis hajlékom enyhhelyéből
Nyúgott szívvel nézlek én.

A felettem földerengő
Bíbor hajnalfellegek,
A mező kies viránya,
Egy elzárt vidék magánya
S holdragyogta forrás engem
Szebb örömre intenek.

LYÁNYKA GYÖTRELME.

Oh égető kín,
Oh gyötrelem
Viszonláng nélkül
A szerelem!

Felettem éj, nap
Sötét ború,
Szemembe' könnyek,
Szivembe' bú.

Nem érti titkos
Küzdésimet,
Kit lelkem óhajt,
Lelkem szeret.

Keblembe' dúl, forr
Vágy, félelem ;
Gerjelmim önkényt
Fedezgetem.

S ah nincs oly isten
Ki sejtené,
Ki néma nyelvem
Megfejtené.

Kereng a tér föld,
Az ég velem ;
Nyugalmam, enyhem
Nem lelhetem.

Oh égető kín,
Oh gyötrelem
Viszonláng nélkül
A szerelem !

KÉK SZÍN.

Más dicsérje a setét,
Sárga, zöld szín kellemét ;
A kék szín kedves nekem,
Mint virúló életem.

Kék az esti tűnemény,
A szivárvány, a remény,
A kis emlény kelyhe kék,
Melyért a szív lángol, ég;
Kékek a csermelyhabok,
Kikben a szent menny ragyog;
S kék, szemed, szép Emmike,
Te szív legkedvesbike.

VITÉZ BUCSÚDALA.

Isten hozzád, oh falu,
Csendes békehely!
Tombol a mén, zúg a had,
Nékem menni kell.

Búsan lépeget fakóm
S vissza-visszanéz,
Száz ablakból int felém
Száz leányi kéz;

Hófejéren lengedez
A vég búcsujel,
«Légy szerencsés, szép vitéz!»
Száz hang idvezel;

Keblem csendes és nyugott
Százak könnyein,
Ah de egy pár kék szemet
Sírni látnom kín!

HOZZÁ.

Ha jősz, lángok emésztenek;
Ha mégy, kinok öldöklenek;

Éltem csak gyötrelem.
Jőj és ne menj, s napom virad,
Vagy menj s ne jőj, úgy nyugtomat
Siromba' meglelem.

A VIOLÁHOZ.

Hervadj, hervadj száradon,
Mit nevetsz reám?
Nincs kinek letörjelek,
Hervadj, violám!

Gondosan neveltelek
Ablakom megett,
Reggel, estve öntözém
Barna földedet:

Felvirúlál, s ég mosolyg
Kéklő kelyheden,
Ah de az, kinek virúlsz,
Elhervadt nekem.

Sír nem vette tőlem el,
Örvény habja nem:
Él, de másnak karja közt
Él a hűtelen.

Néma búba' gyászlom őt
Mint halottamat,
Míg a gyász nem oltja el
Kínos lángomat.

Hervadj, hervadj száradon,
Mit nevetsz reám?
Nincs, kinek letörjelek,
Hervadj, violám!

ÉDESSÉGEK.

Kinom mi mély, lángom mi nagy,
Látod, még is kegyetlen vagy.

Jövél, s elrablád szívemet,
Szólál, s elrablád lelkemet.

Rajtad hó-, rózsa-, égszinek
Egymással harczra keltenek:
E harcz között én meghalok,
Ha nem segélnek angyalok.

Szivem dobog a kék szinért:
Egy pár szem fejtse meg: miért?

Kökényszemek, oh húnyjatok!
Sugártokban elolvadok.

Délben vagy éjtszaka,
Reggel vagy estvelen,
Egem szép csillaga!
Mindig te vagy jelen.

LEMONDÁS.

Vedd a gyűrüt, ifju vedd,
S véle vissza lángszived,
Lángszived, mely tisztán ége
Mint a hajnal fényessége.

Öld meg hű szerelmedet,
Más birandja eskümet;
Oltárhoz más fog vezetni,
Légy boldog, tanulj feledni.
A jövendő bájvilág
Gyász lett s néma pusztaság;
Nincs oly csillag a nagy égen,
Mely egy súgárt adna nékem.

Fonjatok szép koszorút,
Fonjatok, leánykák,
Halvány rózsaszál legyen
Benne a rozmarínág;
Rozmarín, nászpompa-ág,
Halvány rózsa, sírvirág.
Gyászbokréta illik ahhoz
S gyász halotti ének,
A kiben meghaltanak
Vágy és szívremények.

A TÁVOZÓHOZ.

Int a pálya távola!
Csókod lángol ajkamon.
Égnek áldott angyala,
Légy szerencsés útadon.

Nyújtsad drága jobbodat
Zálogúl, hogy lángodat
El nem oltják a korok;
S bár eltép a sors hatalma
Hő szerelmem istenálma
Emlékidben élni fog.

Még szemed dicső egébe
Engedj egy tekintetet,
Ah ez önt enyhűletet
Vérző szívem mély sebébe.

Csókod lángol ajkamon.
Égnek áldott angyala!
Int a pálya távola:
Légy szerencsés útadon!

AZ ELHAGYOTT.

Csalfa volt hő esküvésed,
Változékony lenge kép!
Csalfa, mely szemedben égett,
A szerelmi láng.
Elhagyál, oh hittelen!
S el minden veled —
Mint kirablott puszta ház,
Melynek kincse, bútora
Összetépve, szertehányva,
S benn s körűle és felette
Minden élet ölve van,
Csak magányos éji szél
Jár zokogva csarnokán:
Oly magányos, oly kirablott
Néma, puszta e kebel;
Benne minden érzemények,
Istenálmak, lángszerelmek
Szertedúlva, és kihalva —
Változatlan híveműl csak
Egy maradt: a fájdalom,
A ki síromig kisér.

A VÖLGYHÖZ.

Gyász felettem, gyász körűlem,
Feltalálni enyhemet
Csendes árnyaidba jöttem,
Rejts el, oh völgy, engemet.

Bükkjeid sötét homályán
Búsan suttog a levél:
Ah te sejted, e kebelben
Mely emésztő bánat él.

Néma vagy, ha bús barátod,
Érzed mély gyötrelmeit;
Ha panaszt nyög, részvevőleg
Visszazenged sérveit.

Zajban élek mint ki boldog,
Mint kit biztat hű remény,
Senki nem gyanítja, mely kín
Ég e szívnek fenekén;

Senki nem, miként derűl fel
Kínról kínra hajnalom,
Csendes éji lámpa mellett
Mint viraszt a fájdalom.

Tiszta kék az ég felettem,
Tiszta kék a láthatár,
Zeng a bércz, virít a róna,
Vígan zúg a csermelyár;

Ámde a tavasz virága
Énnekem nem illatoz:
Egy virágom volt — s hajh az most
Más kebelnek nyíladoz.

Engem éjfél zordonában
Üz a veszteségi kín,
Űz tetőkön, rengetegben
S bús magányid rejtekin.

Volna szárnyam, hogy röpűlnék
Túl a kínok tengerén,
Volna bár sebem halálos,
Hogy meghaltam volna én.

AZ EMLÉNYHEZ.

Kisded emlény, kék virág,
Fölneveltelek,
Hogy szerelmi gyászjelűl
Néki küldjelek.
Keble bokrétáihoz
Tűz a lyányka majd,
És ha hervadozni lát,
Búsan felsohajt:

«Értelek, te szép virág,
Sír lakóihoz
A ki téged küld nekem,
Búban hervadoz.
Ah hogy éltem s élete
Gyász és szenvedés!
Ah hogy bírni őt nekem
Tiltja végezés!»

EMLÉKEZÉS.

Hévvel szerettem,
S ím szenvedek,

Keblembe' dúlnak
Bús érzetek.

Gyötrelmem enyhet,
Írt nem talál,
Életfáim közt
Zúg a halál,

De bár gyötrelmem
Írt nem talál,
S életfáim közt
Zúg a halál.

Szelíd örömmel
Emlékezem,
Szép napjaidra,
Oh szerelem!

A BOKRÉTA.

«Zeng a lant, oh nyíljatok meg,
Nyíljatok meg ablakok!
Intsetek tetszést dalomra,
Égi szemcsillagzatok!»

S ím megnyíl a titkos ablak,
Kis kezecske nyúl ki rajt,
Egy virágbokréta száll le,
S kedves szó, mely így sohajt

«Vedd e köny-nevelte rózsát,
Véle tiszta szívemet:
Érted lángol, érted él az,
Míg a sír el nem temet.

HÓDOLÁS.

Szem, oh szem,
Mennyei kék szem!
Szőke pompájú hajak
Rózsafán termett ajak,
Arczvirágok, melyeket
A szerelem ültetett,
Bércz havából fútt kebel,
Telve égi érzetekkel,
Mely ég, még sem olvad el;
És ti bájoló hatalmak,
Elme! szív!
Játszi egyik és enyelgő,
Enyhe a más, tiszta s hív!
Ostromolni szűnjetek,
Megvallom győzelmetek;
Többé nem harczolhatok —
Itt áll örök rabotok!

LOTTIHOZ.

Míg nekem lángolt szerelmed,
Míg enyémnek mondtalak,
Gazdag kincstár volt ezen szív,
S gyöngy te benne, szép alak!

Elhűlt már nekem szerelmed,
Elfeledtél, elhagyál;
S gyöngyöm most könny harmatában,
Gazdagságom búban áll.

IRMA GYULÁHOZ.

Tiltsa bár az ész szava,
Tiltsa végzetem,
Érted lángol, érted él
Minden érzetem.

Lassanként megölnek a
Hosszas bánatok,
S mint a hévütött virág
Földre hervadok.

Állj meg, majd ha nem leszek,
Csendes alkonyon,
Melybe gyötrelem temet,
Néma síromon,

S halld, midőn a domb alól
Felsohajt neved,
Mint az ősznek bús szele
Tar mezők felett.

És ha kétled, hogy talán
Túl siron is él,
Lángol, s olthatatlan e
Földi szenvedély,

Szólj és hívj! — Tanújelűl
Lelkem megjelen
Hold tünő csillámaként
Puszta éjjelen.

LENKE DALA.

Faluvégen erdő,
Erdőben magány,
A magányba' sírdomb
Hársak alkonyán.

Domb körűl csörögve
Omlik a patak,
Hársak közt madár zeng,
Szellők inganak.

Telve illatokkal
A kies vidék,
Mert a dombra szegfűt,
Rózsát ülteték.

Bérczeken kel a nap,
Bérczeken leszáll,
S engem lát bolyongni
A domb fáinál.

Szellőkben keservim,
Búm sohajtanak,
A patak vizében
Könnyim omlanak.

Én tudom csak, más nem,
Hogy kit elfedett
E domb sírja, egykor
Engem szeretett.

Kis patak, ne zúgj a
Sziklán oly nagyon,
Bájos völgyi zengő!
Hallgass bokrodon;

Lengjetek, fuvalmak,
A fán csendesen!
Hadd nyugodjék békén
Megholt kedvesem.

SAJKADAL.

Életem folyóján
Búszél lengedez,
Életem folyóján
Tört sajkám evez;
Rajta útazólag
Vérző szivem ül,
S messze, ismeretlen
Part felé röpűl.

A folyónak árja
Mély, fenektelen,
A folyónak árja
Csalfa szerelem;
Kormányom kitépve,
Engem gyermeket
Lebke csolnakommal
Szirt közé vetett.

Elsülyedt örökre
Szél között zajon,
Elsülyedt örökre
Minden kincsvagyon;
Képek, égi álmak,
És tündér remény,
Útra szép hazámból
A mit hoztam én,

Felleg és ború most
Láthatáromon,
Felleg és ború most
Néma bánatom.
Egy csillag vezérel:
A hit csillaga,
Biztató jövendők
Kétes záloga.

Csendben és vihar közt,
Sziklán és habon,
Csendben és vihar közt
Szállj, te csolnakom!
Élet habjain túl
Majd szivem kiszáll,
Messze szebb világnak
Békepartinál.

ÉJFÉLKOR.

Tündöklő csillagok,
Lobogva fényletek:
Hajh szívem is lobog
Mint a ti fényetek.

De kebletek nem ég.
Szerencsés csillagok:
Hidegen fénylenek
Tündöklő lángitok:

Bennem mint Aetnatűz
Dúl, forr az érzelem,
Velem kél s nyúgoszik
A megcsalt szerelem.

S hajh még is lángjaim
Kiolthatatlanok,
Mint örök fényetek,
Tündöklő csillagok!

HALÁSZLEGÉNY DALA.

Szél és hab lecsendesűlt,
Int az éjmagány:
Nyílj meg, kis ház ajtaja,
Jer ki, szép leány!

Parthoz kötve csolnakát
A halászlegény
Itt sohajtja jöttödet,
Itt eped szegény.

Szerelem szép csillaga
Fénylik nyúgoton,
Ő vezérli csolnakunk
A hullámokon.

Tengertől ölelt sziget
Szép lakója lészsz,
A hajlék, mely elfogad,
Már számodra kész.

Hószinű gyöngyöt füzök
Kis nyakad körűl,
Kellemidre minden szem
Bámul és örűl.

Szerelem lesz nyoszolyád,
Párnád hű karom,
Álomkéjbe ringatód
Nyájas szívdalom.

Nyílj meg, kis ház ajtaja,
Jer ki, szép leány!
Szél és hab lecsendesűlt:
Int az éjmagány.

AZ APÁCZA.

Láng emészti keblemet,
Láng, nem mondható,
Szenvedély, nagy és örök,
El nem oltható.
S oh kinok mély tengere!
Oh kemény egek!
Nem lehet kimondanom,
A mit érezek.

Nem lehet kimondanom,
Bárha eltemet;
Tiltja eskü, kárhozat
Szenvedélyemet.
Oltsd el, oh hatalmas ész,
Oltsd el lángomat,
Vagy szakadjatok le rám
Oltár! boltozat!

CYNTHIÁHOZ.

Ketten virasztunk néma éjben:
Te alvó pásztorifjadat,
Én e sírboltnak ajtajánál
Elhervadt szép halottamat.

Örvendj, tenéked majd fölébred,
S ismét birod szerettedet:
Nekem nem adja vissza sem föld,
Sem ég, kit e bolt elfedett.

AZ ELJEGYZETT.

Te, ki látva könnyeim,
Oly setét, oly bús valál,
Volna szíved, gyászos éj!
Most reám mosolyganál:
Boldogságom érzenéd,
S áldanád a végzetet,
Mert örökre bírom én,
A kiért e szív epedt.

Lámpaként meggyújtanád
Tündöklő szép holdadat;
Csillagidnak ezrede
Ékesítné arczodat;
Hogy ragyogjon föld s egek
A szerencse ünnepén,
A midőn boldog levék,
Gyászod régi társa én.

De te, mint a néma sír,
Szívtelen vagy és hideg,
Képed zordon, elborúlt,
Kebled puszta, rengeteg.
Víg barátod vagy komor,
Arczod egyképen setét;
Szánlak, hogy nem értheted
E sziv égi érzetét.

EMMA.

Volnék bár hegyeken lebegő szél, messze röpűlnék,
Messze, hol érzelmim kínja nem érne utól.
Volnék bérczi patak, lerohannék sziklatetőkről,
S eltűnném a nagy tengerek árja közé.
Lomb vagyok; a szerelem szép fáján hervadozó lomb,
Melyet hűtlenség játszi fuvalma letört.
Míg lebeg a hegyi szél s lezuhog vigan a patak árja,
Száradok én; a bú lassu halállal emészt.

A BOJTÁR.

Messze cseng már a kolomp,
Elhaladt a nyáj,
S még mindég rajtad szemem,
Oh te kedves táj!

Máskor vígan jártam én
A kies mezőn,
Sípom zenge völgyeken,
Zenge a tetőn.

Most órákig állok e
Sziklabércz felett,
Hol szememnek nyitva van
Nyúgot és kelet;

Nyitva a kiterjedett
Mérhetetlen kék,
Látszik róna, hegy s patak,
Tiszta mint az ég.

Hajh de nékem a kies
Róna, hegy, patak,
A derűlt, a tiszta ég
Elborúltanak.

Búbánat megyen velem
Völgyön halmokon;
Búbánat viraszt sötét
Éjszakáimon:

Itt alant a völgyben áll
Egy kis nádkarám,
Benn lakik, ki e veszélyt
E kínt hozta rám.

E tündér varázsla meg,
Ő von engemet,
Édes képe tölti be
Fájó szívemet.

Kis galambka, szép leány!
Nyisd meg ablakod,
Nézz ki a tető felé,
Itt áll pásztorod.

Arcza halvány s hervatag,
Mert beteg szegény,
Szerelemben elveszett
Bús bojtárlegény.

Hasztalan kiáltozom —
Ő nem hallja meg;
Szél üvölt az ormokon,
Zúg a rengeteg.

Elsötétedett az ég
Hosszas búm alatt,
Nem hallik már a kolomp,
A nyáj elhaladt.

Isten hozzád, szép leány,
És te kedves táj!
Elmegy a bojtárlegény,
El, de szíve fáj.

KIS LEÁNY DALA.

Hogyha házasodni mégy,
Kérlek, nagy leányt ne végy,
Mert a rosszból, mond a pap,
A nagyobb a gonoszabb.
Végy vigat, ne szomorút,
És ne olyat, a ki rút,
Mert ha rút lesz, jaj neked!
Nemsokára megveted.

Barna, karcsu, szép legény!
Halok érted s élek én;
Orczám mint a piros ég,
Szemem kökényszinü kék;
Bánatot, bút megvetek,
Víg vagyok és nevetek.
Ismered rég szívemet,
Végy kicsinkét engemet.
Meg nem bánod, szép legény:
Holtomig szeretlek én.

TÉL ÉS TAVASZ.

Midőn először láttam őt,
Kinn hó borítá a tetőt:
De bennem akkor nyílt vala
Legszebb tavasznak hajnala,
Midőn először láttam őt.

Hogy most utólszor látom őt,
Tavasz vidítja a mezőt:
De szívem mély gyötrelminél
Haldoklik minden, a mi él,
Hogy most utólszor látom őt.

Ha majd többé nem látom őt,
Virág borítja a mezőt,
Csermely s madárhang zengenek,
Erdők, völgyek zöldellenek;
De rám nem fénylik bájsugár,
Sötét halomnak éje zár,
Ha majd többé nem látom őt.

HÍVÓ.

Jőj a csendes völgy ölébe,
Ha leszáll az esti fény.
Hő szerelmünk édenébe,
Jőj a csendes völgy ölébe,
Szív-epedve várlak én
Fáim biztos enyhhelyébe.
Jőj a csendes völgy ölébe,
Ha leszáll az esti fény.

AZ ÖZVEGY.

A sárguló kertfákra néz
Egy halvány szép nő ablakán ;
Az őszi nap leszálla már,
Gyászló, sötét az éjmagány.

«Örök jótékony éj, mikor
Borítod rám homályodat,
Hogy alhassam a szunnyadó
Kedves mellett nagy álmomat?»

A kertben egy szomorfüz áll,
Földig lehajtva lombjait:
Alatta zöld sírbolt fedi
Az ifju férj hűlt tagjait.

AZ EST.

A nap leszállt, borúlnak az
Arany-felhős egek,
Mezőkön a pásztorsipok
Elcsendesűltenek.

Homályos szürke pára leng
Ormok, völgyek felett;
Harangszózat köszönti a
Tünő estünnepet.

Sírkertben új halom felett
Egy halvány ifju áll,
Ifjú, de arcza hervadóbb
Az ősz viráginál.

Gyötrelmi közt elzsibbada
A gyászló gondolat,
Mely átjár, mint jégborzadás,
Velőt és csontokat.

Mi kedves és szivéltető
Földön teremtve volt
Számára, mind sírmartalék,
Lehervadt és kiholt.

Hallgass el, síró esti szél,
Ne rázd fák lombjait!
Siralmad felriasztja majd
Alvó mély kínjait.

Borítson inkább rá az éj
Öröknagy álmokat,
Ne lássa vérző bánatit
Többé naptámadat.

HAZA. ÉLET. EMLÉKEZÉS.

Szenteld, oh magyar, hazádnak
Kebled szebb érzelmeit:
Romlott szív és romlott elme,
Kit hazája hő szerelme,
Szép tettekre nem hevít.

SZÉPHALOM.

Nem ragyogok mint Pest, nem mint Buda tornyai, vára;
  Törpe vityillóim szalmatető fedezi.
Ám de jön a honfi, s buzgó hálára fakadva
  Idvezel: ő tudja, hol kele hajnali fény;
Hosszú álom után hol zendűlt égi varázszsal
  A csalogány, hol nyílt grátia-kényü ajak.
Fényljenek a büszkék, ne az én kunyhóim. Örömmel
  Rám ismér, áldván tájamat, a hazafi;
És mikor eltűn majd a hajnal, s déli sugárban
  E haza fényleni fog: szent lesz előtte nevem.

BORÉNEK.

Boldogok mi, a barátság
  Víg seregbe összevont,
Itt borunkat kedvvel iszszuk,
  Távol elkerűl a gond.
Fel, vitézi a kulacsnak!
  Fel, miénk e szép világ!
Most pohárra! mert nem isztok,
  A halál ha majd kivág.

Lyányka, csókot e pohárhoz,
  Nyújtsad bíborajkadat!
Te, ki oly szép vagy, miként a
  Nyári hajnaltámadat.

S mint midőn két égi villám
  Egybe csapva szétenyész,
Csókba lelkünk összecsattan
  S a kéj tengerébe vész.

Félre, vízivó, előlem,
  Mert palaczkba fojtalak!
Itt szentségtörőt nem tűrnek
  A bornak szentelt falak.
Láng-lobogva leng Tokajnak
  Itt közöttünk istene,
S borba fojtja, hogyha béjön
  Kit meghitté nem kene.

Éljenek, kik híresítik
  A Tokaj gyönyörnevét,
Éljen, a ki ott kapálta
  E pohár dicső tövét!
Most mi vígan hörpögetjük,
  Kéjre, lángra ébredünk,
S minden bút e tágas öblű
  Billikomba temetünk.

Üssük össze kelyheinket,
  Bennök égi tűz ragyog!
És vigadjunk — a magyarnak
  Vígadalmi nem nagyok:
Míg Mohácsnál nem csatázott
  A félholdu büszke tar,
Víg volt addig, hajh azóta
  Sírva vígad a magyar.

Ott leszállott alkonyába —
  De minek panaszlok én?
Félre gyászkép! Új korány kel
  Árpád honja szent egén.

Félre, szívnek gyilkolói!
  Alvilági fajzatok!
Fájdalom, könny, aggodalmak!
  Tőlünk messze szálljatok.

Fel, vitézi a kulacsnak!
  Míg miénk e szép világ!
Most pohárra! mert nem isztok,
  A halál ha majd kivág.
Üssük össze kelyheinket,
  A kancsók ürűljenek;
Fenn kiáltsuk: a hazának
  Szép leányi éljenek!

Éljen a magyar szabadság,
  Éljen a magyar vitéz,
A ki e dicső hazáért
  Életét áldozni kész!
Adja isten, hogy Hunyadvár
  Gyászoló gránitfokán
Törje csontját a magyarvért
  Lesve szomjazó kaján.

Éljenek szeretteink, e
  Drága honnak szentei,
Kik a közjóért buzognak
  Mint a nap tüzfényei!
Adja isten, hogy hazánknak,
  Mint a nagy király alatt,
Három tenger partvidéke
  Alkosson határfalat.

Éljünk mink is, a kiket most
  A barátság egybe font,
És borunkat vigan iszszuk
  S távol elkerűl a gond.

Fel, vitézi a kulacsnak,
  Pengjen össze a pohár!
Most igyunk, most! mert ki tudja,
  Óra múlva mily sors vár.

A SZÁMÜZÖTT.

Feléd, feléd,
Szelíden intő messzeség,
Reszketve nyúlnak karjaim,
Reszketve hullnak könnyeim.
Egy pillanat reád.
Egy szent emlékezés
Elűsionnak hajnalából
Röpít lelkembe fényt.
Ha rózsacsillám
Dereng fölötted,
S az égi kegy
Szivárványod szinében
Mosolyg szelíden;
Vagy dörgve harsan
Az égi bosszú
Felhőd között,
S villám rohan
Kőszálidon:
Reszketve nyúlnak karjaim,
Reszketve hullnak könnyeim,
Mindig feléd csak,
Te messze szép világ!

  Kivűled semmi föld
Hazát nem adhat.
Virúlva nyíl fel
Egy bájos éden

Előttem itt;
A kénykehelyt
Szelíd istenkezek
Nyújtják egekből:
De a nektári édbe
E szív gyászfellegének
Keserve csöppen.
S imádva, esdekelve
Rogynak le lábaim
Előtte a
Titoklepelnek,
Könyörre bírni
A végzetet,
Mely messzeszórt
Tetőled
Dicső, dicső hon!

Tekintetem
Bármerre száll
E föld mezőin,
Elébe gyászköd
Emelkedik,
S a boldoglét sugári
Csak a sejtés homályiból
Csillámlanak,
Mint őszi alkony
Szürkűletében
Egy hamvadó fény:
De ott tebenned,
Arany vidék,
Az idvezűlet
Forrása csörgedez.

Reszketve nyúlnak karjaim,
Reszketve hullnak könnyeim,

Mindig feléd csak,
Te szép tündér világ!
Mi édes képek intenek
Belőled!
Mi égi kény
Mosolygja rám egét!
Vagy hajnalálom
Tündérei
Lengnek körűl?
Barnúltan omlik
Az éj homálya,
De intnek ők
Az édes képek,
S mindig felém csak
Távol mosolygva.
Ti vagytok, oh ti vagytok
Szeretteim!
Meglel tekintetem
A messzeség homályiban:
Te ömledezsz felém,
Te hű baráti szív!
Felhőtlen homlokod,
Oh arcz!
Mint a korányi csillag
Hajnal ködéből
Ragyog nekem.
S te, oh szerelmeim
Láng-ideálja,
Feltűnsz lelkemnek;
S tekintetedre
Előmbe olvad a menny,
S öröklét kéjei
Folynak körűl.
Ölelve téged, egy világ,
Mely senkié sem mint enyém,
Simúl szelíden

Karom közé.
S te szív, enyém vagy,
S te lélek, egy velem.
Oh pár! te a dicső
Teremtmény glóriája,
Kivűled nem virúl nekem kéj
Az istenek honában.

Nincs kéz, mely elszakaszszon
Tőled, te oh hon.
E lélek idvezűlten
A boldoglét egébül is
Feléd lobog,
S nem lesz oly rózsaláncz
A nagy teremtmény
Gyönyörvarázsi közt,
Mely fogva tartsa,
Hogy a szeráf öléből
Bár sírhalmok sötétein át
Hozzád ne szálljon,
Dicső, dicső hon!

ANDALGÁS.

Aug. 29. 1826.

Főd koszorúit,
Te honni Genius,
Gyászlep takarja,
De arczodon
Csendes hajnal derűl,
És kéjlobogva
Felleng tekinteted
Egy szép jövendő
Fényárjain.

Leszállsz feledség
Éjébe rejteni
A messze századok
Bús képeit:
Ám visszalengnek ők,
Miként az éjfél
Sírlelkei.

Mohács, Mohács!
Honvér-szentelte sík!
Feltűnsz te némabúsan,
És szétomolva
Elpusztúlt tériden
Királyi trónus
Nagy romjai;
És szétomolva
Bezöldűlt hant alatt
A messze kornak
Nagy ősei.

Oh szentek, oh dicsők!
Honförgetegnek
Véráldozatjai,
Az ősz idők szele
Szétlengeté
Szent sírotok porát,
De a nemes
Utókor ajkán
Dal kél fölöttetek,
Dal, mely szelíden,
Hevűlve kéjre,
Hevűlve lángra,
Kijegyzi a tett
Magas becsét;
S gyászló kebelben
Mély fájdalommal,

De büszke érzelem
Fellengte közt
A szép Emlékezet
Borong a csendes
Virány felett,
Mint Spárta hamvain
A régi nagyság
Hős nimbusa.

VÁNDOR ALKONYDALA.

Csüggedezve inganak
A kifáradt láb-inak;
Esthomály borong utamra,
Szállnak a fény bájai,
Idvezllek, ti béke honja,
Gyászfenyűk magányai!

Puszta tér vadonjain
Hagytak úti társaim;
A korányi bíbor égben
Fenn ragyogló istenek:
Kény, dicsőség, és szerencse
Fellegekbe tűntenek.

S mint sötétes éjjelen
Bolyg a sajka fénytelen,
Úgy bolygék magamra hagyva
Hozzád, csendes ősi hon!
S boldog én már megpihenni
Itt fogok nyugpartidon.

Küzdjetek ti, küzdjetek,
Szélvész-hányta tengerek

Örvényin, villám s habokkal,
Bájremények csolnakán:
E sötét partnál kiköttök
Majd a hosszas út után.

A VIHAR.

Zúgó tengernél
Sziklán ülék,
Lelkembe' csend volt,
Szivembe' bék.

Vész jött, tolült hab
S habokra dűlt,
S a gyönge sajka
Már-már merűlt:

De szép szivárvány
Kelt nyúgoton,
S a zaj leült a
Hullámokon;

Szelíd csend váltá
A mord vihart,
S feltűnt mosolygva
A békepart. —

Ülök tengernél,
Nincsen moraj,
De bennem vész van,
Lelkembe' zaj.

Várom, ha támad
Felhők megűl
A szép szivárvány,
A vész ha űl?

Távol-, közelre
Tekint szemem,
Hajh nem derűl fény
Sehol nekem!

Ki, ah ki oltja
El e vihart?
S hol tűnsz fel, oh te
Szerencsepart?

SZELLEMHANG.

Hajnal szült engem, fiatalka tavaszkori hajnal,
Rózsa valék, oly szép mint maga az ifju tavasz.
A tavasz elhervadt, lomb-hulltan gyászol az erdő,
Rétek víg zöldét hó fedi s éjszaki fagy.
Engem is elfedezett. Mit sírsz, kegyes édes anyácskám?
A tavasz elhúnytán fülmile nem kesereg.
Ámde te sírj! A tavasz megjön, meg ezernyi virága,
Gyermeked, édes anyám, ővele fel nem üdűl.

EGY LEÁNYKA SÍRJÁN.

Nyúgodj csendes föld alatt,
Nyúgodj szép leány,
Bájid elhervadtanak
Élted hajnalán.

Boldog, még nem ismerél
Gyászt, gyötrelmi bút,
Lépteidnek nyíltan állt
A szép rózsaút.

Arany képzelet veté
Nyugpárnáidat,
Zöld remények hajnala
Kelté álmodat.

Mint regényes táj felett
Csendes éji hold,
Földi pályád tiszta fény,
S égi álom volt.

Most halottan alszanak
Tündér vágyaid,
S rád enyészet lengeti
Gyászfuvalmait.

Néma könnyet önt a lyány
Látva halmodat,
S reszkető kézzel szakaszt
Emlékszálakat;

S sóhajt: «Csendes föld alatt
Nyúgodj, bájalak!
Szép tavaszvirág valál,
S mint én, hervatag.»

ÉLET.

Mint a kétes tengerpálya
Változandó életünk:
Gyarló sajkánk majd vigan száll,
Majd örvény közt sűlyedünk;
De ki tiszta öntudattal
Jár veszélyes útain,
Arra békefény világít
Felhőn, ég villámain;

Annak lenge csolnakát
Istenkéz vezérli át.

APOTHEOSIS.

1834.

Nyugosznak ők, a hősfiak,
Dúló csaták után,
Nyugosznak ők, sírjok felett
Zöldell bokor, virány;

Zöldell bokor, zöldell virány,
Mert vérök öntözé,
És hálakönnyek hulltanak
Az égharmat közé.

Csatájok nem volt pártcsata
S ábrándos képzelet,
Mely dúl alkotni várait
A köz romlás felett:

Mely poklok mélyiből idéz
Viszályok angyalát,
Hogy vérszínnel borítsa be
A béke hajnalát;

Hogy nyomdokán lángvész, gyilok,
Rablás pusztítsanak,
S a század szebb reményei
Sírokba hulljanak.

Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,
Melyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.

Keblökben a köz érdekek
Szerelme lángola,
Karjokba' tiszta honfitűz
Szablyája villoga.

Vad kényt, zsarnok-parancsokat,
Lánczot nem tűrtenek,
S Szabadság, te szép égi lény,
Érted vérzettenek.

Vérzettek és elhulltak ők,
De győzödelmesen:
Tettök sugára átragyog
Időn, enyészeten.

Dicsőség bájvirágai
Vérökből termenek,
S sirjokról nagy világba át
Hírszellők lengenek.

Márványlapokra tettöket
Örök betűivel
A történet komoly szavú
Múzsája vési fel.

Mint vítanak, mint estek el
Szabadság harczain,
Beszéli a vándor rege
Utódok ajkain. —

Hazájok most bús temető,
Népetlen pusztaság,
Paloták és faluk helyén
Fű nő s fenyérvirág.

Kiket megkímélt a halál,
A férfi bajnokok,
Vagyontalan földönfutók,
Hazátlan vándorok.

Roppant zajongó várasok
Utczáin hallgatás,
Sápadt nők arczán síralom,
Bánat, szívszaggatás.

Romok között erőtlen agg
Apák lézengenek,
Kik egy jövő szebb kor felől
Kétségbe estenek.

Ti gyászló nők, őszült apák,
Gyámatlan magzatok!
Elgázlott honnotok felett
Szűnjön siralmatok!

E porba omlott szép haza
Fel fog születni még,
Van bíró a felhők felett,
Áll a villámos ég.

Az ész mindenható tüze
Támad föl ellene,
S a zsoldos szablyák ezrein
Győz a kor szelleme.

E síri gyászolás öröm-
Hangokká változik,
Keresztüldörgi a hazát
Kelettől nyúgotig:

S hol legtöbb honfivér lepé
A harczi síkokat:
A népszabadság ott tenyészt
Legszebb virágokat.

EGY LEÁNYKÁNAK.

Szíveket hódítani
Könnyebb mint megtartani.
Hogy te megtartsd, szép leányka,
A hódított szíveket,
Ne mulandó kellemidre,
Rényre építsd érdemed!

A VEZÉR BUCSÚJA.

Száz csatán ezer veszély közt
Vívtam éretted, hazám!
Ágyuvillámok dörögtek,
Szablyazápor omla rám;
Hol a harcz lángvésze állt,
Ott kerestem a halált.

Dárdaélek közt rohantam
Elfoglalt zászlóidért,
Arczom izzadt, hulla vérem,
Ínség, baj csoporttal ért;
Éltem gyakran perczen állt,
De nem leltem a halált.

Nyertem zsákmányt, és szereztem
Fényes győzödelmeket,
Ám nem irthatám ki végkép
Régi ellenségedet.

Rongált, dúlt az, szép hazám!
S sorsod búsan átkozám.

Átkozám, mert balszerencséd
Kebledben tenyész vala,
Tartományid elhagyá az
Egyetértés angyala.
Pártviszály kiűzte őt,
A rend- s békehirdetőt.

Rajtad vérözönben folyt el
Esztendők hosszú sora,
Bünhödél: néped bünéért
Vert az égnek ostora.
S még feletted dörgenek
Vész-terhelte fellegek.

Itt állok most ősz hajakkal,
Fegyvert nem bír már karom,
Elhúnyt lelkem lángja s lettem
Néptelen ház, puszta rom.
Tűnik, hamvad életem:
Isten hozzád, nemzetem!

Isten hozzád, ifju hősfi!
Nagyra indúlt sarjadék,
Kit nemzettem a hazának,
Gondsúlyok közt ápolék;
Bajnoknemzetség faja,
Szép remények bimbaja!

Kösd e kardot oldaladra,
Vedd e zászlót, gyermekem!
Sokszor látták diadalmim
Ellenséges ezreken:

Hőstől vedd emlékjelűl,
És apádtól örökűl.

Győztem én: de diadalmim
Vég czélt még nem értenek:
Menj te bátran, küzdj előre,
Áldjanak meg istenek.
Kit veszély nem retteget,
Az nyer győzödelmeket.

A szabadság szép virági
— Úgy akarták végzetek! —
Ész mindenható tüzében
S vérmezőkön termenek:
Int a pálya, ifju hős!
Karddal, észszel légy erős.

ISTEN HOZZÁD.

Bérczről visszanéz a vándor,
Vígan int kies hazája,
Ott mosolyg a róna táj:
De a messze távozónak
Szíve vérzik, szíve fáj;
Zeng felé a búcsuszó:
«Isten hozzád, bújdosó!»

Bércz alatt áll völgyek árnyán,
Csak felhőket lát honából,
Elmerűlt a róna táj:
Ámde búja nem maradt el,
Szíve gyászol, szíve fáj;
Zeng felé a távol szó:
«Isten hozzád, bújdosó!»

Bércz és völgy is elmaradtak,
Felhőt sem lát már honából,
Ábrándkép a róna táj:
Búja mint az ég kiséri,
Szíve vérzik, szíve fáj;
Mély keservvel zeng szava:
«Isten hozzád, szép haza!» —

Múlnak évek, fürte ősz már,
Elfeledte rég hazája:
Ám a kedves róna táj
Sírig képben él előtte,
Szíve gyászol, szíve fáj,
S a halónak vég szava:
«Isten hozzád, szép haza!»

EGY ANYA KESERVE.

Alszol csendes árny alatt,
Kisded gyermekem,
S nincs e földnek hajnala,
Mely felkölt nekem.

Téged egy rövid tavasz
Leble ringatott,
Látál csak kies nyarat,
Őszi bájnapot.

Míg a tél elhozhatá
Gyász fuvalmait,
Sír ölében álmodod
Égi álmaid.

Vissza hasztalan sohajt
Dúló bánatom,
Hasztalan kiáltja szóm:
Kelj fel magzatom!

Halmodon hullat szemem
Zápor könnyeket,
S könny és síralom nem ad
Néked életet.

Ah nem ismer oly anya
Mély szívbánatot,
A ki még nem sírata
Megholt magzatot.

A kinek virágait
Sors nem tépte le,
Szép jövendőt, szép reményt
Táplál kebele.

Nékem nincs vigasztalás
E nagy ég alatt,
Messze túl az életen
Egy remény maradt:

Hogy viradni mennybe' fog,
Mely felkölt nekem,
Üdvezűlet hajnala,
Drága gyermekem!

SOHAJTÁS.

Múltadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény,
Hanyatló szép hazám!
Miattad vérzem én.

Miattad zeng panaszt
S örök bút énekem:
Sötét felhőd alatt
Ez élet gyász nekem.

Oly sok küzdés után
Örvény s hullám közűl
Segélni part felé
Egy csillag sem derűl.

Ki szívet alkotál,
S belé érzelmeket,
Szeretni lángolón
Hazát és nemzetet;

Kinek hatalma szab
Törvényeket, határt!
Oh népek istene!
Küldj egy reménysugárt.

A RABKÖLTŐ.

Volnék, mint sas, szabad
Uratlan bérczeken,
Fellengő szárnyakon
Röpűlne énekem.

Magas dalt zengenék
Emelni lelkeket,
Szavam betöltené
A földet és eget.

Zengnék polgári rényt,
Szabadságot, hazát;
Elővarázslanám
Romát és Graeciát.

A nagy Demosthenest
S elméje ostromát,
A halvány Cassiust,
Brutus véres hadát.

Zengnék győzelmeket,
Dicsőséges halált,
Nandornak bajnokát,
S fiát a nagy királyt.

És annyi gyász időt,
És annyi zivatart,
Melyeknek ostroma
Elveszté a magyart.

S ah rólad is, te új
Világ félistene,
Washington, énekem
Föllengve zengene.

Lefesteném, mi bölcs
Elvekre alkotád
Túl messze tengeren
Ama boldog hazát,

Hová e vérező
Kebel sohajtozik,
Hol emberkény helyett
Törvény uralkodik.

De én nem szállhatok,
Lelánczolt rabmadár,
Kit korlátok közé
Önkény hatalma zár.

Zengek csak bút, panaszt,
Nehéz gyötrelmimet,
Míg börtönöm kinyíl,
Vagy kínom eltemet.

AZ ÚTAS.

Messze vándorútra
Rég kiköltözém:
Napjaim haladtak,
Nem haladtam én.
Szívem szép hazája
Még közel virúl,
Fellegek köszöntnek
Láthatárirúl.

Ah, ki honja földén
Mindent elhagyott,
Terhes annak útja,
Nem lép az nagyot;
Lassan megy, megállong,
Vissza-visszanéz,
Zeng-e még felé szó?
Int-e búcsukéz?

VÉGPART.

Ingva gyarló csolnakában,
Földi vészek ostromában
A halandó itt alant
Békepartot nem talál;
Csak ha inte a halál,
S a szomorfűz alkonyában
Elfedé a síri hant.

JELEN ÉS MÚLT.

A jelennek dús mezőin
Minden élet hervadás;
A bú, a kéj tünedékeny,
Öröklő a változás.
A mi benne szép tenyészik,
Úgy lehet csak a tiéd,
Ha letördelted virágit,
Kellemét ha ízleléd.

Isten új perczet teremthet,
Múltat nem hoz vissza ő;
A nem éldelt óra elfoly,
Újra nem teremthető.
A jelennek éleményi
Képzik a szép múltakat,
S por fiának sírig adnak
Istenítő álmokat.

Éldeld, szedd hát a jelennek
Kellemdús virágait,
Ők hímzik majd rózsaszínnel
Agg korodnak alkonyit;
S ha a szép emlékezetnek
Holdvilága rád derűl,
Fölkelnek, kiket sirattál,
A koporsó éjibűl.

A REMÉNYHEZ.

Nincs halandó szemnek égibb
Mint bájképed, oh Remény;
Ah de minden, a mit ígérsz,
Gyarló földi tűnemény.

Kába én, hogy úgy öleltem
Szívigéző álmidat;
Melyet égbe épitettem,
Összedúltad a hidat.

Most a fényhonból kizárva,
Hol örök tavasz virúl,
Messze végtelenbe sírok,
Bús hazámnak partirúl;
S irgalomnak nincs hajója
A sötét sors tengerén,
Mely áttenne oly világba,
Hol való lesz a remény.

ŐSZI DAL.

Köd borong; száll a daru
Zúgva fenn az égen;
Száll s meleg hazát keres
Déli messzeségen;
Néki ott virít a hon,
Hol nincs tél az ormokon.

Sárga a virágbokor,
A lomb hervadandó;
A mit látsz, óh föld fia,
Hamvatag, mulandó.
Gyarló létből a kebel
Jobb hazába esdekel.

Szív, beteg szív, itt az ősz;
Lombjaid lehulltak,
S többé földileg neked
Ők ki nem virúlnak:
De ne szálljon bú reád:
Lelsz te is majd más hazát.

EGY JÓTÉKONY NŐHÖZ.

Emléklap.

E világon hír, dicsőség
Tesz boldoggá sokakat,
Élveket nekik magas rang,
Fényüzés és pompa ad.

Téged, istened, nemes hölgy!
Más anyagból alkotott;
Szíved abban lel gyönyört, ha
Embert boldogíthatott;

Abban hogyha sűlyedőnek
Nyújthatál segédkezet,
S gyámtalan szegény szeméből
Eltörléd a könnyeket.

Gyarló birtok ama másik,
Ad csak múló kéjeket;
Örvendj, égi s maradandó,
Mi hevíti szívedet.

Tiszta öntudat, jutalma,
Mit balsors el nem vehet,
Dúlja össze bár haragja
Minden földi kincsedet.

ESDEKLÉS.

Ah ki adja vissza nékem
Ífjuságom napjait,
S elvirúlt tündér vidékem,
Ah ki adja vissza nékem

Éltem istenálmait?
Nem lelem fel földön, égen . . .
Ah ki adja vissza nékem
Ifjuságom napjait?

A HIT.

Ha reményid árboczát
Sors viszálya széttöré,
Nézz a csillagok köré:
Ők lesznek vezéreid,
Ha szivedben él a hit.

De kit ál bölcselkedés
Hitben is megingatott,
Az vihartól hányatott,
Tévelyeg vezértelen,
Önmagába' sincs jelen.

Néki túl siron s időn
Nem csillámlik enyhe fény,
Ég és üdv agyköltemény,
S minden szent a föld felett
Álom s csába képzelet.

Őrizd szíved istenét! —
Hogyha lelked csüggedez,
Híven ápol ő s fedez,
Szánakodva nyújt kezet,
És örök csendhez vezet.

JÓ ÉJTSZAKÁT.

Kedvesid ha elhagyod,
Mondj nekik jó éjtszakát;
Kívánd: ég derítse fel
Rád és rájok hajnalát.

Mert a nap letűn s reád
Zordon éj sötétedik,
S reggelért, mely egybehoz,
Senki nem kezeskedik.

S ah, ha egy kedves viszony
Búcsuzatlan elszakadt,
A szív kétszer oly nagyon
Sínli a fájdalmakat.

GYÁSZ ÉS ÖRÖM.

Gyásznak és örömnek
Kerte a világ,
Kéjrózsák teremnek
Benne, s búvirág.

Kény szerint virágot
Senki nem szakaszt,
Ember életére
A sors adja azt.

Mindkettőt kezéből
A ki nyer vegyest,
Az méltán imádja
Őtet mint kegyest.

Mert merően egyet
Gyarló porkebel
Földi életében
Nem viselne el.

A ki nem halandó
Mint az istenek,
Változatlan egyet
Oly lény bírna meg.

Kérjed, por szülötte
Őt a lét urát,
Mérjen itt alant kéjt,
Mérjen bút reád.

EGY NŐHÖZ.

1844.

Légy a csüggedőnek
Ébresztő remény;
Biztató sugár a
Búsnak éjjelén;

Sorstól hányatottnak
Szíved békepart,
Melyre elkerűlni
Jő a zivatart;

Embertársaidnak
Légy örömhozó,
Kéjben és viszályban
Vélök osztozó:

Így kicsíny körödnek
Lészesz angyala,
S kis köröd neked menny,
Üdvek hajnala.

A VIOLA.

Ismered a violát, mely illatkincseit osztva,
Bájos körré tesz zord sivatagbeli tájt?
Szívjóságidból így alkosd, lyányka, világod;
Légy angyal körödön, úgy leszen az neked ég.

A KIRÁLYRA.

Áldd meg, isten, Ferdinándot,
A magyar királyt;
E nemzet nagy seregéből
Áldd meg őt kivált!

Három század óta ő az
Egy király maga,
A kinek magyar szavakra
Nyílt meg ajaka.

Ő az, a ki ősi nyelvünk
Fényre emelé,
Ő, ki fölkent jobbja mellé
Trónra ülteté.

Hitszabadságunknak ő lett
Új apostola,
Tűrelemben példa és jel,
Béke angyala.

Felvirasztott a magyarra
Boldogabb jövőt,
Felkölté elhúnyt reményit;
Áldd meg, isten, őt!

Veszni indúlt életünkben
Ő mentő leve:
Légyen elfelejthetetlen
A király neve!

A Dunának és Tiszának
Zengjen partjain,
Hármas bérczeinken, és az
Alföld síkjain!

Millióid seregéből
Áldd meg, isten, őt,
Szóban tettben a magyar szent-
Íge-hirdetőt!

Nyolczszáz évű koronánkat
Védelmezd fején,
Tartsd meg e hont béke napján,
Vészek idején.

Add, hogy nyílt magyar beszédünk
Oly csodát tegyen:
Félreértés soha többé
Köztünk ne legyen.

És ha ránk van mérve még egy
Ezredes vihar,
Túl azon is mint szabad nép
Álljon a magyar!

HONFIDAL.

Benned múltam, jelen- s jövőm,
Benned van mindenem,
Oh hon, te vér-szerezte kincs,
Te drága gyöngy nekem!

Itt pillantám meg a napot,
E lég táplált, nevelt;
Az ifjukor szent álma itt
Ringatta e kebelt.

Itt lelt munkát a férfigond,
S munkában élveket;
Ha egykor végórám ütend,
Ez ősi hant temet.

Magas bérczről sok százados
Vár-rom tekint le rám;
De lent még áll, virágozik
S ép ezredes hazám.

Itt vítanak nagy őseim
Szabadság s lételért,
Itt áldozának életet,
Vagy nyertek hősbabért.

Az elhúnytaknak lelke leng
Hol a szellő suhan,
Minden fűszál, minden göröngy
Véröktől ázva van.

E vérben forrt polgárerény,
Forrott honérzelem,
E vérben fürdött gyászmezőn
Egy szebb jövő terem.

Imádom, oh féltett haza,
Megszentelt földedet;
Dicső korok magvát veté
Belé a végezet.

Lerázva ős salakjait
Szabadság s értelem,
Itt lesz boldog, nagy és erős
Majd egykor nemzetem.

Emberkénynél hatalmasabb
Lesz a törvénybetű,
Bűn és ármány felett erény
Szilárd tekintetű.

Megszűnend a viszálkodás
Hiten és nyelveken,
S Kárpátoktól a tengerig
Magyar világ leszen.

Oh szép világ, dicső világ.
Magyarnak édene!
Derítsen rád örök napot
A népek istene.

ÉBRESZTŐ.

1845.

Ébredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virúlnia!

Ellenséges hadakkal
Vittál ezer csatát,
Szívvéreden ezerszer
Váltád meg a hazát:

A felviradt kor ismét
Igényli szívedet:
Vért nem kér, csak hazáért
Égő szerelmedet.

Igényli, hogy becsűljed
Honod külföld felett;
Védd, ápold, mikkel isten
Megáldá földedet.

A mit gyártott magyar kéz,
Nevelt a hontelek,
A mit magyar zamattal
Íhlettek a szelek;

Mi a rónák felett él,
Hegyaknában terem:
Mind az nemes fajodnak
Erőt adó elem.

S függjön rajtad darócz bár,
S szembántó színzavar,
Becses, mikor hazáért
Égő szivet takar.

Oh nemzet, nemzet, eszmélj,
Becsűld meg tenmagad,
Gyilkold le szolgavágyad,
Mely külföldhöz ragad;

Járj egyesült erővel,
Tégy egy szent fogadást:
Hazádnak istenén kül
Nem fogsz imádni mást!

Te népek óceánján
Hullámtól vert sziget,
Kit mint elsűlyedendőt
Ezer jós emleget,

Mutasd meg a világnak,
Hogy még erőd szilárd,
Hogy ezredes fokodnak
Új ezred év sem árt.

Mutasd meg, mit vihet ki,
Erős szívláng alatt,
Az elszántság hatalma,
És az ércz akarat.

Ébredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virúlnia!

DEÁK FERENCZHEZ.

Emléklap. (1845.)

Sok új barátnak idvezlése közt
Vedd jó neven egy régi hívedét is,
Kit ifjukorban szív és elvrokonság
Füzének hozzád oldhatatlanúl;
Hozzád, te szívnek s elvnek férfia,
Ki annyi évek változása közt

Nem változólag mindig egy valál
El nem feledni régi híveid.
Ki egyszerű vagy csillogók sorában,
S mint a mező maggal teljes kalásza,
Üres fejek között igénytelen;
Enyelgő és derűlt vidám körökben,
Szelíd és engedékeny mindenütt,
De ott hajthatatlanúl kemény, hol ügy
Mellett elszánt csatára kelni kell;
Erős legyőzni észszel szenvedélyt,
S azon kevés jelesbek egyike,
Kik fény s tömjénnel nem kábíthatók;
Bátrak hatalmasoknak ellenében,
Fölűlállók, ha kell, a nép kegyén,
Mert a házához hűbbek mint magokhoz.

Légy idvez, s vedd baráti jobbomat,
A mely hizelgést írni nem tanult,
De nem remegni is, ha írni kelle,
Mit a meggyőződés igaznak ismert,
Bár mennyit tett koczkára a betű.
Mert, hol nem ígér a beszéd sikert,
Lehet hallgatni: ám, ha szólni kell,
Mást nem szabad mint lelkünknek hitét.
Vedd jobbomat, mely rólad is valót ír,
Megvallva, hogy te vagy hazánknak
Kicsin számú dicsői közt egyik,
Kiben a közhit még meg nem csalódott,
S csalódni, úgy hiszem, nem fog soha,
Mert tetted és szavad erény vezérli,
S a legtisztúltabb lángu honfi-szív;
Nem változandó népkegy buboréka,
Nem a hírnév gyarló csillámai.

Oh férfiú, jeles mint egyik a
Nagy hírben élő Róma fénykorából,

A végzettől szép sors jutott neked:
Te bírod minden pártoknak bizalmát,
Kiket meggyőződés, nem bűn vezet.
Rád van függesztve a nemzet szeme,
Ezrek lesik szavad mint jósigét,
Irányadót ezrek mozgalminak.
Oh szólj, és tégy, és adj irányt nekik!
Gyújts fáklyát ez országos zűrzavarban,
Hol mindenik kormányzó és vezér,
Hol senki nem hallgat, mind szónokol;
Nem tudni, melyik a beteg s az orvos,
Ahány van, mindenik gyógyszert ajánl
De egyik sem fogadja más tanácsát;
Éretlen gyermek leczkéz oktatót,
S kinek legharsányabb torok jutott,
És vakmerőség észerő helyett,
Vezére a csoportnak, és vele
A bölcsek legbölcsebbikét lezúgja.
Ősz fürt, bár érdemekkel párosúlt,
Nem tárgya többé semmi tiszteletnek,
Az elmúlt sokkal mostohább időkből
El van feledve a legszebb erény,
E ferde kornak kis munkái közt,
Mely nem hiszen, mivel nem tud, nagyobbat
Saját parányi vergődésinél.
Használd a jók benned vetett bizalmát,
S kézet fogván velök, légy rendező;
Központosítsd magad körűl az ész,
Erény és szív minden hatalmait,
S segéld elő egy jobb kor támadását.
Neked, kihez oly kedvező az ég,
Adand e nagy munkában is szerencsét,
S bevégzended, mit mások nem birának.
Oh adjon hosszu életet s kitartást,
Hogy láthassad müved gyümölcseit,
S hallhasd, ha majd mondják az ősz apák

Szebb korra ébredt lelkesűlt fiaknak:
Im a nemzetnek egyik ritka dísze!
Kevély örömmel nézzetek reá,
Ki a hanyatlás gyáva korszakában,
Midőn erkölcs, erény és honfiság
Csak íge volt a kérkedésnek ajkán,
Oly sok kisértet s csábok ostromában,
Melyek levertek gyávák közt erőst is,
Erényiben törhetlenűl szilárd,
S magához mind végiglen hű maradt.

FOHÁSZKODÁS.

1849.

Isten, a ki láttad
E roppant vihart,
S nem nyújtál ügyednek
Védelemre kart,
Állnak templomidnak
Szent oltári még?
Vagy tán a pokol le-
Döntögette rég?

Millió ajakból
Szállt fohász feléd:
Mind hiába! mintha
Meg sem értenéd.
Szívekből kihalni
Hagytad a hitet,
Bukni engedvén a
Legszentebb ügyet.

Törvényhez s hazához
A ki hű vala,
Mint az úti rabló
Vérpadon hala.
S a kinek szivében
Nem volt semmi szent,
A ki rabla, gyilkolt,
Vére, élte, ment.

Égből a szabadság
Védre nem talált,
Érte harczoló nyert
Lánczot vagy halált;
És ki ezred óta
Annyit vérezett,
Eltapodni hagytad
A hős nemzetet.

A jámbort nyomorral,
Kínnal halmozád
Eskü- s szószegőket
Megjutalmazád;
A pokol kigyóit
Itt megfészkeléd,
S gaz merény uralmát
Győzni engedéd.

Van-e még hatalmad
Élők- s holtakon?
Vagy Sátán lön úrrá
A világokon?
Elfogyának tán az
Ég villámai,
Hogy oly vakmerők a
Gazság karjai?

Törvény és igazság
Tán csak ámulat,
Melylyel a halandón
A pokol mulat?
Tán nem is valóság
A Jézus tana,
A ki eljött, embert
Hogy megváltana?

Tán nincs is jövő túl
A sír éjjelén?
S álszín és hazudság
Erkölcs és erény?
Van-e oly halandó
A ki még remél?
Van-e még keresztyén
A ki hitben él? —

Szánd meg, isten, embert,
Szánd meg hívedet!
A ki bízva benned
Annyit szenvedett.
Adjad újra vissza
Elvesztett hitét,
Lásson egy hatalmas
Kéz intézetét.

Dörgő mennyköveddel
Sújtsd le a gonoszt,
A ki a világon
Kínt, gyötrelmet oszt;
Nyerje meg jutalmát
A szilárd erény,
Légyen népszabadság
Úr a földtekén....

Vagy ha e világnak
Eljött vége már,
S a nem-lét öröklő
Semmisége vár;
Sújts le egy csapással
Minden életet,
S alkoss új világot
S új természetet.

Istenképre embert
Ámde ne teremts,
S lelkedből belé egy
Szikrát el ne ejts:
Alkoss a világnak
Balga lényeket,
Egyszerű parancsra
Forgó gépeket.

Kiknek keble márvány,
Szíve jég legyen;
Lelke szépre tompa,
Nagyra képtelen.
Kiknek jog, szabadság
Őrült gondolat,
Nem szőnek jövőkről
Tündér álmokat.

Kikben nincsen elme
Égre szárnyaló,
Lényök, mozdulatjok
Szolgához való:
Akkor jobb jövőkért
Egy szív sem zokog,
S lesznek a világon
Népek boldogok.

JÓSLAT.

1850.

Mit rejt a kétes jövendő?
Mért borúlt a láthatár?
A lelkek mély aggodalma
Szertelen viharra vár?
Végitélet kürtje szólít
Élők- és halottakat?
A Cherub lángszárnya zúg-e
Megnyitván a sírokat?

Oh nem! — Népek háborognak,
A föld egy nagy Óceán,
Melyet megbántott kedélyek
Féktelen hatalma hány;
Forr a nemzetek haragja,
Megmozdúlt a félvilág,
Mert az élet szent nyugalmát
Zsarnokok felforgaták.

Földön nincs többé igazság,
Csak népgázló hatalom;
A szabadság mérges gúny lett,
Börtönkínok irgalom!
Harczi zsákmány a tulajdon,
Senkinek sajátja nincs,
Honfihűségnek jutalma
Vagy kötél vagy rabbilincs!

Jogbitorlás czíme: törvény,
Rend a zsarnokkény neve,
Ember társadalmi léte
Életundorrá leve.

Ámde megjön a bosszúnap.
Büntetendő vétkeket,
Hozván a sanyargatókra.
Kárhozást, enyészetet.

Kelnek újra forradalmak,
Megkezdendők a csatát,
Bérenczek sok ezre ellen
Küldve milliók hadát.
Megdördűl a harczi orkán,
S büszke várak, paloták,
Tornyok omladoznak össze,
S vérben úszik egy világ:

S isten eljövend itélni
Népeket s királyokat,
S pillantása porba sújtván
Embergázló trónokat,
S visszaadva millióknak
A természet szent jogát,
Zengni hallunk földön égen
Békehirdető imát.

S a rabszolga újra nép lesz,
Élvező törvényeket
És az ember újra ember,
A minek teremtetett;
S a Szabadság templomában
Trónt az Igazság emel,
Melyet minden földi féreg,
Minden fűszál ünnepel.

NYUGASZTALÓ.

1851.

Embernek, ki földi pályán
Szépért és nagyért buzog,
Hol tenyészend a babér, mit
Érte érdemelni fog?

Égnek melyik csillagán lesz,
Annyi milliók között,
Majd jutalma, vétlenűl kit
Balszerencse üldözött?

E világnak kisszerű, és
Óriás mozgalmiról
A komoly történetírás
Ezred évek óta szól,

S tűkrözésiben mi gyéren
Látni győzedelmeket,
Melyekben csatát erény nyert
A gonoszság s bűn felett.

Így volt-e ez mindörökké,
S így lesz-e a földtekén?
S a gazság előtt hajol meg
Erkölcs, jámborság, erény?

Nincs elégtét síron innen,
Nincsen túl, gyötrelmekért?
Még elismerésbe' sem nyer
A nemes parányi bért?

Vétek, ármány szemvakító
Tisztelet fényében él,
Míg a jó vad tüskepályán
Ínséggel nyomort cserél?

Szent ügy vértanúja hulla,
Mely feledve porladoz,
Míg csalók és hitszegőkről
A hír kürte riadoz?

Vagy csupán játék ez élet
S szemvakító tűnemény,
Melyet csalfa biztatással
Ámít sírig a remény?

S ott, felnyílván az enyészet
Semmisítő ajtaja,
Egy örök nem-létbe sűlyed
E világ minden baja? —

Nem lehet, hogy alkotandott
A sors érző szíveket,
Ha torlatlanúl hagyná a
Méltatlan keserveket!

Lenni kell egy jobb világnak
Itt vagy más bolygó tekén:
Ébren alva ezt sugallja
Fájó szívnek a remény.

Képtelen, hogy a halálban
Eltűnjék minden jövő,
S üdvét meg ne nyerje a jó
És a vétlen szenvedő.

IDEGEN KÖLTŐKBŐL.

Kövesd hiven példányodat,
Tökélyiben, hiányiban,
S tiszteld nyelved szabályait:
Nehéz az út, de czélra visz,
S nehéz pályán szép küzdeni

A VÁNDOR.

Vándor.

Aldás veled, te ifju hölgy,
S áldás emlőiden
E kisded gyermekedre.
Engedd e sziklafalnál
A szilfa árnyiba
Málháimat levetve
Melletted megpihennem.

Hölgy.

Mi czél hoz tégedet
A nap hevében
Az úti por között ide?
Árút hordasz talán
Városból a vidékbe?
Mosolygasz, jövevény,
Kérdésemen?

Vándor.

Városból árut én
Nem hordok; hűl az est már:
Mutasd meg a forrást nekem,
Melynek vizét iszod,
Te kedves ifju hölgy!

Hölgy.

Itt a szirt-úton fölfelé
Eredj előre. Cserje közt

Fog az vezetni a
Karámhoz, hol lakom,
S a kút vizéhez,
Melyből iszom.

Vándor.

Mi ez? Vad cserje közt
Intéző emberkéz jele?
Eme kövek nem a te műveid,
Természet! te áldásidat
Oly dúsan hintező.

Hölgy.

Tovább csak, fölfelé!

Vándor.

Egy architráb, mohtól fedezve!
Rád ismerek, oh alkotó
Szellem!
Jelképed e sziklára nyomtad.

Hölgy.

Tovább csak, jövevény!

Vándor.

Felírás, melyre hágok!
S olvashatatlan!
Eltűntetek, ti mélyen
Vésett szavak,
Kik hirdetendők voltatok
Mestertek szent érzelmeit
Utókoroknak.

Hölgy.

E kőre andalodtál,
Idegen!

Ott fenn több kő vagyon
Kunyhóm körűl.

Vándor.

Ott fenn?

Hölgy.

Bal kézre a
Cserjén keresztűl,
Itt.

Vándor.

Oh Múzsák s Gráeziák!

Hölgy.

Ez itt kunyhóm.

Vándor.

Egy templom omladéki!

Hölgy.

Oldalvást erre le
A sziklaér buzog,
Melyből iszom.

Vándor.

Lángolva szősz sirod felett
Oh Genius!
Feletted összeomlott
Remekmüved,
Te halhatatlan!

Hölgy.

Várj, majd edényt hozok,
Melyből ihassál.

Vándor.

Repkény foná körűl
Karcsúdad istentermeted,
Miként ügyekszel fölfelé
A romladék közől
Oszloppár!
S te ott, magányos húg!
Főtök befedve barna mohhal;
Miként tekintetek le mind
Méltóságos szomorban
Leroskadott testvéritekre!
Szedercsalitnak árnyain
Föld és romok fedik be őket,
S rajtok magas füszálak inganak.
Természet! így becsűlöd
Remekmüved remekmüvét?
Érzéktelen lerombolod
Szentségedet,
S kórót nevelsz fölötte?

Hölgy.

Mint szunnyad e gyerek!
Akarsz-e
Benn a karámban megpihenni,
Idegen?
Vagy ittkün inkább
A hűs szabadban?
Fogd e fiút, a míg
Vizet merek.

Vándor.

Nyugalmad édes!
Egészség, égi, vesz körűl,
S mi békén alszol!
Te a szent múltnak omladékin

Születve, szelleme
Lengjen fölötted!
Kit az lebeg körűl,
Szent isteneknek
Önérzetében
Élendi napjait.
Bimbókkal teljesen virágozz,
Tündöklő szép tavasznak
Fölséges éke!
S világíts társaidnak;
Ha majd lehervadoznak
Virágaid, öledből
Teljes gyümölcsök nőjenek
Nap ellenében.

Hölgy.

Megáldj isten!
Ő még is alszik?
Nincs mivel kinálni tudjalak,
Mint egy szelet kenyér
A hűs italhoz.

Vándor.

Hála érte.
Mi bájosan zöldel s virúl
Minden!

Hölgy.

Mindjárt előjön
Majd a mezőről férjem is.
Maradj velünk, oh jövevény,
Az estebéden.

Vándor.

S ti itt lakoztok?

Hölgy.

Itt e falak között.
E kunyhót még apám raká
Téglából s romkövekből,
És ez lakunk.
Egy földmiveshez adva engem
Kimúla karjaink közt. —
Aludtál, kedves kis fiam?
Mi víg, mint vágyna játszni.
Te dévaj!

Vándor.

Természet, oh te
Örökre sarjadó!
Mindennek adsz te életéhez
Gyönyört; és minden gyermekednek
Osztályrészűl lakot.
Fenn épít a párkányozatra
A fecske, nem figyelve
Mi ékitvényt tapaszt be.
Hernyó arany lombot sodor be
Fajának tél-lakúl.
S te felséges romjai között
A múltnak alkotsz
Kunyhót magadnak, ember!
S éldelsz sirok felett!
Isten veled, te boldog nő!

Hölgy.

Hát nem maradsz?

Vándor.

Az ég áldása rátok,
S e gyermekre!

Hölgy.

Szerencse járjon útadon!

Vándor.

Hová visz itt ez út
Túl a hegyeken?

Hölgy.

Cumába.

Vándor.

Mi messze fekszik?

Hölgy.

Jó három mérföld.

Vándor.

Élj boldogúl!
Természet, légy vezérlő útamon,
Az idegennek útain,
Mert a szent múltnak sírjain
Vándorlok én.
Adj enyhhelyet
Éjszak viharja ellen,
Hol a délnek hevétől
Egy nyárligetke óv;
S ha majd nap szállatán
Az estnek végsugáritól
Betündökölt
Kunyhómba térek,
Ily kedves nő várjon reám
Ölébe' gyermekével.

EDVÁRD.

Kardod vértől miért piros?
Edvárd, Edvárd!
Kardod vértől miért piros?
S a bú miért epeszt?
«Oh én megöltem sólymomat,
Anyám, anyám!
Oh én megöltem sólymomat,
S hasonlót nem lelek.»

A sólyomvér nem oly piros,
Edvárd, Edvárd!
A sólyomvér nem oly piros!
Valld meg, nyíltan, fiam.
«Oh én megöltem pejlovam,
Anyám, anyám!
Oh én megöltem pejlovam,
Ki délczeg s hű vala.»

Vén volt, miért megölnöd őt?
Edvárd, Edvárd!
Vén volt, miért megölnöd őt?
Téged más kín gyötör.
«Oh én megöltem jó apám,
Anyám, anyám!
Oh én megöltem jó apám,
S ez vérzi szívemet.»

S miként vezeklesz bűnödért?
Edvárd, Edvárd?
Miként vezeklesz bűnödért?
Fiam, mondd meg nekem.
«E földön meg nem nyúgoszom,
Anyám, anyám!

E földön meg nem nyúgoszom,
Túl tengeren megyek.»

És házadat miként hagyod
Edvárd, Edvárd?
És házadat miként hagyod,
A tágast s ékeset?
«Elhagyva majd leomlik az,
Anyám, anyám!
Elhagyva majd leomlik az,
S én látni nem fogom.»

S hová lesznek nőd s gyermekid?
Edvárd, Edvárd?
Hová lesznek nőd s gyermekid,
Ha túl mégy tengeren?
«Nagy a világ, koldúljanak!
Anyám, anyám!
Nagy a világ, koldúljanak;
Nem látom őket én.»

És jó anyádnak mit hagyandsz?
Edvárd, Edvárd!
És jó anyádnak mit hagyandsz?
Fiam, mondd meg nekem.
«Átkot hagyok s pokoltüzet,
Anyám, anyám!
Átkot hagyok s pokoltüzet
Gonosz tanácsodért.»

HOZZÁ.

Szemed nem égi kék,
Szájad nem rózsaszáj,

Karod, melled nem líliom.
Ah volna az dicső tavasz,
Midőn a völgyben és tetőkön
Ily líljom s rózsa termene,
S mind ezt oly tiszta ég
Venné körűl, mint kék szemed.

SZENT-ILONA SZIGETÉN.

Szellem.

Ki nyög, ki háborítja csendemet?

Vándor.

Ember, ki vakmerő volt végbevinni
Emberfelettit, s most varázskörödben
Remegve érzi lénye szűk határit.

Szellem.

Nyugodj meg!

Vándor.

Hangod mint harang
Szelíden zeng át. Megnyugodjam-e,
Megnyughatom-e, hol a természetet
Magát elhagyta futva nyúgodalma?

Szellem.

Nyugodj meg. Nincsen és nem volt soha
Sajátkép emberekkel dolgom. Istenek-
S végzettel volt mindenkor. Mért jövél
S kihez?

Vándor.

Tehozzád,

Szellem.

Hozzám, és mi végre?

Vándor.

Szavááért a talánynak. Ó erős!
Korunk talányát fejtsd te meg nekem.

Szellem.

A kor talányát? Mért talányos a kor
Tinektek? Es ki tudja, a talányszót
Megmondhatom-e én? Vagy viszont, ki tudja,
Megmondván, fogsz-e érte adni hálát?
Miként vagytok? hogyan foly éltetek?

Vándor.

Ma jól, holnap roszúl, megint jól
Túl holnapon. Viszály van semmiért,
És béke áll be újra semmiért,
Valódilag nem tudja senki, mit
Kiván emez, mit az, mit önmaga.
A nyelv sebes: lassú, ügyetlen a kar.
Uralkodás az asszonyé; s az mondatik:
Korunk jeles!

Szellem.

S a láng, mely engemet
Emészte egykor el?

Vándor.

Szétlobbana.
Rég elfeledtük. Most felőle szólni
Veszélyes. Vannak olyanok, kiket
Pirít, hogy keblök egykor hő vala.

Szellem.

Van-e szó még felőlem köztetek?

Vándor.

Több most mint éltedben. Neved
Mint Cæsaré kiterjedett egész
Világon és legyőzte ellenid.
Tudják, hogy őket nem becsülted
Félannyinak sem mint azon saru
Szegét, melyet leghitványabbika
Viselt népednek: ám de őket az
Nem bántja többé. Balszerencse, hogy
Megdönte sorsod, mondja mindenik,
És újra visszaóhajt tégedet.

Szellem.

Ez az, miről őket megismerem.
Ez festi őket embereknek. És te,
Ki ezt tudod mind, és te balgatag,
Éjfélkor jősz a sírtól kérdeni
A szót, mely mint imént vert pénzdarab
Tenyéreden, oly tisztán tündököl.
Urat nélkülöz a világ. Gonoszt
Vagy jót, mindegy. Sőt jónál jobb gonosz.
Minden szükségitek felett tinektek
A zsarnok az, mi legszükségesebb.
Jármos tinónak béres ostora
Világosít fel mindent legsebesben.
Értsd immár e szerint korod talányát.

VESZTESÉG.

Egy szeretőm volt, s ah drágább mint mindenem: ámde
Már nem enyém! — Hallgass, s tűrd, mit a sors keze mért.

BÁTORÍTÁS.

Egy ember mi csekély, de ezer tud róla beszélni,
Mint hata, mennyit tett, élte mi hasznu vala.
Egy vers még kevesebb, de ezer szív éldeli báját,
S ezren gáncsolják: Múzsa kegyencze, te költs!

AZ ÉJI DAL.

Mi ver fel súlyos álmaimból?
Oh nézd meg, jó anyám!
Ki zeng oly édes hangokat
A késő éjszakán?

«Nincs semmi nesz, nincs semmi hang,
Nyugott az éjmagány:
Ki zengne mostan dalt neked
Szegény beteg leány?»

Ah az nem földi zengemény,
Mi nékem élvet ád:
Egekbe hívnak angyalok —
Anyám, jó éjszakát!

A LÁTOGATÁS.

Feltevém, hogy meglepem ma lyánykám,
Ámde ajtaját bezárva leltem;
Itt van a kulcs, gondolám, zsebemben,
S halkkal felnyitám a kedves ajtót.

A csarnokban nem találtam őtet,
Nem találtam a kisded szobában;

Végre halkkal megnyitám a kamrát,
S ott lelém meg; édesen elalva
Pamlagán feküttt felöltözötten.

Munka közt aludt el a leányka,
Csukva voltak a gyöngéd kezecskék,
Bennök a kötéske és kötőtűk.
Oldalához ültem és tünődém:
Költsem-e, vagy szenderegve hagyjam.

Elmerűle nézetébe' lelkem,
Szempilláin béke nyúgodott volt,
Ajka rózsáin a néma hűség,
Arczain a kellemek lakának.
S egy jó szív ártatlan indulatja
Izgatá szép keble hullámzását.

Minden tagja kellő volt, feloldva
Édes álom égi balzamában.
Ott ülék örömben, s e merengés
Fékezett titkos tilalmival, hogy
Merjem háborítni szunnyadását.

Oh, te kedves, gondolám, az álom,
Minden álvonásnak árulója,
Nem fedezhet semmit is fel, a mi
A barát gyöngéded érzeményit
Háborítsa, a mi néked ártson.

Szép szemed sugári zárva vannak,
Melyek már magokban is lekötnek,
Nem mozdúlnak csókra vagy beszédre
Szenderűlet-zárta édes ajkid.
E karoknak elvarázsló láncza
Oldva van, mely máskoron körűlfog;
És a kéz, a mézhizelkedések

Bájoló szép társa, mozdulatlan.
Tévedés ha volna, a mit érzek,
És szerelmem hozzád öncsalódás,
Most eloszlanék, midőn övetlen
Helyhezé magát előmbe Ámor.

Így ülék sokáig és örültem
Szívem lánginak s az ő becsének:
Alva oly kedves volt ő nekem, hogy
Nem merém fölverni szenderéből.

Két narancsot és két rózsabimbót
Csendesen kis asztalára téve,
Kisuhantam lassan a szobából.
A kedves szemét ha fölvetendi,
Megpillantja tarka adománykám,
Bámuland: ki, és miként hozá azt
Zárt ajtókon által asztalára?

Hogyha látom újra őt, az angyalt,
Még ez éjjel, oh miként örül majd!
Hév szerelmem kisded áldozatját
Kétszerezve fogja viszonozni.

RENDELTETÉS.

A midőn rózsát teremte,
Szóla isten: illatozzál!
A midőn napot teremte,
Mondá: égj nap, és világolj;

Alkotván a kis pacsirtát,
Monda: szállj föl énekelve!
A kerek holdat teremtvén,
Monda: tündökölj az éjben!

A midőn hölgyet teremte,
Monda néki: légy szerelmes!
De midőn téged teremte,
E parancsát elfelejté.

Mert másként hogyan lehetne:
Hogy pacsirta, rózsa, nap, hold
Teljesítik a parancsot,
És te nem szeretsz, leányka?

A CSOLNAK.

Part mellett egy csolnak áll
S hullámok tolúlnak,
S part mellől a csolnakot
Mindig távolabb viszik.
Egy nádszál eként kiált a
Távozó csolnak felé:

«Jőj te vissza, csolnakocska!
Nálam csendben nyughatol;
Jőj a part mellé megint,
Nézd az áradat mi nagy!»

«Bár a partnál csend van is,
S mély az áradat,
Még kicsint tovább röpűlök
S vissza hozzád úgy jövök majd.»

«Ah te nem fogsz visszajőni,
Nem nyugodni nád között,
Messze hajtva elmerűlsz
A zajongó tengerárban.»

És a csolnak szél s hab-űzve
Messze ment s vissza nem tért.
Kérdezé a nád a tengert — —
De a tenger nem felel.

SZERB DALOK.

I.

A KIKERÜLHETLEN.

«Lelkem lelke, szép leányka,
Légy az én szerelmesem.»
Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha.
Elmegyek csapszékbe inkább
És arany serleggé válok,
Mint szerelmesed legyek.
«S én csaplárlegény vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha,
Kávéházba findzsa inkább:
Findzsa lészek, úgy menekszem,
Mint szerelmesed legyek.
«S én kávéfőző vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded, ifju,
Azt nem éred el soha.
Kinn a tágas zöld mezőben
Fűrmadárrá válok inkább,

Mint szerelmesed legyek.
«S én vadászlegény vagyok,
S így is majd enyém leszesz.»

Balgaság beszéded ifju,
Azt nem éred el soha.
Inkább a nagy tengereknek
Mélyén hallá változom,
Mint szerelmesed legyek.
«Én pedig háló vagyok,
S így is majd enyém leszesz.
Légyen így, vagy légyen úgy,
Mindenkép enyém leszesz;
Légyen itt, vagy légyen ott,
Kedvesem vagy mindenütt.»

II.

ALKUVÁS.

Túl az erdőn, túl a halmon,
Hallik egy harsány sikoltás.
És az ifju arra tér el
S egy leánykát lát kötözve
Vékony szál selyem fonallal.
S így eseng a rableányka:
Oldj el engem, ifju hősfi,
Húgod lészek, ha eloldasz.

De a hőslegény felel rá:
Húgom van nekem már otthon.

Oldj el engem ifju hősfi,
Sógorasszonyod leszek majd.

De a hőslegény felel rá:
Sógorasszonyom van otthon.

Oldj el engem ifju hősfi,
Mátkád, hű mátkád leszek majd.

És megcsókolá az ifju,
És eloldá a leánykát,
S elvezette udvarába.

III.

OHAJTÁS.

Oh ha volnék rétnek hűs patakja,
Tudnám, merre folyjak habjaimmal!
Csörgenék a kedves ablakánál,
Hol levetközik s ruháit ölti;
Szomját majd belőlem oltaná el;
Mellét meghüsíteném habommal,
És a kedves, kedves szívhez érnék. —
Oh ha volnék rétnek hűs patakja!

IV.

LEÁNYI TÖRVÉNYSZÉK.

Három lyányka ültetett virágot,
Völgybe szegfűt, domb fölébe rózsát.
S ím a nőtlen ifju arra tér el
És kitépi a lyányok virágit.
De hálót fonának a leányok,
Benne megfogák a nőtlen ifjat,
S törvényszéket tartának felette.

Mond az egyik: égessük meg őtet!
Számkivessük! így kiált a másik.
Fára függeszszük fel, mond a végső.
Mindeniknek válaszolt az ifju:
Égnem illenék, arany ha volnék,
Számüzetném úgy, ha agg anyóka;
Hős vagyok, lyánykák, akaszszatok fel
Egy rossz fára — a lyányok nyakára.

V.

SZERELMI KÍN.

Oh virúló szép virágszál!
Bár az ég verné anyádat,
A ki szült oly bájolónak,
A ki a faluba küldött,
Hol hősök dőzsölve isznak,
Gyermekek követ dobálnak,
Hölgyek lejtenek keringőt,
Szűzek éneket danolnak:
Ott, oh kín! ott láttalak meg,
S fáj örökre tőle szívem.

VI.

VADÁSZKALAND.

Még hajnalkor udvaromba' voltam,
S már vadászaton, midőn a nap kelt,
Erdőbérczeken, midőn leszállott.
Ott találtam egy kedves leánykát,
Szenderegve zöld fenyűnek árnyán,
Kéve lóher volt fejének alja,

Két fejér galambka üle keblén,
Tarka szarvas nyúgodott ölében.
Föltevém, hogy e helytt töltöm éjem.
Megkötöttem ménem a fenyűhöz,
A fenyű ágához röpke sólymom,
A nyaláb lóhert lovamnak adtam,
A sólyomnak a két hógalambot,
A szarvaskát hű vadászebemnek,
A leányka megmaradt magamnak.

VII.

EGYESÜLET.

Szőke ifju s barna fürtü lyányka
Egymásért epedve lángolának.
Egy folyamba jártanak fürödni,
Tagjok egy lepelbe törledezték.
Esztendő múlt és még nem tudák meg;
Jött a más s szerelmök közbeszéd lön,
Közbeszéd lön a szülék között is,
S anyjaiknak ellenére volt az,
És egymástól őket elszakasztták. —
Csillagok lettek most hírvivőik.
«Halj meg, mond az ifju, csillag által,
Halj meg szombat alkonyán, leányka!
Én vasárnap hajnalán halok meg.»
Úgy lön mint a bús legény üzente.
Szombat estvén halt meg a leányka,
A legény reggel korán vasárnap.
Egymás mellé vannak eltemetve,
A hideg föld fogta őket egybe. —
Hónap múlt el, s ím az ifju sírján
Zöldelő sugár jegenyfa nőtt ki,
Egy pirúló rózsa a kedves lyányén.

A rózsát körűlfoná a szép jegenyfa,
Mint bokrétát a selyem fonalszál.

VIII.

SZERENCSÉTLEN LÖVÉS.

Serral s Ostrovic közt háború van,
Mind a két nemzetség kardja villog.
Néhány özvegy törli már könyűit;
De anyákat látni még zokogva.

Bérczeken vivott és róna téren
Serral ellen Ostrovic csatákat,
Mint két szarvas nemző gerjelemben.
Vérzett szíve mind a két családnak
S bősz haragjok még nem csillapúlt le.

Serral-ágnak egyik híres ősze
Így szólítá meg kedvelt leányát:
Menj fel Ostrovicra, kedves Ilkám,
S kémlelődjél, mit csinál az ellen?
Hat hónaptól foly viszály közöttünk,
S én ohajtanám már vetni végét.

Sapkát tesz fejére szép Ilonka,
Paszománnal gazdagon kivarrtat,
Egy piros palástot vett magára,
Bőrtopányit összefűzi lábán,
S indul a hegyeknek Ostrovicba,
A midőn épen leszáll az alkony.

Tűznél körben ültek ott a bégek,
Néhány köztök tisztogatta kardját,
Mások puskatöltést készitettek.

Kéve-zsúpon ült a guzla-dalnok
S őrtanyájokat vidítva zengett.

Köztök a legifjabbik, Hadanjy,
Most a róna sík felé tekint le,
S észrevéve jöttét idegennek,
Ki tanyájokat kikémlelendő,
Hosszu csővü puskáját ragadja,
Mely ezüsttel gazdagon kiverve.
«Bajtársak, látjátok ott az ellent,
Ki felénk lopódik a sötétben?
Ha nem csillog sapkájára e láng,
Meglepettünk volna tőle: ámde
Halni fog, ha kedvezend szerencsém.»

Fegyverét azonnal ráirányzá,
S elsütötte; durranása hangját
Ismételve zengi vissza a bércz.
De sikolt egy élesebb kiáltás,
És az ifju apja, Bjetkó, szólal:
«E hang, istenemre! női hang volt!
Mely szerencsétlenség, mely nehéz sors!
Szégyenére vál egész fajunknak,
Hogy kezünktől gyenge nő esett el,
Kiknek Serral fegyveres vitézit
Illett volna harczban elterítnünk.»
Mindenik ragadt kezébe üszköt,
S ment közelre, látni a mi történt.
Ott feküdt halottan a leányka,
Véres arczczal földön elterülve.

Könnyező szemekkel szólt Hadanjy:
«Szégyen, ah szégyen, hogy nőt ölék meg,
S jaj nekem, hogy azt, a kit szerettem.»

Bjetkó rá komor szemmel tekinte:
Fuss, oh fuss ez országból, Hadanjy!
Általad gyalázva van családunk.
Mit fog Serral szólni, majd ha hallja,
Hogy mint vad haramják nőt ölénk meg?»

Mélyen felsohajt a bús Hadanjy,
Rátekint utólszor őslakára,
S hosszu fegyverét vállára vetve
A hegyoldalon le útnak indúl,
Hogy kimenjen messze tartományba,
Jowan Wjeszki zengte nektek e dalt.
Jowan Wjeszki legjobb guzla-dalnok.
A ki vágy tovább Hadanjy sorsát
Tudni, adjon díjt az énekesnek.

* * *

Kecskenyájat őrzék a hegyekben,
Puskacsőmre támaszkodva álltam,
Hív kutyám aludt a hűvös árnyban,
Minden fű alatt tücskök danoltak,
Mert a nap heven sütött az égről.

Egy szép ifju lépett hirtelen ki
A hegyútnak mély szorúlatából,
Testén tépve függtenek ruhái,
De a régi rongy s kopás közől is
Láthatólag tündökölt a hímzet.
Hosszu puska volt az ifju vállán,
Csője gazdagon ezüsttel ékes,
Jatagán lógott bal oldaláról.

Hozzám lépve idvezelt szerényen:
«Bátyám, úgymond, itt van-e vidéke
A hősekben gazdag Ostrovicnak?»

Majd könyek perdűltenek szememből,
Felsohajtva válaszoltam: Itt van!

«Gazdag volt, úgy mond ő, e falucska,
Nyájak lepték el tetőit egykor,
Négyszáz hadra termett hős fiának
Tündökölt puskáján játszva a nap:
Most csak téged látlak itt magadban,
S e kisded bozontos kecskefalkát.»

Én feleltem: Ostrovic hatalmas
Volt; de népét nagy gyalázat érte,
S e gyalázat végveszélybe dönté.
Minden népeit legyőzte Serral,
A mióta egy lyányt, szép Ilonkát,
Meglövé az ifju hős Hadanjy.
«Mondd el, bátya, mint történhetett ez?»

Serral jött mint bérczi áradat jön,
És megöldökölte hőseinket,
Földeinken feldulá az áldást,
Gyermekink rablóknak adta pénzért,
S Ostrovicnak régi híre eltűnt.

Hát az ősz Bjetkó felől hírt
Nem tudnál nekem beszélni, bátya?

Látván nemzetsége pusztulását,
Felkapaszkodott ama tetőre
És fiát kiáltozá, Hadanjyt,
A ki elment messze tartományba.

S ím Serralnak egyik bége megjött
— Hogy rá minden szentek átka szállna! —
És lelőtte Bjetkót a tetőről,
S ősz fejét leszelve jatagánnal
Meglöké lábával a halottat,
S teste a hegyről mélységbe görgött.

E szókat hallván a vándor ifju,
Mint sebhedt gím földre omla arczczal,
S a mélységbe görgött, melybe apja
Holttestét a durva bég taszítá:
Mert, ki minket végveszélybe dönte,
Ő, Bjetkó szülötte volt, Hadanjy.

IFJÚKORI KISÉRLETEK.

PÁLYALOMBOK.

KIADATLAN TÖREDÉKEK.

IDYLLEK.

Schedel Ferencz József barátomnak.

Pest, 1821.

ALMIRA.

Az est már el-boritotta setét szinnel az Eget — vastag felhők feküdtek a hegyek csúcscsain — hideg szél zuhogott a' bérczekről s csikorgatta a' magas fenyő szálakat — és egy rémitő zápor szakadás fenyegette az útast; — mikoron *Tirzis* el tévedvén a' fenyvek között, a' délre fekvő tölgyes hegynek oldalán megpillantott egy pislogó kis tüzet. Hogy a' fergetegek dühe ellen óltalmat találljon, sebes lépésekkel hágta a' hegynek sikláit; még végtére sok fáradság után, a' villámoknak egymást érő fényénél el jutott az óhajtott helyre.

Borzasztó hideg futotta el tetemeit, midőn egy le szakadással fenyegető kő-szikla darab alatt, melly a' hegyből domborodott ki, meg látta.... az öreg *Dámont,* a' ki egy mohos kövön ült, 's kis tüze felé fordúlván némelly erdei vad gyümölcsökkel végzette kis vacsoráját.

Dámon viszsza fordúlt a' gallyak csörgésire 's hangos szóval ejtette e' kérdését:

«Ki vagy? mit akarsz nálam e' kietlenben?»

Tirzis: Amintásnak hajdani barátodnak fia Tirzis, a' zivatar ellen óltalmat keres nálad kegyes Dámon!

Dámon. Tirzis a' boldog Amintásnak fia? — — — Szerencsétlen Ifjú! melly változó szerencse vetett ide? — Ide e' kietlen magányba, hol ritkán látszik emberi nyom?

Tirzis. Hallyad kegyes Dámon! ime el mondom, de engedgy egy kevés pihenést, szinte foly a' veriték rólam a' sebes járástól...

E szavakat alig mondá ki, midőn egyszerre meg zördültek az egek — a' sebes villám le csapott egy fenyves dombra, 's azt egészen tüzbe boritotta — ezután csak hamar meg szakadtt a' terhes felleg, omlott a' sebes esső, — el boritotta a' hegyeket az árviz, 's a' meredek kőszálak közül zúgva rohant le a' völgybe. —

Háromszor fogott ez alatt Tirzis a' beszédhez, 's ugyan annyiszor félbe szakasztotta szavát az ég dördület.

Mig végre csillapodott az égi harcz, el oszlottak a' fellegek, ki derült a' csillagos ég, 's a' néma Hold itt ott reszkettette sugárit a' csillámló vizeken.

Ezek után Dámon is meg szóllalt:

«Nem zúg már a' szél, meg szünt az esső, 's derült az ég, már nem hátráltattya szavad Tirzis az ég rémitő morgása, kezd el tehát beszédedet».

Tirzis. De te is kegyes öreg előmbe adod okát e' remetei életnek úgy e —

Dámon. Nagy fát ingatsz Tirzis! de még is neked mint Amintásom fiának, el mondom gyászos esetemet, mellynek emlékezete ezer tőrt ver szivembe!!

Tirzis. Ma reggel még a' hajnal alig hasitotta láng-szin képével a' vékony fellegeket, 's még csak a Filmile köszöntötte a' világot dallyával; már én Amintás Atyámmal a' kopasz hegy alatt vóltam, hol kis ideig csendesen legeltek báránykáink, még véletlenül reájok nem rohant a sürü csemetékböl egy iszonyú Farkas, melly az egész nyájat széjjel üzte; 's e' zürzavarba két gyenge bárányka (mellyek közül az egyik nékem leg kedvesebb vólt, minden-nap virágokkal ékesitettem fel) el tévedett, 's ezeknek keresésekre magam mentem el, de mind ekkoráig hasztalan jártam, 's e' tájon szokatlan lévén a' sürü fenyvek közt el tévedtem, 's már az est feketére borúlt, az éj is csak hamar utánna következett, mikor haldokló kis tüzedet meg láttam, mivel pedig a' fellegek is tornyosodtak, és a' zivatar fenyegetett, hozzád iparkodtam. De mi nagyon megrémültem, midőn Dámont meg láttam, azt a' kit a' mi falunkban minden

meg hóltnak vél lenni — 's ő . . . . él! e' kietlen pusztaságban, hol csak vadak barlangjai vagynak, hol a' viszhang is félve repül egyik bérczről a' másikra. Mond meg kérlek Dámonom! melly bal szerencse, mi kedvetlen végzet hozott ide?

Dámon. Szerencsés Ifjú! millyen boldog vagy te! — — még nem ismered a' bút, nem vonta bé egedet a' komor felleg! — —

Illy boldog vóltam én is egykoron, vigan folytak életemnek napjai, semmi gond, semmi bú, bánat, nem érte fejem. Ah! de az álhatatlan szerencse le tiporta boldogságom hajdani fényét! . . . . el ért a' fergeteg, melly sok évekig csak meszsziről fenyegete . . . .

Oh! ti szörnyü kő-szálak sírjatok én velem! . . . . repedgyen meg a' föld, 's temessen el engem szerencsétlent!

Itt szemlélem én mikor a' hegyekből fel derül a piros hajnal, — mikor erdő s mező vidúl, mikor a' boldog madárkák el kezdik hangos dallyaikat. — Ah! de csak egyedül én vagyok az a' boldogtalan, a' ki mind ezekre nem vidúl. — — A' fényes nap mikor a' tengerből fel kél, gyászba borittya egemet. — — Ha az esthajnal el érkezik, meg újulnak sebeim, 's végtére a' hold fel jötte bé tetézi minden bánatimat, mert meg emlékeztet azon szerencsétlen estvére, a' mikor minden örömim a' holdnak fényével el borúltak . . . .

Sokszor midőn a' zivatar meg lepi a' bérczeket, 's a' szél felduzzaszttya a' rémitő habokat, ama hegynek csúcscsán ülök én, 's a' háborgó tenger felé fordúlván, szemlélem azt a' gyászos sziklát, a' zúdúlt zaj között, mellyen darabra tört életemnek hajója!! . . . .

De hallyad Tirzis! történetemnek rendgyét: Vólt nékem egykoron mikor még falutokban bojtárkodtam Dafnisnál, egy igen kedves Barátom, Koridonnak hívták, ez volt kivel közlöttem bajaimat, kinek keblibe öntöttem mind örömi-

met, mind bánatimat. Ezzel töltöttem én sok boldog órákat, mikor juhainkat ki hajtottuk a' gyepes halmokra, együtt hágtuk a' magas bérczeket hajnal hasadtával, és mikor már a' nap a' hegyekbe merült furullyázva kisértük a' nyájat haza, igy folytak napjaink az örömbe 's ártatlanságba.

Egykoron a Fenyves hegy alá hajtottuk Juhainkat innét meszszire el látni a sik tengeren; itt nyájasan, tréfálódzva töltöttük a' napot, és mikor hanyatlani kezdett az idő, el váltunk egymástúl. Koridon a' hegynek túlsó részire ment nyájával; én pedig a' gyepre le ülvén a' tenger felé néztem, és jó ideig furullyáztam báránykáimnak.

A' mikor meg láték a' meszsze ki terjedő sik tengeren egy kis csolnakot a' part felé evedzni, 's látám mikor ki szállott a' partra *Almira!* egy angyali szépségü leány. --

Ah! itt láttam őt előszször az ártatlant, mikor a' vizbe mosogatta hó fehérségü karjait. És akkor beszéltem véle leg elöszször, 's egy látásra el vivé szivemet magával. —

Mikor viszsza tért Attya házához, azon boldog szigetbe melly a' habok közt látszik zöldelleni, sokáig utánna néztem a' tengernek sik térjén — — és már a' fák is hoszszú árnyékokat vetettek a' földre, mikor szomorúsággal el telve haza ballagtam bárányaimmal.

Más nap Koridon barátomat el hagytam, 's csak magam mentem ismét a' Fenyveshez, szomorúan töltenek óráim, bús dallokat fújdogáltam furullyámon, 's az erdő felé ballagtam ....

Rémitő dolog! ... itt láttam Almirát a selymes gyepre le heveredve az álom karjain, a' szagos illatú virágok között, gyenge zefirek lengedeztek körülte, 's játszva repdestek hó szinű mellyén; a' mint közelebb menék hozzá — — egy csuda vastagságú kigyó süvöltve iparkodott feléje — — —

Gondold el Tirzis! melly igen meg rémültem ezen iszonyú látásra ... kezemmel kapám meg ezen szönyetegnek

derekát, 's meszsze el hajitottam a' sűrűségbe, hol szikla darabokkal öszve zúztam fejét.

E lármára fel ébredtt álmából az én Almirám! 's ez édes szavait mondta:

Ah! nagy lelkű Dámon! mivel jutalmazzam meg hallatlan szivességedet?.... Ah! egyedül ezen sziv melly mellyembe dobog — — egyedül ezen sziv leszsz jutalma nagy tettednek. Itt felkölt helyéből hozzám jött 's meg csókolt!.... 's egészen lángba vegyült orczája --

Szerencsés vagy szerencsétlen nap vólt ez, reám nézve, magam sem tudom meg határozni. Ah! de inkább szerencsétlennek modhatom.

Itt ültünk a' gyepen jó ideig. 'S ah! hogy köszönte azon kegyes lélek jó tettemet! — — —

Már pirúlt az esthajnal is, midőn el váltunk egymástúl— «légy boldog Dámon még viszont meg láttyuk egy-mást» ezt rebegé Almira! — — — «Hólnap mikor a' hold fel tetszik, itt foglak várni csolnakommal, el megyünk az én kegyes Atyámhoz, a' ki neked jobban meg fogja köszönni nagy lelkűségedet mintsem én... «Itt a haboknak ereszté csolnakját. — Én pedig haza kisértem nyájamat, és az én leg kedvesebb Barátomnak Koridonnak el beszéltem történetemet, 's meg kértem őtet, hogy jöjjön el vélem holnap, bátrabban fogjuk hasitani a' habokat ha többen leszünk; és ő meg igérte....

Másnap tehát korán haza hajtottuk nyájainkat. És mikor a' hold ki bujt a' hegyekből meg indultunk a' tenger felé; csendes estve vólt meszsziről hallottuk itt ott az ebek ugatásit, 's a' százados vén tölgyeken baglok huhogtak. Mikor már közelebb jutottunk a' tengerhez, egy igen szép éneket hallottunk a' part felől. — Mingyárt meg ismértem Almirámnak szavát, csendességre intém Koridont 's halgattuk énekét mellyet ekképen dallott:

Ni már a' hold ki búvik
Gyengén lebeg sugára; —
Az esti szél fuvalma

Süvölt a' fák oromján —
Damon! Talán nem is jöszsz,
Nem bánod Almirádat
Ha a' habok közé vész — —

Igy dallott Almira, mi pedig közelebb mentünk hozzája 's csak egyedül maga vólt, ah! ezen ártatlan leányka nem félt a habok dühétől. — Itt bele ült Koridon a' csolnakba 's ah! leg szerencsétlenebb eset még minek előtte én bele ültem vólna ezen gyászos hajóba, hirtelen egy forgó szél támadott északról, a' csólnakot a' hullám közé sodrotta— — ekkor fel zajdúlt a' tenger, az égre lövelte zúgó habjait, 's ezen kis csólnakot hol fel emelte a' fellegekig, hol pedig egy iszonyú mélységbe hajitotta.

S ah! rettenetes ménykő csapás reám nézve!! épen mikor egy terhes fellegbe merült a' hold, a csolnak egy iszonyú sziklához ütődvén darabra tört, 's a' zúdult hab el nyelte egyszerre azt az ártatlan lelket, az én leg kedvesebb Almirámat, és leg hivebb Barátomat!!

DAMÉTAS ÉS CHLOE.

Még a' hajnal alig emelkedett a' hegyekből, még az egész vidék csendes álomba szendergett, mikor az öreg Amintas el hagyván kunyhóját egy kis dombnak tölgye alá heveredett.

Lángba borúltak már a' sziklás bérczek, a' harmat gyöngyei csillogtak a' lombokon, 's a levegőbe aranyos fellegek úsztak. Már a Fülmile is zengett, a' sűrű ligetek vidúltak a' hajnaltól; mikor a' boldog öreget egy forró kézszoritás térité viszsza mély andalmányiból, mellyel Licidas lelki baráttya üdvözlé.

Hozott Isten Licidas! Kedves Barátom! mondá az öreg; dőlly mellém e' tölgynek árnyékára, 's csudáld a' természet munkáit. — Nézd már a kelő nap világittya a' sziklás bérczeket, 's a' fák allyán csókolgattya fel a tündöklő harmatot. — Kedves Licidásom! már én régen e' suhogó tölgy alatt ülök, 's meg illetődve hallgatom ama setét ligetbe nyögő Gerlicze párt, mely az ártatlan Chloe halmán zokog. — Jer! hintsük be virágokkal azt a néma dombot, melly alatt egy boldog pár mélly csendbe nyugszik; ott fogom én neked el mondani ezen hű pár esetét.

Itt meg indult a' két pásztor, egy homályos völgyön mentek az egymásra hajladozott hársak alatt a szomorú ligetbe, hol minden elnémulva hallgatott, csak a' lassú viz-erek locsogtak. — Délre a' szilfák közt lévő nyilás mutogatott egy meredek hegyen öszve dült várat, mellynek már csak omladéki gyászolták a' hajdan időt.

E' csendes ligetbe vólt Damétas 's Chloe sirhalma, mellyre két cziprusz borúlt. Itt dült el a' vidám öreg baráttyával egy bokor árnyékára, 's igy kezdé meg igért beszédét:

Mint estvénként a' halavány hold olly szép volt a' szelid Chloe, 's olly ártatlan mint a' biboros Esthajnal; sokat láttam őt e' vidéken — 's gyakor e' csendes patak partyán, mikor a' hű Damétasnak virág-koszorút kötött enyelegve.

Ama setét hársfa völgyből hallgattam egykor, mikor ő a' forrásnál egy nagy bükkhöz dülve igy énekelt:

Hol a' sziklás hegy oldalból
Kristály szinű ér fakad,
'S csörgő habbal a' vidéknek
Mély völgyébe le szakad;

Hol az estvék homályába
Lágy fuvalmak suhognak
'S a' régi vár omladékról
Komor baglyak huhognak;

Ott van az én Damétászom
'A fenyveknek árnyain:
Ott bámulnak a' Dryadák
Furullyája hangjain.

Reám vársz te hű szerető!
'S azért fúvod furullyád,
Mert véled hogy e' ligetből.
Én fogok hallgatni rád.

De várj! még a' szép Esthajnal
Alkonyaton piruland;
Majd akkor Chloed Damétám!
Rózsa koszorút adand.

Igy danlott Chloe a' vizparton — az egész völgy el némult, a' közel bokorba csak ő reá figyelmeze egy fájdalmas Philomela. Ő pedig egy nyárfa homállyára heveredett 's észre sem vette mikor egy csendes álom le zárta

szemeit; s már a' vidék csendűlt, a' lombok magas árnyékot vetettek, 's az esti fuvalmak áldott szagot leheltek a' vad rózsákról, mikor álmából fel serkent. — Ekkor fűzkosarát teli szedte réti virággal 's Damétasnak koszorút kötött és a' magas bükkök alatt sietett a' hegy tetőhöz, hol Dametas egy mohos szirten ülve furullyázott, egy a' szikla alól fel szökő forrásnál.

A vidám Chloe a' mint meg látta, hozzá futott, 's a' kis koszorút fejére tette — de a' máskor vig ifjú pásztor most komor vólt, bús hangokat lehelt furullyájába. — Fel költ helyéből 's öszve járta Chloéval a' meredek hegytetőt — 's végre el értek a' hajdani vár omladékhoz, hol a' régi koromlepte falak szent borzadással tölték el a' nézőt, 's a' be gyepesült ormokon csendes fuvalmak suhognak. Itt járt ezen dülledékeknél e' hű pár.

Ah Kedves Liczidászom! melly gyászos napja volt ez a' szelid Damétasnak. — Az ártatlan Chloe épen egy repedezett falnál állott, midőn az egy dörgő zuhanással le szakadt, 's ő reá omlott. — Boldogtalan pár ezen szomor óra választott el titeket egymástól! —

Épen a' várnál tekerg el egy kis út Licidas! mellyen szoktam alkonyatkor haza ballagni; ezen úton mentem ekkor is, 's még a' völgybe vóltam, már meg hallám a' szerencsétlen Damétas jajszavát; sietve futottam a' várhoz, de későn — már ekkor hóltan feküdt a' vidám Chloe egy mohos kövön. —

E csendes kis ligetbe zártuk ezen kis domb alá másnap hideg tetemeit; a' pusztának boldog lakosi, 's hetven éveket élt ősz Attya vóltak hamvainak végső tisztelői.

A szerencsétlen Damétasnak minden hajdani vidámsága setét gyászra változott. Nem hallám többé vidám furullyáját zengeni a' bérczekről, nem nyájaskodott többé az ártatlan Chloéval. Itt tölte egész éjszakákat ezen sirhalomnál. Az áldott szaggal illatozó hajnal hüvössége, a' madarak zengései nem újiták meg többé az ő szivét.

Egykor a napnak alkonyánál egy csendes völgyön bal-

lagtam kunyhóm felé, a' mikor szomorúan hallám meg kondulni a pusztának harangját. — Az ég meg nem elégelvén az első áldozatot, — még egyet kivánt: a' hű szerető Damétas egy reggel halva találtatott. —

Itt nyugszik e' boldog pár, ezen szomorú hant alatt — minden hajnal pirúltakor egy ártatlan gerlicze pár nyögdécsel sirjokon.

MONTÁN VAGY A' SZERELMES VADÁSZ.

Egy zúgó patak partyán szunnyadtt Phyllis egy estvén; mikor a vadászattól el fáradtt Montán meg szomjuhozván a hűs folyáshoz igyekezett.

A mint egy fehér nyárfánál el ment, meg látta őt a' hold fényénél, melly hattyú szin köntösén tündöklött. — A' szél halkal zúgott a' bérczeken s a' viz omlás mormolt a rengeteg völgyön.

Ah illy véletlenül itt talállak téged Phyllis! — fel sohajta, a' mint egy nyárfa tövére dűlt. — E borzasztó éjszakán! — Már a vadak is setét kőüregekbe rejteztek, minden retteg; a' setét fellegek közelgenek éjszakról, a' zordon szelek orditnak a vadon sziklákon, — borzasztó a vidék, s' te egyedül vagy itt e' magányos völgybe.

Ti zúgó szelek némullyatok meg a bérczen! 's te mormoló viz-omlás halkal szakadgy a' szirtről! hagy keseregjem el ezen kő-szivü pásztor leánynak szerelmemet.

Szivmegilletődve ballagok el minden hajnal kunyhód ajtajánál te vidékünk szép Leánya! szomorúan hágdosom a kő-sziklákat egész nap. Ha hiv ebim a' bérczen egy szarvast fel vernek, én futok a' vad-járáshoz, a' vastag bükk mellé vonom magam, 's fel vont kéz íjjal várom; de eszembe jutsz te Phyllisz! s még rólad fájdalommal gondolkodok, az alatt csalfa szökéssel el illant a' vad, 's a' szerelmes vadászt szégyenbe hagygya.

Mikor a' kietlen hársfa erdőbe el fáradva dűlök a rengő lomb alá, hozzám repül egy közel bokorba a' szép fülmile

pár, 's viszont csókokat oszt egymásnak, én vérző szivvel ballagok el innét is kis kunyhóm felé, 's keresem a' nyugalmat. A' mikor le dűlök 's bágyadtt szemeimre csendes álmot várok, előmbe tűnsz, 's midőn fel szökve elődbe nyújtom reszkető kezeimet, ismét elhagysz.

Igy töltöm napjaimat; minden hajnal minden estve utánnad sohajtva. Az Echo is csak a' te nevedet viszhangozza nékem. — Ah te kőszivü pásztor leány szánakozz már valahára rajtam! nézd a' szél is meg némulva halgattya panaszimat, a' vadon bérczek szánakoznak rajtam. De hasztalan, nem hallgat szavaimra! sőt csendes álomba nyugszik, még én e' setét éjszakán sóhajok utánna.

Igy kesergett Montán a' völgynek nyárfája mellett. — Az utolsó hangosabb szavaira fel serkent mély álmából Phyllis 's a' mint a' nyárfa homállyára tekéntett, meg látta őt; — mingyárt fel szökött helyéből, 's mint a' remegő szarvas a' vadász előtt, úgy futott kisded kunyhója felé.

A szelid Phoebe a csillagok közül szánakozva nézte a' szerelmes vadászt; 's alá ereszkedett a' völgybe tündöklő ezüstszin köntösbe s a futó Phyllist meg állitá, és kézen fogva vezeté Montánhoz 's e' szelid párt örökre öszve adá.

MYRTIL, DÁMON SIRHALMÁN.

Csendes Esthajnal! be gyönyör a te világod! Mi szépen rezgenek halvány sugárid az ezüst patakba, — ah melly sokszor láttál keservembe — melly sokszor homályba borúltál, mikor én e' mohos' sziklán ülve sohajtottam! Világits e' setét liget árnyaira, hogy az én kedves Dámonom szemlélhesse mélly sirjából, sok könnyeimet, mellyeket áldozok hideg hamvainak!

Meg némultak a' hangos völgyek; halkal fülelnek a' bérczek — minden édes álomba nyugszik; csak te bujkálsz még a' fellegeken csendes hold; te virasztol vélem egyedül — ah te is majd el tűnsz a' setét felhőkön, 's engem itt hagysz a' sűrű homályba.

Egyedül te maradsz vélem tiszta patak! a'te rezgő habjaid fogják hordani panaszimat a' rengetegek völgyeibe. — Ah! mi sokszor szaporodott tiszta vized könnyeimmel, mellyeket Dámonért ejtettem.

Ti bágyadtt lengzetek! hasztalan suhogtok körűltem; nem fogjátok többé furullyám hangjait hordani az Echonak; — és te megnémult Echo nem hirdeted a völgynek a' lombos bérczekről az én vidám énekimet. — Egyedül ezen elcsendűlt halom halgattya estvénként keservimet.

Setét sir rejt téged óh Dámon! egy meg mérhetetlen tér választ ölelő barátodtúl. — A zúgó szél sem viheti hangjaimat oda; előbb meg némul mint azt hozzád vinné. Óh Dámon! nem fogják többé e' liget Nymphái hallgatni

vig dalaidat; nem hangozand énekedtől a' vadonnak völgye! Ah nyugodgyanak hamvaid hű Barát! csendesen! itt fogom én neked áldozni minden est setétén sohajtásim: itt fogja számlálni a szomorú hold boldogtalan éjjeimet; még csak nem érkez hozzám az a' boldog óra, mellyet te már által hágtál!!!

ARINDÁL ÉS DAURA.

Arindál egy fiatal bajnok.
Daura ennek kedvese.
Ómár egy vadász.
Erát ifiú pásztor.

ERÁT.

Az arany-nap csendesen emelkedik az aszályos sziklabérczekből — a' reggel játszi fuvalmai bádgyadtan lengnek a' harmatos vad rózsákon — a' lombos ormok, setétes berkek, hangzanak a' madarak zengésétől. Melly vidulásra hozod a' szomorú vidéket te szép regg! Minden meg újul mikor te végig futsz a halmokon; a' te felséges keleted bájoló öröm!

Mi szépen csergedezel a' völgybe te ezüst hullámú forrás! csendes locsogásidtól kellemesen hangzanak a' fűzes partok. De kellemesebb ennél a' Daura éneke, — mikor a' sirhalmon kesereg, 's rózás ajkain gördülnek fájdalmas könnyei. — Ah te szomorú Leány! mit keseregsz e vadon vidékbe? mint a' magányos szellő a' meg csillapodott tengeren; mint a' fájdalmas Gerlicze a' setét bükkön, hol párját le lőtte a' kegyetlen vadász.

DAURA.

Az én keservem Erát! a' néma sirhalomé, 's az örökös csendű setét erdőké — a' rózsás hajnal pirúlta nekem gyász, 's a' kies regg siralom. — A' sivatag pusztákon jajgatom Arindált, az el-húnyt Arindált s' nincs a ki szánakodgyon — a borzasztó barlangok homállyába kiáltom be nevét; — csak az Echo zúg viszsza — a' zivataros halmokon kesergem, mikor a' szélvész az omló záport a' szirtek' homlokába veri, — de ő nem felel.

Szomorú vagyok Erát s nem kevés oka van fájdalmimnak!

Szép vóltál te Arindál! mint a' legkellemesebb tavaszi hajnal: fehér ábrázatod, mint a' harmatos liliom. — De elhúnytál mint egy hervadtt rózsa; mint az esthajnali szellő, melly a' csermely parton elfúllad. Ah hol talállak fel téged? — Te vóltál éltem' édesitője! te voltál napjaimnak fénye, mint a' homályos éjfeleken tündöklő hold, melly az éjnek setéttyén át ragyog! — —

Hozzám való hű szereteted ejtett el Arindál! mikor egy nefelejts koszorút akartál fűzni számomra. —

Éjszaka vólt, mikor egy szirtes halmon ültem Arindállal, s néztem a' holdat melly egy homályos felhőről mosolygott reám; s' mellettem a' sirdogáló esti szelek suhogtak. — El ment Arindál a' nefelejtses völgybe, hol a setét kő üregekből kopogott le a' viz zuhanás. A hold nem világitá a' völgyet; setét vólt: a' mikor a' rettenetes Ómár kutyáját meg hallá orditani a bérczen, melly eltévesztett urát vonitotta. De csak hamar lejött Ómár a' bérczről, Arindálnak hatalmas ellensége: meg állapodott egy kő ormon — szikráztak szemei, midőn a' setét völgybe meglátta a' fegyvertelen Arindált; — rettentő vólt termete — mint a' pusztító éjjeli zivatar a' halmokon. Kegyetlen karjaival felemelte csillámló dárdáját, 's sebes zuhanással hajitotta Arindál mellyébe — erre a' bajnok Arindál fel-

szökött, de a' másik hatalmas dárda vissza lökte — le rogyott a' szerencsétlen a' sziklára 's életét fel áldozta az aczél szivű Ómárnak.

A boszszús vadász kormos ebeivel nyalatta az ártatlannak vérét. — De te kegyetlen! meg boszszúlták az egek vérengző tettedet; láttam, mikor a' szirtes dombon reád omlott nagy ropogással a' szélvésztől ingadozott odvas bükk, undok ebeid nyalták felszökött véredet; — mint te, midőn Arindál' ártatlan vérét nyalattad. —

Ah te a szakadozott felhőkön úszó hold! s ti a' hajladozó cserfák súdárai el suhanó bús szelek! ti tudgyátok a' szerencsétlen Daura keservét! —

A sirboltokon zokogó esti szelekkel foglak jajgatni tégedet, a' rengeteg völgyeken Arindál! — Majd a' csendes kunyhóban nyugvó pásztor meg fogja hallani Daura siralmit a' borzasztó estéken, 's rémülve szemlélni vérkönnyeit sirhalmodon!!!

EPIGRAMMA.

Schedel Ferencz József Barátomhoz.

(1821. Junius 20.)

Azt kérdéd minapába: miért nem irám neved a' rosz
El hányott levelek, rongyai, 's sorja közé?

Mért nem irám? halljad rég tisztelt lelki Barátom!
Mert már szivemben fel vagyon irva Neved!!

VIRÁG BENEDEKRE.

(Pannonia Flórához.)

«Flóra! jön a deres Ősz, elhervad gyenge virágod,
Most kedvelt kerted majd lealázza magát.
Bármi nagyon szeretéd, ápoltad, s néki örültél,
Meg nem mentheted a hófuvatok dühitől.
Semmi nem árthat az én szívem-kedvelte *Virágnak*,
Mely kertembe' sok Ősz olta gyönyörbe virít.
A mord fergeteg is hozzon bár nagy hideget, nem
Fonnyaszthatja meg őt: Istene Phoebus öre.

PÁLYALOMBOK.

ÉLET S LITERATURA.

II. 136—140.

Míg fejtörve feszűl más újakat adni, találni,
Uj könyvben, te szerény! régi sonetteket adsz.

MUZÁRION.

Elfogya az életerő, kiapadt a literatura.
S te születél csecsemő aggdada Muzarion.

PALIKA MENTEGETŐZÉSE.

Valld ki, Palim, könyved mért osztád annyi szakaszra?
«Úgy sem egész, legalább része, szakassza legyen.»

TÖREDÉKEK.

INTÉS.

Légy ébren alvó hazádban
  Zajnapon, csendéjszakán,
Szóval, észszel a tanácsban,
  Karddal bajnok a csatán ;
Légy állandó, bölcs, nemes,
Tetteidben érdemes.

Mert csak öntettben van érdem,
  Születésben nem lehet,
Hitvány az, kinek szerencse
  Ád csak ősi czímeket
Bár fertője, nyűg — tereh
A házában ily here.

— — — — —

GÖTHE UTÁN.

Fejedelem kalapács, kopogó vas ülője az ország,
  A nép gyönge lemez, mely közepén veretik.
Jaj néked te lemez, ha ütéseket osztogat önkény,
  Száma bizonytalanúl, s nem lehet készen az üst.

A SZABADSÁGHOZ.

Istenné, ki lángjaidból
Alkotád világomat,
Szolgalánczaim lehánytad
S füztél égi szárnyakat!
Szárnyaim hozzád emelnek,
Lelkem hozzád esdekel! ...
— — — —

IRMÁHOZ.

Mért teremte isten kék szemet?
Hókebelt mint égnek harmata,
Termetet mint ifju szép topoly,
Ajkakat mint esti bibor ég,
Szót, mosolygást — szívgyötrelmekül!
Vagy ha megteremté őket isten,
Mért pazarlá könnyelműn leányra,
Mért reád oh Irma kínomul?
— — —

A HAJNALHOZ.

Mily öröm volt hajdanában
Téged látnom égi szép!
Rózsafényedben mosolygva,
A midőn te fölkelél.
Ámde most, mióta éjem
Földi szépem karjain
Kényelemmel tölthetem,
El vagy általam feledve
S szánlak téged égi szép.
— — — —

GONDOLAT-TÖREDÉKEK.

Természet s lángész szakadatlan frigyben:
A mit igér egyik, másika végbeviszi.

Szeresd hazád' és nyelvedet
E két legdrágább kincsedet.

Nem az árva e világon,
Kinek apja s anyja meghalt:
Hanem az, ki szív- s lelkének
Szeretetet és tudományt nem szerzett.

Kitől a világ nem remél kegyeket
S kitől nem fél, hogy kártékony:
Azt a világ békében és nyugton hagyja,
Az élve is meg vagyon halva.

Ha malomkő fut le a hegyről,
Előle szégyen nélkül félre-ugorhatol;
Ha rád esztelen haragszik,
Vele vitázni, nem válik becsületedre.

Ha a jó megháláltatnék,
Nem volna mesterség megtenni;
De, midőn érette megmocskolnak,
Akkor érdem azt megtenni.

A jó tettet, mellyet elfogadtunk,
Elfeledni, mindig dicstelen;
De felhányni az adottat
Még tizszerte dicstelenebb.

A TENGER MELLETTI VÁR.

Felhőkbe nyúlt tetőjén
   Mosolyg a büszke vár,
Előtte tündökölve
   Mosolyg a tenger-ár.
— — — —

SZIGLIGET.

Ledőltek roppant kőhalommá
   Kevély bástyáid, Szigliget!
Rideg szellő zuhogja végig
   Magányos puszta termidet.

Felszáll a hold sötét hegyekből;
   Hová levének csarnokidból
Vért, szablya, ősi czímerek?
   Hová a hősfiak — —

TÖREDÉK.

Vakító fényben áll a grófi lak,
Termében a vendégek zajlanak;

Miként ha földön gyász sem termene,
Oly vigan harsog a tácz és zene,
Oly vigan koczczan a töltött pohár,
Mely áldomás közt kézről-kézre jár.

A tél rónát, tetőt hóval takar,
Üvölt az utczákon a szélvihar.
Az ember mint a nyárfa-lomb remeg,
Oly zordon és fagyasztó a hideg.
Ki hallgathat még most is vig zenét,
Midőn üdvét vihar rombolta szét.

Szegény koldús házalva kéreget,
De csak ritkán lel szánó szíveket;
Esengve áll az úri-ház előtt,
De durva hang tovább riasztja őt;
Kire az ég egyszer sem mért csapást,
Nem érti az, ha lát szenvedni mást.

Könnyek csordúlnak szempilláiról,
Arczából a nyomornak képe szól . . .
— — — — —

CSALÓDÁS.

Hallgass oh szívfájdalom
Bú s kín csendesedjetek,
Égből szól s hív gyermekem
S nem hallom meg tőletek.

Jaj, de ha mit hall fülem,
Min keservem andalog,
Az nem égi zengemény
Gyászharang és sírdalok.

Melyet égbe épitettem,
 Elrontád a báj-hidat,
Kába én, hogy úgy öleltem,
 Képzelet, szép álmidat!

Oh örök kín, oh keserv,
 Légy irgalmas én velem,
Zúgj te bennem mint vihar
 Halhatatlan gyötrelem.

Most kizárva a hazából,
 Hol mindig tavasz virúl,
Messze végtelenbe sírok
 Bús hazámnak partirúl.

Ah de nem fog jőni csolnak
 Sorsom átkos tengerén,
Mely átvinne a világba,
 Hol nincs megcsaló remény.

Föld gyarló fiának,
 Hogyha sírba száll,
Büszke márványt alkot
 Embergőg s dagály.

— — — — — —

TÜNŐDÉS.

Ezredévnek háborúit
 Átküzdött magyar!
Valljon hosszu életeddel
 A sors mit akar?

Még a csillag is kialszik
S égről leszakad,
A természet is kifárad
Ezredév alatt.

Kis csoport nép e világon
És testvértelen,
Annyi pusztulás után is
Élsz te végtelen.

Mely világrészből eredtél ?
Hol volt őshazád ?
A világrázó csatákat
Mely földről hozád ?

A teremtés ott tenyészik
Őserőben még,
Tengervészt, orkán haragját
Ott teremt az ég.

Ott születnek vész-viharra
Edzett férfiak,
Honnan ősid e hazába
Vándoroltanak.

Megjelentél mint az égnek
Bolygó csillaga,
Mely vihar s vész közt magának
Pályát tör maga.

Mely országokban viselted
Hőscsatáidat,
Hír és győzelem követte
Vándorútadat,

S megszerzéd honúl e földnek
  Gazdag síkjait
A Dunának és Tiszának
  Áldott partjait.

De irígylék sok kajánok
  Áldott szép hazád
S rád ezer veszélyt hozának
  És ezer csatát.

Vér borítja sík mezőid,
  Vér a halmokat,
Annyi századok viszálya folyton
  Ássa sírodat.

Kiürült-e balszerencséd
  Ürömkelyhe már?
Vagy még most is a csapások
  Vad haragja vár?

Vár-e ég alatti pályán
  Nagy jövő reád,
Fog-e új hírben ragyogni
  Néped és hazád?

Lesz-e annyi szenvedésnek
  Méltó bére majd?
Vagy számodra csak halálnak
  Sírvirága hajt?

Az igazság elhagyá az
  Emberszíveket,
Ám az isten szent egéből
  El nem tűnhetett.

Nagy czélokra őrizett meg
A sors tégedet,
Hasztalan nem élhetél át
Egy nagy életet.

Fognak a késő jövendők
Látni még magyart,
Meddig a nap, meddig égnek
Boltozatja tart!

TÖREDÉK.

I.

Mióta érezek,
Mióta gondolok,
Szerettelek hazám!

De most vészben forogsz
Imádott szent haza,
Most elveszésedre
Reszketve gondolok.

Mi a magyar hazája most?
Élettelen temető,
Rémes csendű, néma sír!...
— — — —

II.

Borúlj le e rideg halomra,
Borúlj le árva gyermekem!
E vérrel áztatott hazában
Nincs szentebb hely neked s nekem!

Itt nyerte fényes győzedelmét,
S itt lelt sírt is derék atyád,

Ki nagy s nemes volt eleténél
Inkább szeretni a hazát.

Szeretni a hazát magadnál
Inkább — a legdicsőbb erény . . .
— — — — — —

A BUJDOSÓ.

Hanyatló szép hazám!
Örök végzés adott tenéked engemet,
Hogy fondor üldöződ vérrel boszúlanám,
Ki gyászos cselt koholt megölni fényedet.
Adott egy életet, s azt neked áldozám
Hívságúl, bizonyságul szerelmem. —

REMÉNY-DAL.

Nem veszett el a magyar még,
  Bár letünt is csillaga,
Bár a népek tengerében
  Kis szigetként áll maga.
Hányszor láta már fejére
  Tornyosulni végveszélyt!
Megtöretlen erejében
  Mégis ezredévet élt!

Számtalanszor tört be hajdan,
  Mint az orkán, mint az ár,
Elborítva szép határink
  A bőszült török s tatár;

Ölt, rabolt és lánczra fűzve
Vitt magával ezreket!
Annyi ínség mégis el nem
Irthatá e nemzetet!

Három század óta fonva
Ellenünk ármányait
Most veszélybe Osztriának
— hitszegése vitt;
Megpecsétlé esküszóval
A hozott törvényeket:
De nem volt az szent előtte,
Esküt és szót megszegett.

A legbőszebb népgyülölség
Fékeit megoldozá,
S a mi ártó és kegyetlen,
Mind fajunk ellen hozá.
Ámde győzőtt a magyar kar,
S az örök hír könyvibe
Szolnok, Sarló s Isaszeget
Vérbetűkkel írta be.

— — — — — — —
— — — — — — —

Ily gyáván veszett Komárom,
Pétervárad és Arad,
S többé a magyar kezében
Egy erősség sem maradt.
S most elkezde öldökölni
A golyó és a kötél,
S a gyalázat fája szent lőn,
Nincs, ki rajta halni fél,

Szent lőn a hely a magyarnak,
  Hol Battyány meghala,
S Prényi-, Csányi-, Damjanicsnak
  Szíve végsőt ver vala.
Damjanicsnak! Oh hogy össze
  Nem roskadtál égi bolt!
Mikor a harcz nagy fiának
  Honrázó halála volt!

— — — — — — —
— — — — — — —

De azért még él Magyarhon,
  És örökre élni fog,
— — — — — — —
— — — — — — —

Mert hol milliók szivében
  A szabadság lángja ég,
Ott korántsem érkezett el
  A nemzetnek még a vég.

Annyi ádáz ütközetben
  Ezrek elvérzettenek,
De azért még gyermekinkből
  Nőnek fel más ezerek;
S míg apáink ősi nyelvén
  Szól hat millió ajak:
Rajtunk a vad nemzetirtók
  Hasztalan dulonganak!

Csend vagyon most a hazában,
  Gyászos, mély halotti csend,
Mert e nép feltámadása
  Nemsokára eljövend.
— — — — — — —
— — — — — — —

JEGYZETEK.

BAJZA KÖLTEMÉNYEI.

Bajza költeményei ilyen csoportosítással: *Ifjúkor, Szerelem, Haza, élet, emlékezés, Balladák, Idegen költőkből*, először *Versei*, első (1835.) és második (1842.) gyüjteményében jelentek meg. Az 1851-iki kiadásban időrendi sorba szedte a verseket, de Toldy az *Összegyűjtött Munkák*ban (1861.) ismét visszaállította az első csoportosítást. Czélszerűnek láttam ezt meghagyni, de az egyes csoportokon belül szorosabb időrendben adtam a költeményeket, mint Toldy, a hol lehetett az iratás idejét, különben az első megjelenést véve irányadóúl. Az 1835. 1842. 1851. 1861. évszámok a gyűjteményes kiadásokat jelzik.

Ifjúkor.

A lanthoz. Először *Bajza Versei* (1835.) bevezetésében. Másodszor ugyanígy 1842. és Toldynál 1861.

Égiháború. Először Aspasia 1824. 156. lp. *Júliusz* álnévvel. A költemény Bajza legkorábbi kisérletei közé tartozik (Toldy 1820-ra teszi keltét), melyeket Toldy az ő tudta és beleegyezése nélkül adott ki, nem csekély bosszúságára, mert ekkor már sokkal sikerültebb darabokat írt, s restelte első botlásait láttatni. Toldyhoz írt leveleiben többször szól róla, valamint az ugyanakkor kiadott *Philomélához* és *Ligethez* cz. költeményeiről (l. VI. köt. 95—96. 98—99. 102—3. 199. lp. stb.) s gúnyosan «csillogó szavakból öszvegyúrt valami»-nek, «czifra szó-zűrzavar»-nak nevezi őket. Bajza ezért *Verseinek* 1835. 1842. és *Összegyűjtött munkáinak* 1851-iki, maga által rendezett kiadásaiba nem is vette föl, de Toldy 1861-ben már fölveszi egészen az első közlés szerint, csak az utolsó vsz. 2-ik sorában teszi a *teve* szó helyett ezt: *raka.*

Philomélához. Először *Aspasia* 1824. 12—13. lp. *Júliusz* álnévvel. Versei 1835. 1842. és Összegyűjt. Munkái 1851. kiadá-

sában — az *Égiháború*-nál említett okból — ezt sem vette föl. Újra Toldynál 1861. egészen az első kiadás szerint: 1821. jelzéssel.

Éjjel. Először Aurora 1824. 244—5. lp. Későbbi saját kiadásaiból hiányzik. Toldynál (1861.) ugyanígy 1821. jelzéssel. L. VI. köt. 141. és 200. lp. A költemény eredetére (valamint általában az *Ifjúkor*-iakra nézve) v. ö. Demek *Matthisson hatása irodalmunkra.* Philol. Közl. XV. 1891. 265. s köv. lp.

Esthajnal. Először Aurora 1823. 243—4. lp. Megjelent 1822. jelzéssel minden későbbi kiadásban. L. VI. köt. 141. lp.

2. vsz. 1—3. sor,	1823:	*Nyílt rózsaölbűl* Felserken a' szél 'S hüs völgyek' árnyin
3. vsz. 3—4. «	1823:	*Elhalva csendelg* *A lég ürén.*
4. vsz. 3—4. «	1826:	Rejtezve *nyögdel* A csalogány. (VI. k. 200. lp.)
7. vsz. 1—2. «	1823:	Ah vallyon *e' lágy* *Szív, melly pihengve.*

A ligethez. Először Aspasia 1824. 81—82. lp. Toldynak némi önkényes változtatásával. Bajza utóbb átdolgozta s így jelent meg később az 1835. 1842. 1851. és 1861. kiadásokban 1822. jelzéssel. (L. még az *Égiháborúhoz* írt jegyzetet.)

3. sor.	1824:	Míg én e *jávor-árnyra* Dűlvén *az esthomálynak* Keservemet kisírom
5. «	—	Nem fogja *felzavarni*
7—8. «	—	*S a gyönge* fülmilének *Nyögdécselő* panasszát
9. «	—	*Csendelgve mint* az estszél
13—14. «	—	*Ki mint egy halk ah ! eltünt,* *Határa vágyaimnak.*
15. «	—	Borítsd be hát keservem',
17. «	—	S *rózsáid* kelyhe rejtse
18. «	—	Lelkem' véres könyűjit.

Emlékezés. Először Aurora 1835. 84. lp. Ugyanígy — 1824' jelzéssel — valamennyi későbbi kiadásban.

A holdhoz. Először Aurora 1825. 24. lp. s minden későbbi kiadásban 1824. jelzéssel. Eredetére nézve v. ö. Hölty *An den*

Mond cz. költeményével: Péterfy *Bajza J.* Bpesti Szemle 1882. 348. lp.

1. vsz.	4.	sor.	1825:	Körül *egy ernyő* pamlagát
2. «	1.	«	«	Te láttad *kéjderengve itten*
2. «	3.	«	«	*Gyakorta csendes éjmagányban*
3. «	4.	«	«	*Mélyen* ömlengő —

A lyányka pilliantata. Először *A boldog pillanat* cz. alatt Aurora 1827. 332. lp. s minden későbbi kiadásban 1825. jelzéssel.

3. sor. 1827: — s a lyánka *pirúltan*
Földre süté *a két* mennyei szép *szemeket.*

Tünődés. Először *A szépekhez* czím alatt Aurora és minden későbbi kiadásban 1825. jelzéssel. Utóbb Handbuch 1828. II. 1826. 217—219. lp.

3. vsz.	1.	sor.	1826.	és Hb.	Mint *egy* árva —
4. «	1.	«	«	«	A *virányló* —
5. «	2.	«	«	«	Honnan e *láng* gerjelem?
	5—6.	«	«	«	*S egy leányka fátyolát*
					Ott szemem *kékülni* lát?
7. «	4.	«	«	«	Párosan *jár* —
8. «	6.	«	«	«	Szívök lágy *érzésre* olvad.

1825. Toldyhoz 46. sz. lev. után első fogalmazás: *A szépekhez* czímmel.

I.	3.	sor:	Ha feltünnek . . .
	4.	« :	Mért van gyász vonulva rajtok?
	5.	« :	. . . erdők . . . .
II.	5—6.	« :	. . . . repül-derül.
III.	1.	« :	Mint *egy* árva *itt* sohajtok
IV.	1.	« :	A virányló . . .
V.	2.	« :	Mért kap-el láng gerjelem?
	5.	« :	S egy leányka fátyolát
	6..	« :	Ott szemem kékülni lát.

(A kéziratban nincs több, a lap 2-ik hasábja le van vágva.)

Kesergés. Először *Fájdalmak* czím alatt Aurora 1826. 187—8. lp. és minden későbbi kiadásban.

1. vsz.	2.	sor.	1826:	Csendes *kripta-sötét* —
2. «	3.	«	« :	Csak te sírsz *velem itt* még
3. «	2.	«	« :	*Csak szivem* —
6. «	4.	»	« :	*Szétszórt* hamvaiból *kinőtt;*
8. «	4.	«	« :	*Csendes* béke —

1825. Toldyhoz 46. sz. levél után az első fogalmazás *Fájdalmak* czímmel.

I. 2. Csendes kripta-sötét
II. 2. . . . . . . süllyede,
3. Csak te sírsz velem itt még,
III. 2. Csak szívem sebeit . . . .
3. A mély . . . .
IV. —
V. —
VI. 3. Melly ez eltaposott szív
4. Széttszórt hamvaiból kinőtt,
VII. —
VIII. 4. Csendes béke . . . .

«A 6-ik Strophának két vég verse így is állhat
Melly a' tőle gyülölt szív
Elszórt hamvaiból kinőtt.
Mert a' metristáknak nem fog tetszeni, hogy a' törvényes spondeus helyén törvénytelen trocheus áll. 'S *az* és *ez* szókat nem szokták hosszúnak venni.»

Dal a vidékhez. Először Aurora 1828. 184—5. lp. és Handbuch 1828. II. 1835. 1842. 1851. 1861.
2. vsz. 2. sor. 1828: Mi *édes* kéjt —

Fellegekhez. Először *A Fellegekhez* cz. alatt Aurora 1827. 86—7. lp. Handb. 1828. II. és később is 1825. jelzéssel.

1. vsz. 2. sor. 1827. és Hb. *Eltünelgő* fellegek!
1. « 5. « « « Merre nyúl *kies* —
2. « 4. « « « *Tartnak a* bús —
2. « 8. « « « Merre *szivem* —
3. « 3. « « « *Enyhet ott találna* e szív
4. « 1. « « « Vajha szállnom el lehetne
5. « 1. « « « Szálljatok ti, *béke*pályán
5. « 6. « « « Merre, *hol nyilongna* pálya.

Első fogalmazása 1825. Toldynak írt 49. sz. levélhez mellékelve:

I. 2. Eltünelgő . . . .
5. Merre tértek, merre szálltok!?
7. Ott a' nyugti táj felett,
8. . . . . halad?!

II. 4. Tartanak bús végzetek;
5. Túl a' messze sik mezőkön,
8. Merre szívem . . .

III. Ott virúl az én hazám, ott
Egy szelídebb ég alatt,
A vadon hegylánczokon túl,
Merre szárnyatok halad;
Merre a' kék láthatárra
Száll a' naptünet sugára;
Hol a' drága kincs terem,
Messze túl a' tengeren.

IV. (III.) 1. Egy kiesb élet mosolyg ott
2. Házi kedvesim között.
3. Enyhre ott találna e' szív

V. Ah de én itt! — Egy sötét gyász
Arva szívem mindene.
Feltekint szemem vezérfény
Melly csillagból intene,
Feltekint, de nem találja
Merre hol nyilongna pálya
Éj-, köd-, 's örvényből elé
A' sohajtott part felé.

VI. (IV.) 1. Bár lehetne elröpülnöm
3. Ott meghalni kedvesimnek
4. Boldogító karjain
5. Ott az ég nyugalmat adna,
6. A' szerelmes hív siratna,

VII. Boldog álmok! Mennyi kéjbe
Ringatják-el lelkemet;
Ah hijába! engem a' kín
Rám szakadva eltemet.
Mert letünt e' szív reménye,
Sorsom titkos szövevénye,
Mély, sötét és benn utat
Semmi csillám nem mutat.

VIII. (V.) 1. Szálljatok ti a' magasban
2. Eltünő szép fellegek!
3. S Idvezeljétek hazám majd
4. . . . . . .
5. Egykor a' szent égi szóra
6. Nékem is fog ütni óra
7. Mellybe majd int a' halál
8. S lelkem akkor hozzá száll.

Az eltűnt ifjukor. Először *Az eltűnt ifjuság* 1826. czím alatt s B—a jelzéssel Aurora 1830. 193—5. lap. és minden későbbi kiadásban.

1. vsz. 12. sor 1830: S tánczkoszorúba *fonulva*
3. « 1. « « : *Csendes éleményt* találni
4. « 3. « « : Hozzátok *meg napjaimnak*
6. « 7. « « : *És nem hozza* —

Emlékül. Először Aurora 1832. 186. lp. *Széplaki* álnévvel. 1835. 1842. 1851. 1861

1. sor. 1832: Ha létem *eltiporja* a halál,
3. « « : *Hű szivemtől* —
4. « « : S ha enged sírban is szeretni a halál,
5. « « : — *lobog*
6. « « : Elhúnyt *hived* —

Nellihez. Először Aurora 1828. 237—8. lp. s később mindenütt, 1827. jelzéssel.

3. vsz. 1—4. sor. 1828: Csendes kénynyel *a mézajkat,*
Szőke báju fürtidet,
S e pár gyönge rózsabimbót
A két melyhalom felett.

Epedés. Először Aurora 1828. 88—89. lp. Handb. II. és később mindenütt, 1827. jelzéssel.

1. vsz. 1. sor. 1828: és Hb. *Könyekben* —
2. « 8. « « « Sehol *fel nem lelem.*
3. « 1. « « « Hol vagy *leányka,* hol?

Szerelem.

Megelégedés. Először Aurora 1830. 97—98. B—za jelzéssel. 1835. 1842. 1851. 1861.

4. vsz. 4. sor 1830: *A leányka'* hív ölében.

Lyányka gyötrelme. Eredeti kézirata a Zádor-hagyatékkal a prementreiek nagyváradi főgym. birtokába került. Először *Koszoru* 1828. 27. l. *Handbuch* 1828. II. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

Kék szín. 1828. jelzéssel Bajza *Versei* 1835. s minden további kiadásban változatlanúl.

Vitéz bucsúdala. Először Aurora 1832. 187. l. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

Hozzá. Először Aurora 1832. 140. l. 1835. 1842. 1851. 1861.
3. sor 1832: *Létem* —

A violához. Először Aurora 1832. 239—40. lap. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

Édességek. Először Aurora 1832. 325—6. l. *Széplaki* álnévvel. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

Lemondás. Először Aurora 1832. 109—110. lap. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

A távozóhoz. Először szakok nélkül Aurora 1833. 262. lap. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

Az elhagyott. Először Aurora 1834. 186. lap. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

A völgyhöz. Először Aurora 1834. 51—52. lap. 1835. 1842. 1851. 1861.
7. vsz. 1. sor 1834: *Ah de* —
9. « 2. « 1834: Túl *e földi lét körén,*

Az emlényhez. Először Aurora 1834. 178. lap. 1835. 1842. 1851. 1861.
1. vsz. 6. sor 1834: Tűz *a szép hölgy* majd
2. « 8. « *Tilt a* végezés!

Emlékezés. } 1834. jelzéssel Bajza *Versei* 1835. s minden
A bokréta. } későbbi kiadásban változatlanúl.

Hódolás. Először Aurora 1835. 182. lap. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

Lottihoz. Először Aurora 1835. 247. lap. 1835. 1842. 1851. 1861.
2. vsz. 1. sor 1835: *Hozzám elhűlt már* szerelmed.

Irma Gyulához. Először Aurora 1835. 211—12. lap. 1835. 1842. 1851. 1861.
6. vsz. 4. sor 1835: *Néma* éjjelen.

Lenke dala. Először Aurora 1835. 421—2. lap. 1835. 1842. 1851. 1861.

2. vsz. 3. sor 1835: *Hársakon*
3. « 3—4. « 1835: Mert a dombra *rózsát,*
Szegfűt ülteték
6. « 1. « 1835: Más nem, én tudom csak —

Sajkadal. Először Aurora 1835. 87—88 l. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanul.

Éjfélkor. Először Aurora 1835. 92. lap. 1835. 1842. 1851. 1861.
3. vsz. 2. sor 1835: Forr, *küzd* az érzelem

Halászlegény dala. Először Aurora 1836. 125—6. l. 1851. 1861. változatlanul.

Az apácza. 1835. jelzéssel Bajza *Versei* 1835. s minden későbbi kiadásban változatlanúl.

Cynthiához. Első fogalmazása a Nemz. Muzeum kézirattárában. 1835. 1842. 1851. 1861.

Első fogalm. 1. vsz. 3. sor: Én e sírboltnak *enyhelyében*
2. « 1—4. sor: Örvendj, *te boldog, bírod élve,*
Akard, s ébren, a szunnyadót,
Nekem nem adja vissza sem föld,
Sem ég *a hamvadót.*

Az eljegyzett. Először Aurora 1836. 348—9. l. 1851. 1861. változatlanúl.

Emma. Először Aurora 1836. 198. lap. 1851. 1861. változatlanúl.

A bojtár. Először Aurora 1836. 275—77. l. 1851. 1861. változatlanúl.

Kis leány dala. Először Aurora 1836. 381. lap. 1851. 1861. változatlanúl.

Tél és tavasz. Először Aurora 1836. 358. lap. 1851. 1861. változatlanúl.

Hívó. *A kedveshez* czímmel és 1836. jelzéssel 1851. és 1861.

Az özvegy. *A gyászoló* czímmel s 1836. jelzéssel 1851. és 1861.

Az est. 1836. jelzéssel 1851. és 1861.

Haza, élet, emlékezés.

Széphalom. Először *Hebe* 1826. 1835. 1842. 1851. 1861.

Borének. Először Aurora 1826. 87—91. lap. 1835. 1842. 1851. 1861.
1825. Toldyhoz 46. lev. után: *Ivónak Tokaj bora felett* czímmel.
I. 2. . . . . . öszvevont,
3. S itt — — —
4. Nincs közöttünk semmi gond.
6. Fel, miénk most e' világ.
8. Majd ha a' halál kivág.
II. 5. Mint midőn zúg két sebes láng
8. 'S a' menny' örvényébe vész.
III. 7. 'S kádba fojtja . . . .
IV. 4. E' pohárnak a' tövét!
6. S hősi lángra . . . .
7. Míg kezünkbe billikommal
2. Szék alá nem süllyedünk.
V. 2. Bennök tűznectár . . .
7. Vig volt addig. Haj! azóta
VI. —
VII. 4. Majd ha a' halál kivág.
VIII. 4. A királyért halni kész.
5. Adja isten, hogy Hunyadnak .
6. Öszvedőlt kőhalmain
7. Szegje — — — — —
8. Lesve szomjuzó Kain.
IX. 7. Három tenger partvirányi
8. Vessenek határfalat.
X. 7. Most igyunk! mert a jövő percz
8. Már talán sirunkba zár.
A *pohár* szó sokszor fordúl elő.
A második strophának második szakasza így is állhat:
Mint midőn két égi villám
Egybe csapva széttenyész
Csókba' lelkünk öszvecsattan
'S a' menny örvényébe vész.

A F. M. O. Minerva 1826. II. 691. lp. Kazinczy javításával:
1. vsz. 6. sor Fel, miénk *most* e világ!
8. « Az halál ha majd kivág.
2. « 8. « S a *kény* . . . .
3. « 7. « S *kádba* fojtja.
8. vsz. 4—8. « *S a királyért halni kész!*
Adja Isten, hogy *Hunyadnak*
Összedőlt kőhalmain
Szomjuzó Kain.
Handbuch, 1828: Adja isten, hogy Hunyadnak
Hőseit gyászló fokán
9. vsz. 7. sor 1826. — *partvirányi*
Vessenek határ-falat!
10. « 8. « Óra múlva *még mi* vár.

A számüzött. 1826. Először Aurora 1830. 292—97. l. B—a jelzéssel.
4. vsz. 10. sor 1830: *Tünelmei*
5. « 11. « 1830: *A* sírhalmok —

Andalgás. Először *A mohácsi nap harmadik századán* cz. alatt Aurora 1827. 341—3. l. Handbuch 1828. II. *A hazafi* czím alatt 1835. 1842. 1851. 1861.
1. vsz. 2—3. sor 1827: Te ó szent
Hon-Géniusz!
8. sor 1827: *A* szép —
12. « 1827: A messze *századok*
2. vsz. 3. « 1827: *Feltünöl* némabúsan
3. vsz. 4—5. « 1827: Az ősz *évek'* szele
Széllyel fuvalta
15. « 1827: S gyászló *keblében*
17. « 1827: De büszke *érzet*
23. « 1827: *Az égi* nagyság

Vándor alkonydala. Handbuch 1828. II. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

A vihar. Először Aurora 1830. 155—6. lap. 1835. 1842. 1851. 1861.
3. vsz. 1—4. sor 1830: De kél ragyogva
Felhők megül
Egy szép szivárvány —
S a zaj leül.

4\. vsz. 1—3. sor 1830: Szelíd kény váltja
A zord vihart
S mosolygva tűn fel —

Szellemhang. Először Aurora 1831. 60. lap. B** jelzéssel. 1835. 1842. 1851. 1861.
5\. sor 1831: — édes *anyám, mit?*

Egy leányka sírján. Először Aurora 1833. 169—70. lap. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

Élet. 1834. jelzéssel Bajza *Versei* 1835. s minden későbbi kiadásban változatlanúl.

Apotheosis. (1834.) Bajza költeményeinek 1835-ben megjelent kötete ellenfeleinek (különösen Döbrenteinek) áskálódásai miatt nem nyerhette meg az azonévi akadémiai nagyjutalmat, melyre többen ajánlották. Mint Toldy megjegyzi: «ez volt Döbrenteinek utolsó diadala az akadémiában», mert a titkárságból kimaradva, befolyását is elvesztette. A fiatalabb íróknak az a csoportja, mely a Vörösmarty—Bajza—Toldy triumviratusa ellen szövetkezett (l. IV. köt. az *Athenaeum miatti zajgások*hoz írt jegyz.), nagyon örvendett Bajza bukásán, melyet előbb azzal segített elő, hogy Bajza verseiben nemcsak idegen hatást, hanem egyik-másik költeményében egyenesen plagiumot akart kimutatni. (L. IV. köt. *A hirlapi csevegőknek* s az *Athenaeum miatti zajgások* cz. czikkeket s a hozzájok írt jegyzeteket.) Kárörömüknek a bukás után azzal adtak kifejezést, hogy *Frankenburg Adolf* paródiát írt az *Apotheosis*ra, melyet az Aurora-pörben szenvedett veresége miatt (l. IV. köt. *Aurora-pör*) még egyre duzzogó Horváth István szívesen kiadott Trattner-Károlyi *Koszorú*jában.
A paródia ekkép szól:

(B**za verseire.)

Poshadnak ők sír mélyiben
Kevés világ után;
Poshadnak ők; sírjok felett
Zöldell bogács, csalán;

Zöldell bogács, zöldell csalán,
Mert vizök öntözé,
És szégyen-könnyek hulltanak
Az áradat közé.

Létök nem volt szellemi lét
S fellengző képzelet,
Mely áttörvén aljas határt
Örök hírhez vezet:

Mely szíve mélyéből idéz
Önalkotott zenét,
Hogy napderüvel hintse be
Hazánk sötét egét;

Hogy nyomdokán nemes ipar
S lángész járdaljanak,
S e század szebb reményei
Sirukból szálljanak.

Létök, mások műveinek
Hitvány férczműve volt,
Mit tolvajkéz jogatlanúl,
Orozva, elrabolt.

A tolvaj keblében üres
Hír szomja lángola,
És tiszta honfitűz helyett
Faggyútűz pisloga.

Csekély futásuknak kimért
Utat nem tűztenek,
S zsoldos hizelgésen kivül
Mást nem ismertenek.

De elhulltak s lakolnak ők
A gaz bitorlóért,
Ki más fejéről vakmerőn
Rántá le a babért.

Dicsőség bájvirágai
Sírján nem termenek,
Hol a boszút kérő írók
Árnyéki lengenek.

Nem kürtölik márvány kövek,
Arany betűivel,
A késő kor utódinak,
Hogy kit temettek el.

Csak az forog jelenkorunk
Mosolygó ajkain,
Mint vívtanak, mint estek el,
Gőzlepte útjain.

Reményök most bús temető,
Melyben temetve van,
Fenyérvirág s tüskék alatt
Kétszáz darab arany!

S kit megkimélt még a halál,
A szemtelen duló,
Szégyenjelével homlokán
Nem lőn földönfutó.

Im! czimborái termiben
Sírból jött hallgatás;
Keblökben öszve-esküdött
Fondor agyarkodás.

Suttogva mint ravasz szokott,
Lépnek fel és alá,
Gőzzel hivők a bélyeget
Tenni látszatlanná.

Hazámnak toll-bohóczai,
Ti bérlett czimborák,
Legázlott társatok felett
Ne vívjatok csatát!

A sírba omlott fattyu hír
Jutalmát elnyeré:
Biró volt a hon, s ez, nevét
Bitófára veré.

Az ész mindenható tüze
Támadt föl ellene:
Hijába csel-szövényteken
Győz a kor szelleme.

A fényköd-ülte bájcsuda
Torzképpé változik,
S e szó befutja a hazát
Kelettől nyugotig:

«*Mely kontár írót gőg lep el,*
És hiú képzelet,
Annak ledült légvárain
Egész világ nevet!»

Egy leánykának. Először Aurora 1835. 418. l. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

A vezér bucsúja. Először Aurora 1835. 423—425. l. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanul.

Isten hozzád! Először Aurora 1835. 243—4. l. 1835. 1842. 1851. 1861.
1. vsz. 5. sor 1835: szíve *gyászol,* —

Egy anya keserve. Először Aurora 1835. 251—2. l. 1835. 1842. 1851. 1861.
8. vsz. 2. sor 1835: *A* nagy ég —

Sohajtás. 1834. jelzéssel Bajza *Versei* 1835. és minden további kiadásban változatlanúl.

A rabköltő. 1835. jelzéssel ugyanott.

Az útas. Először Aurora 1836. 378. l. 1851. 1861. változatlanúl.

Végpart. 1835. jelzéssel Toldynál 1861.

Jelen és múlt. Először Aurora 1837. 301—2. l. 1851. 1861. változatlanúl.

A reményhez. Először Aurora 1837. 378. lap. 1851. 1861. változatlanúl.

Őszi dal. Először Aurora 1837. 310. l. 1851. 1861.
2. vsz. 1. sor 1837: Sárga a virág*levél.*

Egy jótékony nőhöz. 1836 jelzéssel 1851. és 1861. Első fogalmazása a Nemz. Muz. kézirattárában.
Itt: 1. vsz. 1—4. sor: *Mások zajló vigalomban*
Tartják boldogságokat,
Kéjt nekik, *hamar mulandót*
Csillogás és pompa ad.

3. vsz. 3. sor: *Elhagyott* szegény —
4. vsz. 1. sor: *Földi érzés* ama másik
3—4. sor: Örvendj, égi *és* öröklő
A mi lakja szívedet.
5. vsz. 1. sor: *Érte* öntudat *jutalmad.*

Esdeklés. 1836. jelzéssel 1851. és 1861.

A hit. 1836. jelzéssel először Athenæum 1837. I. 7. sz.

Jó éjtszakát. Először Aurora 1837. 384. l. 1851. 1861. változatlanúl.

Gyász és öröm. 1836 jelzéssel először Életképek 1844. I. 136. lp. 1851. és 1861.

Egy nőhöz. 1844. jelzéssel 1851. és 1861. Első fogalmazása a Nemz. Muz. kézirattárában.

Itt: 2. vsz. 1—4. sor: Sorstól *üldözöttnek*
Szíved *enyhe* part,
Melybe elkerülni —
3. vsz. 3—4. sor: *Búban és örömben* (Gyászban s vigalomban)
Vélek osztozó.

A viola. 1844. jelzéssel először Életképek 1844. I. 268. lp. és 1851. 1861. Első fogalmazása (az *Egy nőhöz* cz.-nek hátlapján) U. o.

Itt: 1—4. sor: Ismered a violát, mely *völgyek rejtekein él,*
S mennyi illatból alkot egy édeni kört?
Női szelidségből szővj egy tündéri világot
S légy angyal *benne, és* leszen az neked ég.

A királyra. Eredeti kézirata a M. Tud. Akadémia kézirattárában. Később Toldynál 1861.

Honfidal. Először Életképek 1845. I. 1. lp. 1851. és 1861.

Ébresztő. Először Életképek 1845. I. 101. lp. 1851. és 1861.

Deák Ferenczhez. Először Életképek 1845. II. 101. lp. 1851. és 1861.

Fohászkodás. Ered. kézirata Beniczkyné Bajza Lenke úrnő birtokában. Először 1861.

Változatok:

Akad. kézirat.	*B. B. Lenke példánya.*
I. 3. sor: nyujtál	mindenütt: a ki
II.	
III. Széljz. *irónnal:*	
3. Titokban orzó úton álló	
4. Mint az orozva gyilkos	
IV. 3. Érte harczoló nyert	Széljz. rab
Lánczot vagy s halált	
6. Annyit vérezett	« Érte vérezett
V. 5. A mérges kigyófajt	Szj. A pokol kigyóit
6. — fészkeléd	
7. S gaz merény uralmát	
VIII. Alig van halandó	Szj. Van-e oly halandó
A ki még remél	
Alig van keresztény	« Van-e még keresztény
A ki hitben él.	
IX. 7. Lásson	
X. 2. Sujtsd	
3. A ki *e* világon	
6. Jámborság, erény	
XI. 5. Sujts	
XII. 7. Kiknek földisége	Szj. Egyszerű parancsra
8. Föl nem ér eget	« Forgó gépeket.
XIII. 7. Nem szőnek jövőkről	Szj. És nem álmodoznak
8. Tündér álmokat.	
XIV. 4. Szolgához való	Szj. Állathoz való.

(Ez az egy jegyzet *tintával*, a többi mind *irónnal.)*

Jóslat. 1850. Ered. kézirata Beniczkyné Bajza Lenke urnő birtokában. Először 1861.

Változatok:

1861. kiadás és akad. kézirat	*B. Bajza L. példánya*
1. Mit rejt . . .	1. Ered. szövege u. a.: szélzeten az 1—4. sor:
	1. Vészszel terhes a jövendő
	2. Elborult a láthatár,
	3. A halandók aggodalma
	4. Óriás viharra vár.

2. O nem! —	2. Er. szöv. u. az. 1. Oh nem! . . . 2. . . . . Oczeán 3. Mellyet 8. Zsarnokok *meggyilkolák.* Széljz. felforgaták
3. Földön nincs . . .	3. U. a. az 5—6. és 7—8. er. fölcserélve.
4. Jogbitorlás czíme	4. A jogorzás — széljz. Jogbitorlás 5. sor. U. a. szélj. Ámde jő már
5. Kelnek újra . . .	5. 1. sor. U. a. szélj. Kelnek a nagy 7. sor: S tornyok . . . .
6. S Isten eljövend...	6. 8. sor: Békehirdető — alája írva: Hála . . .
7. S a rabszolga . . .	7. 1. sor: És a jobbágy — széljz. S a rabszolga . . .

Nyugasztaló. Először 1851. a censurától kitörült *Apotheosis* helyén. Később 1861. Első fogalmazása s többféle változata a Nemz. Muzeum kézirattárában. Eredetileg 8-soros vszakokban.

Kézirati változatok:

1. vsz. Embernek, ki *e világon*
Szépért, *jóért gerjedez,*
Földi küzködésein túl
Valljon mi jutalma lesz?

6. vsz. *Túl a siron sincs elégtét*
Földi szenvedésekért,
Melyeknek csak néha nyujt az
Élet hitvány szolgabért?

7. vsz. 3. sor: Míg *itt a jók kinos élte*

8. vsz. 1—2. sor: *S a* szent ügy*nek* vértanúja
*El*feledve porladoz —

Az utolsó fogalmazásban a 8-ik vsz. után még e két vszak következik, melyeket a költő utóbb egészen elhagyott:

9—10. vsz. *Hol elvérzett szent csatában*
A hazának hű fia,
Nem lehet rá özvegyének
Egy marék port szórnia;
És tilalmas megtanítni
Kisded árva gyermekét:
Apjaként jobban szeretni
A hazát mint életét.

9. vsz. 4. sor: *Kisér* sirig a remény.

3. vsz. *Festve népek óriás vagy*
Ember hangya-műveit,
A történetírás ezred-
Évek óta *értesit.*

5. vsz. *A pokol hatalma lett-e*
Urrá ember életén?
És örökre eltapodvák
Erkölcs, jámborság, erény?

7. vsz. *S míg a gazság* szemvakító
Tisztelet fényében él,
A való érdem jutalma
Inség *és kunyhó-fedél?*

11. vsz. 2. sor: *Isten* érző szíveket —
4. sor: *Földi szenvedéseket.*

12. vsz. 3. sor: *Biztatólag (Éj s naponta)* ezt sugallja —

13. vsz. 1—4. sor: Képtelen, hogy *a siron túl*
Létünk semmivé legyen,
Szórja szét bár a halálvész
Hamvaink rónán, hegyen.

15. vsz. 1—4. sor: Bízzál, elcsüggedt *halandó,*
Földi *életed* felett,
A mindenható igazság
Majd hozand itéletet.

16. vsz. 1—4. sor: *S lesz a jóknak* méltatása
És a rossznak kárhozat
Ha a nagyszerű birószék
Harsonája *megriad.*

U. a. 2—4. másik: — — — — — —
És a bűn reszketni fog,
Ha szól a menny harsonája
És megnyílnak a sirok.

Balladák.

Sólyomvár. Először Aspasia 1824. 83—84. lp. *Júliusz* álnévvel. Utóbb 1822. jelzéssel minden kiadásban.

1. vsz. 1. sor. 1824: *Borong a táj ; letünedez*
3—4. « « *Köd-ár mereng a halmokon*
Szürkűl a völgy határa.
7. « « *— Liza —*
2. vsz. 3. « « *— a sziv remeg*
8. « « *— — melyével.*
3. vsz. 2. « « *Az erdő*
6. « « A föld *futott* alatta;
4. vsz. 1. « « Utána *jaj- s fohászaim*
3. « « Csak a *kinos —*
4. « « E *fájdalmas —*
7. « « *— — enyhét* leli

A dalnok. Először *Lantos* cz. alatt *Aspasia* 1824. 75—76. lp. *Júliusz* álnévvel. Handbuch 1828. II. s minden későbbi kiadásban 1823. jelzéssel.

1. vsz. 1. sor. 1824: *Halk* az est, arany sugára
2. « 2. « « Nyúg*hazára*
4. « « Vissza*vágyik*
3. vsz. 1. « « Ott, hol az *piheg*
3. « « S égi *kény*
8. « « Phædra!
4. vsz. 7. « « *Éj*-bagoly
5. « 6. « « *Hantja ártatlant* fedez,
6. « 2. « « *Rávillan jég*-borzalom,
5—8. « « S némán dűl a sír kövére,
Mellyben alszik élte' bére!
Lantja búsan rengedez,
S vég-nyögéssel zengedez.

A czímben s az 1. és 6. vsz. *dalnok* helyett *lantos*, a 3. vsz. 8. s. az 5. vsz. 7. sorában *Laura* helyett *Phaedra* volt.

A kék partok. Először «románcz» jelzéssel Aurora 1828. 139—143. lp. *Handbuch* 1828. II. 1835. 1842. 1851. 1861.

3. vsz. 4. sor. 1828: Mint *a kéklő partokon.*
7. « 1. « « *Monda ; s* förgeteg-dagály.

A zarándok. Először Aurora 1832. 321—23. lp. Széplaki álnévvel. 1835. 1842. 1851. 1861.
6. vsz. 2. sor. 1832: Elhervasztja *létedet,*

Ilonka. Először a *Vándor* cz. elbeszélésbe szőve L. itt II. k. 166—7. lp.
Hóvihar zúg . . .

Szép Jolánka. Először 1831. jelzéssel Losonczi Phönix, 1851. 124. lp. Összegyűjt. M. 1851. és 1861.

A visszatért. Először Aurora 1834. 270—1. lp. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

A bajnok nője. Először Aurora 1835. 177—8. lp. 1835. 1842. 1851. 1861.
4. vsz. 3. sor. 1835: *Szablya, dárda,* zászló
5. « 7. « « Gyászban nem borongna

Szolnok mellett. Először 1861.

Idegen költőkből.

A vándor. Goethétől. 1835. 1842. 1851. 1861.
Edvárd. Herder szerint. U. o.

Hozzá. Uhlandtól. U. o.

Szent-Ilona szigetén. Immermanntól. Először Aurora 1835. 248—50. lp. *Széplaki Erneszt* álnévvel. 1835. 1842. 1851. 1861.
38. sor. 1835: Több most mint életedben, *nagy* neved
52. « « — *verett pénz*

Veszteség. Goethétől. 1835. 1842. 1851. 1861.

Bátoritás. Goethétől. U. o.

Az éji dal. (Uhland után). Először Aurora 1834. 122. lp. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanúl.

A látogatás. Goethétől. 1835. 1842. 1851. 1861.

Rendeltetés. Grün Anastasiustól. U. o.

A csolnak. Lengyel népdal. U. o.

Szerb dalok. (Talvj és Gerhard szerint.)
I. *A kikerülhetlen.* 1835. 1842. 1851. 1861.
II. *Alkuvás.* Először czím nélkül Aurora 1832. 318. lp. *Széplaki* álnévvel. 1835. 1842. 1851. 1861.
Utolsó sor 1832: *S hon* vezette udvarába.
III. *Ohajtás.* Először czím nélkül Aurora 1832. 318—9. lp. *Széplaki* álnévvel. 1835. 1842. 1851. 1861. változatlanul.
IV. *Leányi törvényszék.* 1835. 1842. 1851. 1861.
V. *Szerelmi kín.* U. o.
VI. *Vadászkaland.* U. o.
VII. *Egyesület.* Először czím nélkül Aurora 1832. 319—20. lp. *Széplaki* álnévvel. 1835. 1842. 1851. 1861.
2. sor. 1832. Egymásért *hő szívvel* lángolának.
VIII. *A szerencsétlen lövés.* 1835. 1842. 1851. 1861.

Ifjúkori kisérletek.

Idyllek. Eredeti s igen gondosan írt kézirata a M. Tud. Akadémia levéltárában: M. Irod. (Régi és újabb írók) 8. rét 9. sz. jelzés alatt. A kis munka, melyet eredeti helyesírás szerint adunk, itt jelenik meg először nyomtatásban, mint Bajzának legelső fenmaradt irodalmi kisérlete. A kézirati füzet ugyanaz, melyről Toldy Bajza életrajzában (Bajza Összegyűjt. Munkái 1861. I. k.) ekként ír: «Első kisérletei, 1821-ben, költőiek voltak, mik közől e sorok írója (Toldy), ki Bajzával 1820 óta a legbensőbb barátságban élt s vele együtt tevé irodalmi tanulmányait, egy füzet *Idyllek*et mai napig őriz gyűjteményében, melyek Gessner módjában készűltek.» Toldy hagyatékából kerűlt a füzet az Akadémia birtokába. —

A dolgozat keletkezésére s idejére nézve érdekes világot vetnek Toldyhoz intézett első levelei (L. itt VI. köt.), melyekben sokat ír ábrándozó, melancholikus természetéről; a 2. sz. (*1821. szept. 9-én* kelt) levélhez mellékelve küldött Toldynak kettőt, némi stiláris javítást is tesz rajtuk, de különben elégedetlen a munkával, mint később is rendesen, ha elkészűlt valamivel.

Epigramma. Eredet kézirata Bajzának Toldyhoz írott levelei előtt a M. Tud. Akadémia kézirattárában.

Virág Benedekre. Ered. fogalmazványa a Nemz. Muzeum kéziratttárában. Jegyzetül hozzá írva: «Virág ezt a verset már aug. elején olvasá.» Megjelent *Széplit. Ajándék* 1822. 88. lp.

Pályalombok.

A *Kritikai Lapok* néhány füzetében nemcsak bírálatok voltak, hanem *Kritikai pályaágak* és *Pályalombok* czím alatt kisebb-nagyobb gúnyos epigrammák is, melyeknek legnagyobb részét Kisfaludy Károly (az 1. füzetben), Vörösmarty, Toldy és Fenyéry írták — névtelenül vagy egyes jegyek alatt. Bajza is írt néhányat. Igy mindenesetre az övéi a Szemere Pál *Muzárion*jára irottak. Ugyanakkor hosszabb értekezésben foglalkozott e folyóirattal (l. IV. köt. 152—183. lp.), s valószinű, hogy ennek írása közben támadtak az itt közlött epigrammai forgácsok. Szemerét szerkesztői különczködése és terméketlensége miatt az Értesítő rovat apró közleményeiben is többször csipkedi. Ezt az ellenkezést az *Aurora* miatt folyt perlekedések (l. IV. köt. és jegyz.) élesztette; utóbb azonban, az Athenæum korában Szemere megbékélt Bajzával és az egész triumviratussal. (L. életr. és IV. köt. jegyz.)

Nagyon valószinű, hogy *Regényi* álnév alatt Bajza írta a *Kritikai Lapok*ba az *Óda Udvardy Jánoshoz* czímű satirikus verset is, melyben ezt a nyelvészkedő egri mérnököt gúnyolja azért, hogy a F. M. O. Minervában egy-pár nyelvészeti fonákságot írt, s nevezetesen az új szók helyett inkább az idegen szók használatát ajánlotta. Körülbelül ugyanazt mondja el róla egy gúnyos prózai értekezés bevezetésében is (a Krit. Lapok Literaturai Értesítőjében); ez is, mint a vers, a vegyes nyelvű szókeverékkel ügyesen gúnyolja Udvardyt; de az értekezés további, szorosan nyelvészeti része már aligha Bajzáé. E kétségem miatt jobbnak láttam — minden érdekessége mellett — amazokat is mellőzni.

Töredékek.

Az itt következő versek egész az *A bujdosó* cziműig a Magy. Nemzeti Muzeum kézirattárában vannak a *Bajza költeményei* cz. csomóban, mely e kiadatlan töredékeken kívül több kiadott költemény első fogalmazványait is magában foglalja. (Feljebb a változatok között ezeket szintén felhasználtam.) A kéziratok önkényesen lévén egymás után elhelyezve, itt a tartalom s he-

lyesirás belső, s az írás és papiros külső bizonyítékai alapján állítottam őket némi valószinű sorrendbe, de csak azokat véve föl, melyek tartalmilag némikép érdekesek.

Intés. Az írás jellege szerint a 40-es évek elejéről való.

Goethe után. Külön czím nélkül, ugyanazon papiron két más Goethe-fordítás is van, melyek *Veszteség* és *Bátorítás* cz. alatt megjelentek. L. feljebb az *Idegen költőkből* cz. csoportot.

A szabadsághoz. Hátlapján: *A hősek sírja* (Apotheosis) kezdő sorai; tehát ezt is 1834. körül írhatta.

Irmához. Ugyanazon papiron a *Cynthiához* első fogalmazványa, mely a költő jelzése szerint 1835-ből való, tehát valószinűleg ez is.

A hajnalhoz. Szintén u. a. évkörből.

Gondolat-töredékek. Még inkább prózai mint verses formája a gondolatok legelső megszületésének.

Csalódás és *Melancholia* czímmel, többféle változatban. Első versszaka így is:

Csillapulj el fájdalom,
Lomb s patak ne csörgjetek,
Zeng a lyánka szép dala
S nem hallom meg tőletek!

Tünődés. Legelső fogalmazása nyolczsoros versszakokban készült; íme az első három, mely nemcsak más formában, de más s helyenkint lendületesebb kifejezésekkel indúlt, s összefüggőbb; a többi már nagyon töredékes.

Ezredéves küzdelem közt
  Szenvedő magyar!
Valljon hosszú életeddel
  A sors mit akar?
Tenger is van, mely kiszáradt
  Ezredév alatt,
Csillag is volt, mely kihúnyva
  Égről leszakadt.

Volt felhőkbe nyúlt hegy orma,
  Mely síkká lapult,
Volkántűz-emelte róna
  Bérczczé tornyosult.
Kis nemzetke e világon,
  És rokontalan,
Annyi vész után is állsz te
  Vég- s határtalan!

Óriási czélt tüzött ki
  Tán a sors neked,
Hogy talányba burkolá el
  Hosszu lételed.
Mely földön vevéd, ki tudja,
  Származásodat,
Mely erő tart annyi vész közt
  Annyi év alatt!

Remény-dal. Bajza ezt a költeményét, valamint a *Haynau-dal* czíműt (mindkettő gyűjteményemben) a forradalom után, bujdosása idején írta. Mindkettő (különösen az utóbbi) a szenvedélyes gyűlölet s a letiprott szabadság elvesztése miatt érzett elkeseredés hangján szól, de a *Remény-dal*ban már némi remény kel szivében: a jövő feltámadás reménye. Ez sokkal mérsékeltebb hangú, de még most is csak több versszak elhagyásával, töredékűl volt közölhető, mint becses emléke nemcsak Bajza életének, hanem egyszersmind az akkori idők közhangulatának is.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

BAJZA KÖLTEMÉNYEI.

Ifjúkor.

Szerelem.

Haza. Élet. Emlékezés.

Balladák.

Idegen költőkből.

Ifjukori kisérletek. Pályalombok. Töredékek.

Idyllek. (1821.)

Pályalombok.

Töredékek.

Arc – I.D /2412

